ฯ นโม ตสฺส ภควโต อรหโต สมฺมาสมฺพุทฺธสฺสฯ

สํยุตฺตนิกาเย

สฬายตนวคฺค-อฏฺฐกถา

๑. สฬายตนสํยุตฺตํ

๑. อนิจฺจวโคฺค

๑. อชฺฌตฺตานิจฺจสุตฺตวณฺณนา

๑. สฬายตนวคฺคสฺส ปฐเม **จกฺขุ**นฺติ เทฺว จกฺขูนิ – ญาณจกฺขุ เจว มํสจกฺขุ จฯ ตตฺถ **ญาณจกฺขุ** ปญฺจวิธํ – พุทฺธจกฺขุ, ธมฺมจกฺขุ, สมนฺตจกฺขุ, ทิพฺพจกฺขุ, ปญฺญาจกฺขูติฯ เตสุ พุทฺธจกฺขุ นาม อาสยานุสยญาณเญฺจว อินฺทฺริยปโรปริยตฺตญาณญฺจ, ยํ – ''พุทฺธจกฺขุนา โลกํ โวโลเกนฺโต''ติ (มหาว. ๙; ม. นิ. ๑.๒๘๓; ๒.๓๓๘) อาคตํ ฯ ธมฺมจกฺขุ นาม เหฏฺฐิมา ตโย มคฺคา ตีณิ จ ผลานิ, ยํ – ''วิรชํ วีตมลํ ธมฺมจกฺขุํ อุทปาที''ติ (มหาว. ๑๖; ม. นิ. ๒.๓๙๕) อาคตํฯ สมนฺตจกฺขุ นาม สพฺพญฺญุตญฺญาณํ, ยํ – ''ปาสาทมารุยฺห สมนฺตจกฺขู''ติ (มหาว. ๘; ม. นิ. ๑.๒๘๒; ๒.๓๓๘) อาคตํฯ ทิพฺพจกฺขุ นาม อาโลกผรเณน อุปฺปนฺนํ ญาณํ, ยํ – ''ทิเพฺพน จกฺขุนา วิสุเทฺธนา''ติ (ปารา. ๑๓; ม. นิ. ๒.๓๔๑) อาคตํฯ ปญฺญาจกฺขุ นาม จตุสจฺจปริเจฺฉทกญาณํ, ยํ – ''จกฺขุํ อุทปาที''ติ (ส. นิ. ๕.๑๐๘๑; มหาว. ๑๕) อาคตํฯ

มํสจกฺขุปิ ทุวิธํ – สสมฺภารจกฺขุ, ปสาทจกฺขูติฯ เตสุ ยฺวายํ อกฺขิกูปเก อกฺขิปฏเลหิ ปริวาริโต มํสปิโณฺฑ, ยตฺถ จตโสฺส ธาตุโย วณฺณคนฺธรโสชา สมฺภโว ชีวิตํ ภาโว จกฺขุปสาโท กายปสาโทติ สเงฺขปโต เตรส สมฺภารา โหนฺติฯ วิตฺถารโต ปน จตโสฺส ธาตุโย วณฺณคนฺธรโสชา สมฺภโวติ อิเม นว จตุสมุฏฺฐานวเสน ฉตฺตึส, ชีวิตํ ภาโว จกฺขุปสาโท กายปสาโทติ อิเม กมฺมสมุฏฺฐานา ตาว จตฺตาโรติ จตฺตารีส สมฺภารา โหนฺติฯ อิทํ สสมฺภารจกฺขุ นามฯ ยํ ปเนตฺถ เสตมณฺฑลปริจฺฉิเนฺนน กณฺหมณฺฑเลน ปริวาริเต ทิฏฺฐิมณฺฑเล สนฺนิวิฏฺฐํ รูปทสฺสนสมตฺถํ ปสาทมตฺตํ, อิทํ ปสาทจกฺขุ นามฯ ตสฺส ตโต ปเรสญฺจ โสตาทีนํ วิตฺถารกถา วิสุทฺธิมเคฺค วุตฺตาวฯ

ตตฺถ ยทิทํ ปสาทจกฺขุ, ตํ คเหตฺวา ภควา – **จกฺขุํ, ภิกฺขเว, อนิจฺจ**นฺติอาทิมาหฯ ตตฺถ – ''จตูหิ การเณหิ อนิจฺจํ อุทยพฺพยวนฺตตายา''ติอาทินา นเยน วิตฺถารกถา เหฏฺฐา ปกาสิตาเยวฯ **โสตมฺปิ** ปสาทโสตเมว อธิเปฺปตํ, ตถา **ฆานชิวฺหากายาฯ มโน**ติ เตภูมกสมฺมสนจารจิตฺตํฯ อิติ อิทํ สุตฺตํ ฉสุ อชฺฌตฺติกายตเนสุ ตีณิ ลกฺขณานิ ทเสฺสตฺวา กถิเต พุชฺฌนกานํ อชฺฌาสเยน วุตฺตํฯ

๒-๓. อชฺฌตฺตทุกฺขสุตฺตาทิวณฺณนา

๒-๓. ทุติยํ เทฺว ลกฺขณานิ, ตติยํ เอกลกฺขณํ ทเสฺสตฺวา กถิเต พุชฺฌนกานํ อชฺฌาสเยน วุตฺตํฯ เสสานิ ปน เตหิ สลฺลกฺขิตานิ วา เอตฺตเกเนว วา สลฺลเกฺขสฺสนฺตีติฯ

๔-๖. พาหิรานิจฺจสุตฺตาทิวณฺณนา

๔-๖. จตุตฺเถ **รูปคนฺธรสโผฏฺฐพฺพา** จตุสมุฏฺฐานา, **สโทฺท** ทฺวิสมุฏฺฐาโน, **ธมฺมา**ติ เตภูมกธมฺมารมฺมณํฯ อิทมฺปิ พาหิเรสุ ฉสุ อายตเนสุ ติลกฺขณํ ทเสฺสตฺวา กถิเต พุชฺฌนกานํ วเสน วุตฺตํฯ ปญฺจเม ฉฏฺเฐ จ ทุติยตติเยสุ วุตฺตสทิโสว นโยฯ

๗-๑๒. อชฺฌตฺตานิจฺจาตีตานาคตสุตฺตาทิวณฺณนา

๗-๑๒. สตฺตมาทีนิ อตีตานาคเตสุ จกฺขาทีสุ อนิจฺจลกฺขณาทีนิ สลฺลเกฺขตฺวา ปจฺจุปฺปเนฺนสุ พลวคาเหน กิลมนฺตานํ วเสน วุตฺตานิฯ เสสํ สพฺพตฺถ เหฏฺฐา วุตฺตนยเมวาติฯ

อนิจฺจวโคฺค ปฐโมฯ

๒. ยมกวโคฺค

๑-๔. ปฐมปุเพฺพสโมฺพธสุตฺตาทิวณฺณนา

๑๓-๑๖. ยมกวคฺคสฺส ปฐมทุติเยสุ **อชฺฌตฺติกาน**นฺติ อชฺฌตฺตชฺฌตฺตวเสน อชฺฌตฺติกานํฯ โส ปน เนสํ อชฺฌตฺติกภาโว ฉนฺทราคสฺส อธิมตฺตพลวตาย เวทิตโพฺพฯ มนุสฺสานญฺหิ อโนฺตฆรํ วิย ฉ อชฺฌตฺติกายตนานิ, ฆรูปจารํ วิย ฉ พาหิรายตนานิฯ ยถา เนสํ ปุตฺตทารธนธญฺญปุเณฺณ อโนฺตฆเร ฉนฺทราโค อธิมตฺตพลวา โหติ, ตตฺถ กสฺสจิ ปวิสิตุํ น เทนฺติ, อปฺปมเตฺตน ภาชนสทฺทมเตฺตนาปิ ‘‘กึ เอต’’นฺติ? วตฺตาโร ภวนฺติฯ เอวเมวํ ฉสุ อชฺฌตฺติเกสุ อายตเนสุ อธิมตฺตพลวฉนฺทราโคติฯ อิติ อิมาย ฉนฺทราคพลวตาย ตานิ ‘‘อชฺฌตฺติกานี’’ติ วุตฺตานิฯ ฆรูปจาเร ปน โน ตถา พลวา โหติ, ตตฺถ จรเนฺต มนุเสฺสปิ จตุปฺปทานิปิ น สหสา นิวาเรนฺติฯ กิญฺจาปิ น นิวาเรนฺติ, อนิจฺฉนฺตา ปน ปสุปจฺฉิมตฺตมฺปิ คหิตุํ น เทนฺติฯ อิติ เนสํ ตตฺถ น อธิมตฺตพลวฉนฺทราโค โหติฯ รูปาทีสุปิ ตเถว น อธิมตฺตพลวฉนฺทราโค, ตสฺมา ตานิ ‘‘พาหิรานี’’ติ วุตฺตานิฯ วิตฺถารโต ปน อชฺฌตฺติกพาหิรกถา วิสุทฺธิมเคฺค วุตฺตาวฯ เสสํ ทฺวีสุปิ สุเตฺตสุ เหฏฺฐา วุตฺตนยเมวฯ ตถา ตติยจตุเตฺถสุฯ

๕-๖. ปฐมโนเจอสฺสาทสุตฺตาทิวณฺณนา

๑๗-๑๘. ปญฺจเม **นิสฺสฏา**ติ นิกฺขนฺตาฯ **วิสญฺญุตฺตา**ติ โนสํยุตฺตาฯ **วิปฺปมุตฺตา**ติ โนอธิมุตฺตา **วิมริยาทีกเตน เจตสา**ติ นิมฺมริยาทีกเตน เจตสาฯ ยญฺหิ กิเลสชาตํ วา วฏฺฏํ วา อปฺปหีนํ โหติ, เตน เสขานํ จิตฺตํ สมริยาทีกตํ นามฯ ยํ ปหีนํ, เตน วิมริยาทีกตํฯ อิธ ปน สพฺพโส กิเลสานเญฺจว วฏฺฏสฺส จ ปหีนตฺตา วิมริยาทีกเตน กิเลสวฏฺฏมริยาทํ อติกฺกเนฺตน จิเตฺตน วิหรึสูติ อโตฺถฯ ฉเฏฺฐปิ เอเสว นโยฯ ฉสุปิ ปเนเตสุ สุเตฺตสุ จตุสจฺจเมว กถิตนฺติ เวทิตพฺพํฯ

๗-๑๐. ปฐมาภินนฺทสุตฺตาทิวณฺณนา

๑๙-๒๒. สตฺตมาทีสุ จตูสุ วฏฺฏวิวฏฺฏเมว กถิตํฯ อนุปุพฺพกถา ปน เนสํ เหฏฺฐา วุตฺตนเยเนว เวทิตพฺพาติฯ

ยมกวโคฺค ทุติโยฯ

๓. สพฺพวคฺค

๑. สพฺพสุตฺตวณฺณนา

๒๓. สพฺพวคฺคสฺส ปฐเม **สพฺพํ โว, ภิกฺขเว**ติ สพฺพํ นาม จตุพฺพิธํ – สพฺพสพฺพํ, อายตนสพฺพํ, สกฺกายสพฺพํ, ปเทสสพฺพนฺติฯ ตตฺถ –

> ‘‘น ตสฺส อทฺทิฏฺฐมิธอตฺถิ กิญฺจิ,
> อโถ อวิญฺญาตมชานิตพฺพํ;
> สพฺพํ อภิญฺญาสิ ยทตฺถิ เนยฺยํ,
> ตถาคโต เตน สมนฺตจกฺขู’’ติฯ (มหานิ. ๑๕๖; จูฬนิ. โธตกมาณวปุจฺฉานิเทฺทโส ๓๒; ปฏิ. ม. ๑.๑๒๑) –

อิทํ สพฺพสพฺพํ นามฯ ‘‘สพฺพํ โว, ภิกฺขเว, เทเสสฺสามิ, ตํ สุณาถา’’ติ (สํ. นิ. ๔.๒๔) อิทํ อายตนสพฺพํ นามฯ ‘‘สพฺพธมฺมมูลปริยายํ โว, ภิกฺขเว, เทเสสฺสามี’’ติ (ม. นิ. ๑.๑) อิทํ สกฺกายสพฺพํ นามฯ ‘‘สพฺพธมฺเมสุ วา ปน ปฐมสมนฺนาหาโร อุปฺปชฺชติ จิตฺตํ มโน มานสํ…เป…. ตชฺชามโนธาตู’’ติ อิทํ ปเทสสพฺพํ นามฯ อิติ ปญฺจารมฺมณมตฺตํ ปเทสสพฺพํฯ เตภูมกธมฺมา สกฺกายสพฺพํฯ จตุภูมกธมฺมา อายตนสพฺพํฯ ยํกิญฺจิ เนยฺยํ สพฺพสพฺพํฯ ปเทสสพฺพํ สกฺกายสพฺพํ น ปาปุณาติ, สกฺกายสพฺพํ อายตนสพฺพํ น ปาปุณาติ, อายตนสพฺพํ สพฺพสพฺพํ น ปาปุณาติฯ กสฺมา? สพฺพญฺญุตญฺญาณสฺส อยํ นาม ธมฺโม อารมฺมณํ น โหตีติ นตฺถิตายฯ อิมสฺมึ ปน สุตฺเต อายตนสพฺพํ อธิเปฺปตํฯ

ปจฺจกฺขายาติ ปฏิกฺขิปิตฺวาฯ **วาจาวตฺถุกเมวสฺสา**ติ, วาจาย วตฺตพฺพวตฺถุมตฺตกเมว ภเวยฺยฯ อิมานิ ปน ทฺวาทสายตนานิ อติกฺกมิตฺวา อยํ นาม อโญฺญ สภาวธโมฺม อตฺถีติ ทเสฺสตุํ น สกฺกุเณยฺยฯ **ปุโฏฺฐ จ น สมฺปาเยยฺยา**ติ, ‘‘กตมํ อญฺญํ สพฺพํ นามา’’ติ? ปุจฺฉิโต, ‘‘อิทํ นามา’’ติ วจเนน สมฺปาเทตุํ น สกฺกุเณยฺยฯ **วิฆาตํ อาปเชฺชยฺยา**ติ ทุกฺขํ อาปเชฺชยฺยฯ **ยถา ตํ, ภิกฺขเว, อวิสยสฺมิ**นฺติ เอตฺถ **ต**นฺติ นิปาตมตฺตํฯ **ยถา**ติ การณวจนํ, ยสฺมา อวิสเย ปุโฏฺฐติ อโตฺถฯ อวิสยสฺมิญฺหิ สตฺตานํ วิฆาโตว โหติ, กูฏาคารมตฺตํ สิลํ สีเสน อุกฺขิปิตฺวา คมฺภีเร อุทเก ตรณํ อวิสโย, ตถา จนฺทิมสูริยานํ อากฑฺฒิตฺวา ปาตนํ, ตสฺมึ อวิสเย วายมโนฺต วิฆาตเมว อาปชฺชติ, เอวํ อิมสฺมิมฺปิ อวิสเย วิฆาตเมว อาปเชฺชยฺยาติ อธิปฺปาโยฯ

๒. ปหานสุตฺตวณฺณนา

๒๔. ทุติเย **สพฺพปฺปหานายา**ติ สพฺพสฺส ปหานายฯ **จกฺขุสมฺผสฺสปจฺจยา อุปฺปชฺชติ เวทยิต**นฺติ จกฺขุสมฺผสฺสํ มูลปจฺจยํ กตฺวา อุปฺปนฺนา สมฺปฏิจฺฉนสนฺตีรณโวฏฺฐพฺพนชวนเวทนาฯ จกฺขุวิญฺญาณสมฺปยุตฺตาย ปน วตฺตพฺพเมว นตฺถิฯ โสตทฺวาราทิเวทนาปจฺจยาทีสุปิ เอเสว นโยฯ เอตฺถ ปน **มโน**ติ ภวงฺคจิตฺตํฯ **ธมฺมา**ติ อารมฺมณํฯ **มโนวิญฺญาณ**นฺติ สหาวชฺชนกชวนํฯ **มโนสมฺผโสฺส**ติ ภวงฺคสหชาโต สมฺผโสฺสฯ **เวทยิต**นฺติ สหาวชฺชนเวทนาย ชวนเวทนาฯ ภวงฺคสมฺปยุตฺตาย ปน วตฺตพฺพเมว นตฺถิฯ อาวชฺชนํ ภวงฺคโต อโมเจตฺวา **มโน**ติ สหาวชฺชเนน ภวงฺคํ ทฎฺฐพฺพํฯ **ธมฺมา**ติ อารมฺมณํฯ **มโนวิญฺญาณ**นฺติ ชวนวิญฺญาณํฯ **มโนสมฺผโสฺส**ติ ภวงฺคสหชาโต สมฺผโสฺสฯ **เวทยิต**นฺติ ชวนสหชาตา เวทนาฯ สหาวชฺชเนน ภวงฺคสหชาตาปิ วฎฺฎติเยวฯ ยา ปเนตฺถ เทสนา อนุสิฏฺฐิอาณา, อยํ ปณฺณตฺติ นามาติฯ

๓. อภิญฺญาปริญฺญาปหานสุตฺตวณฺณนา

๒๕. ตติเย **สพฺพํ อภิญฺญา ปริญฺญา ปหานายา**ติ สพฺพํ อภิชานิตฺวา ปริชานิตฺวา ปชหนตฺถายฯ **อภิญฺญา ปริญฺญา ปหาตพฺพ**นฺติ อภิชานิตฺวา ปริชานิตฺวา ปหาตพฺพํฯ เสสํ วุตฺตนเยเนว เวทิตพฺพํฯ

๔. ปฐมอปริชานนสุตฺตวณฺณนา

๒๖. จตุตฺเถ **อนภิชานํ อปริชานํ อวิราชยํ อปฺปชห**นฺติ อนภิชานนฺโต อปริชานนฺโต อวิราเชนฺโต อปฺปชหนฺโตฯ เอตฺถ จ **อวิราเชนฺโต**ติ อวิคจฺฉาเปนฺโตฯ อิติ อิมสฺมึ สุตฺเต ติสฺโสปิ ปริญฺญา กถิตา โหนฺติฯ ‘‘อภิชาน’’นฺติ หิ วจเนน ญาตปริญฺญา กถิตา, ‘‘ปริชาน’’นฺติ วจเนน ตีรณปริญฺญา, ‘‘วิราชยํ ปชห’’นฺติ ทฺวีหิ ปหานปริญฺญาติฯ

๕. ทุติยอปริชานนสุตฺตวณฺณนา

๒๗. ปญฺจเม **จกฺขุวิญฺญาณวิญฺญาตพฺพา ธมฺมา**ติ เหฏฺฐา คหิตรูปเมว คเหตฺวา ทเสฺสติฯ เหฏฺฐา วา อาปาถคตํ คหิตํ, อิธ อนาปาถคตํฯ อิทํ ปเนตฺถ สนฺนิฏฺฐานํ – เหฏฺฐา อาปาถคตมฺปิ อนาปาถคตมฺปิ คหิตเมว, อิธ ปน จกฺขุวิญฺญาณสมฺปยุตฺตา ตโย ขนฺธาฯ เต หิ จกฺขุวิญฺญาเณน สห วิญฺญาตพฺพตฺตา ‘‘จกฺขุวิญฺญาณวิญฺญาตพฺพา’’ติ วุตฺตาฯ เสสปเทสุปิ เอเสว นโยฯ

๖. อาทิตฺตสุตฺตวณฺณนา

๒๘. ฉฏฺฐ **คยาสีเส**ติ คยาคามสฺส หิ อวิทูเร คยาติ เอกา โปกฺขรณีปิ อตฺถิ นทีปิ, คยาสีสนามโก หตฺถิกุมฺภสทิโส ปิฏฺฐิปาสาโณปิ, ยตฺถ ภิกฺขุสหสฺสสฺสปิ โอกาโส ปโหติ, ภควา ตตฺถ วิหรติฯ เตน วุตฺตํ ‘‘คยาสีเส’’ติฯ ***ภิกฺขู* อามเนฺตสี**ติ เตสํ สปฺปายธมฺมเทสนํ วิจินิตฺวา ตํ เทเสสฺสามีติ อามเนฺตสิฯ

ตตฺรายํ อนุปุพฺพิกถา – อิโต กิร ทฺวานวุติกปฺเป มหินฺโท นาม ราชา อโหสิฯ ตสฺส เชฏฺฐปุตฺโต ผุสฺโส นามฯ โส ปูริตปารมี ปจฺฉิมภวิกสตฺโต, ปริปากคเต ญาเณ โพธิมณฺฑํ อารุยฺห สพฺพญฺญุตํ ปฏิวิชฺฌิ ฯ รโญฺญ กนิฏฺฐปุตฺโต ตสฺส อคฺคสาวโก อโหสิ, ปุโรหิตปุตฺโต ทุติยสาวโกฯ ราชา จิเนฺตสิ – ‘‘มยฺหํ เชฏฺฐปุตฺโต นิกฺขมิตฺวา พุโทฺธ ชาโต, กนิฏฺฐปุตฺโต อคฺคสาวโก, ปุโรหิตปุตฺโต ทุติยสาวโก’’ติฯ โส ‘‘อมฺหากํเยว พุโทฺธ, อมฺหากํ ธโมฺม, อมฺหากํ สโงฺฆ’’ติ วิหารํ กาเรตฺวา วิหารทฺวารโกฏฺฐกโต ยาว อตฺตโน ฆรทฺวารา อุภโต เวฬุภิตฺติกุฏิกาหิ ปริกฺขิปิตฺวา มตฺถเก สุวณฺณตารกขจิตสโมสริตคนฺธทามมาลาทามวิตานํ พนฺธาเปตฺวา เหฏฺฐา รชตวณฺณํ วาลุกํ สนฺถริตฺวา ปุปฺผานิ วิกิราเปตฺวา เตน มเคฺคน ภควโต อาคมนํ กาเรสิฯ

สตฺถา วิหารสฺมึเยว ฐิโต จีวรํ ปารุปิตฺวา อเนฺตสาณิยาว สทฺธึ ภิกฺขุสเงฺฆน ราชเคหํ อาคจฺฉติ, กตภตฺตกิโจฺจ อเนฺตสาณิยาว คจฺฉติฯ โกจิ กฏจฺฉุภิกฺขามตฺตมฺปิ ทาตุํ น ลภติฯ ตโต นาครา อุชฺฌายึสุ, ‘‘พุโทฺธ โลเก อุปฺปโนฺน, น จ มยํ ปุญฺญานิ กาตุํ ลภามฯ ยถา หิ จนฺทิมสูริยา สเพฺพสํ อาโลกํ กโรนฺติ, เอวํ พุทฺธา นาม สเพฺพสํ หิตตฺถาย อุปฺปชฺชนฺติ, อยํ ปน ราชา สเพฺพสํ ปุญฺญเจตนํ อตฺตโนเยว อเนฺต ปเวเสตี’’ติฯ

ตสฺส จ รโญฺญ อเณฺญ ตโย ปุตฺตา อตฺถิฯ นาครา เตหิ สทฺธึ เอกโต หุตฺวา สมฺมนฺตยึสุ, ‘‘ราชกุเลหิ สทฺธึ อโฐฺฐ นาม นตฺถิ, เอกํ อุปายํ กโรมา’’ติฯ เต ปจฺจนฺต โจเร อุฏฺฐาเปตฺวา, ‘‘กติปยา คามา ปหฏา’’ติ สาสนํ อาหราเปตฺวา รโญฺญ อาโรจยึสุฯ ราชา ปุตฺเต ปโกฺกสาเปตฺวา‘‘ตาตา, อหํ มหลฺลโก, คจฺฉถ โจเร วูปสเมถา’’ติ เปเสสิฯ ปยุตฺตโจรา อิโต จิโต จ อวิปฺปกิริตฺวา เตสํ สนฺติกเมว อาคจฺฉึสุฯ เต อนาวาเส คาเม วาเสตฺวา ‘‘วูปสมิตา โจรา’’ติ อาคนฺตฺวา ราชานํ วนฺทิตฺวา อฎฺฐํสุฯ

ราชา ตุโฎฺฐ ‘‘ตาตา, วรํ โว เทมี’’ติ อาหฯ เต อธิวาเสตฺวา คนฺตฺวา นาคเรหิ สทฺธึ มนฺตยึสุ, ‘‘รญฺญา อมฺหากํ วโร ทิโนฺนฯ กึ คณฺหามา’’ติ? อยฺยปุตฺตา, ตุมฺหากํ หตฺถิอสฺสาทโย น ทุลฺลภา , พุทฺธรตนํ ปน ทุลฺลภํ, น สพฺพกาลํ อุปฺปชฺชติ, ตุมฺหากํ เชฎฺฐภาติกสฺส ผุสฺสพุทฺธสฺส ปฎิชคฺคนวรํ คณฺหถาติฯ เต ‘‘เอวํ กริสฺสามา’’ติ นาครานํ ปฎิสฺสุณิตฺวา กตมสฺสุกมฺมา สุนฺหาตา สุวิลิตฺตา รโญฺญ สนฺติกํ คนฺตฺวา, ‘‘เทว, โน วรํ เทถา’’ติ ยาจึสุฯ กึ คณฺหิสฺสถ ตาตาติ? เทว, อมฺหากํ หตฺถิอสฺสาทีหิ อโตฺถ นตฺถิ, เชฎฺฐภาติกสฺส โน ผุสฺสพุทฺธสฺส ปฎิชคฺคนวรํ เทถาติฯ ‘‘อยํ วโร น สกฺกา มยา ชีวมาเนน ทาตุ’’นฺติ เทฺว กเณฺณ ปิทหิฯ ‘‘เทว, น ตุเมฺห อเมฺหหิ พลกฺกาเรน วรํ ทาปิตา, ตุเมฺหหิ อตฺตโน รุจิยา ตุเฎฺฐหิ ทิโนฺนฯ กึ, เทว, ราชกุลสฺส เทฺว กถา วฎฺฎนฺตี’’ติ? สจฺจวาทิตาย ภณึสุฯ

ราชา วินิวตฺติตุํ อลภโนฺต – ‘‘ตาตา, สตฺต สํวจฺฉเร สตฺต มาเส สตฺต จ ทิวเส อุปฎฺฐหิตฺวา ตุมฺหากํ ทสฺสามี’’ติ อาหฯ ‘‘สุนฺทรํ, เทว, ปาฎิโภคํ เทถา’’ติฯ ‘‘กิสฺส ปาฎิโภคํ ตาตา’’ติ? ‘‘เอตฺตกํ กาลํ อมรณปาฎิโภคํ เทวา’’ติฯ ‘‘ตาตา, อยุตฺตํ ปาฎิโภคํ ทาเปถ, น สกฺกา เอวํ ปาฎิโภคํ ทาตุํ, ติณเคฺค อุสฺสาวพินฺทุสทิสํ สตฺตานํ ชีวิต’’นฺติฯ ‘‘โน เจ, เทว, ปาฎิโภคํ เทถ, มยํ อนฺตรา มตา กึ กุสลํ กริสฺสามา’’ติ? ‘‘เตน หิ, ตาตา, ฉ สํวจฺฉรานิ เทถา’’ติฯ ‘‘น สกฺกา, เทวา’’ติฯ ‘‘เตน หิ ปญฺจ, จตฺตาริ, ตีณิ, เทฺว, เอกํ สํวจฺฉรํ เทถ’’ฯ ‘‘สตฺต, ฉ มาเส เทถ…เป.… มาสฑฺฒมตฺตํ เทถา’’ติฯ ‘‘น สกฺกา, เทวา’’ติฯ ‘‘เตน หิ สตฺตทิวสมตฺตํ เทถา’’ติฯ ‘‘สาธุ, เทวาติ สตฺต ทิวเส สมฺปฎิจฺฉึสุ’’ฯ ราชา สตฺต สํวจฺฉเร สตฺต มาเส สตฺต ทิวเส กตฺตพฺพสกฺการํ สตฺตสฺเยว ทิวเสสุ อกาสิฯ

ตโต ปุตฺตานํ วสนฎฺฐานํ สตฺถารํ เปเสตุํ อฎฺฐอุสภวิตฺถตํ มคฺคํ อลงฺการาเปสิ, มชฺฌฎฺฐาเน จตุอุสภปฺปมาณํ ปเทสํ หตฺถีหิ มทฺทาเปตฺวา กสิณมณฺฑลสทิสํ กตฺวา วาลุกาย สนฺถราเปตฺวา ปุปฺผาภิกิณฺณมกาสิ, ตตฺถ ตตฺถ กทลิโย จ ปุณฺณฆเฎ จ ฐปาเปตฺวา ธชปฎากา อุกฺขิปาเปสิฯ อุสเภ อุสเภ โปกฺขรณึ ขณาเปสิ, อปรภาเค ทฺวีสุ ปเสฺสสุ คนฺธมาลาปุปฺผาปเณ ปสาราเปสิฯ มชฺฌฎฺฐาเน จตุอุสภวิตฺถารสฺส อลงฺกตมคฺคสฺส อุโภสุ ปเสฺสสุ เทฺว เทฺว อุสภวิตฺถาเร มเคฺค ขาณุกณฺฎเก หราเปตฺวา ทณฺฑทีปิกาโย การาเปสิฯ ราชปุตฺตาปิ อตฺตโน อาณาปวตฺติฎฺฐาเน โสฬสอุสภมคฺคํ ตเถว อลงฺการาเปสุํฯ

ราชา อตฺตโน อาณาปวตฺติฎฺฐานสฺส เกทารสีมํ คนฺตฺวา สตฺถารํ วนฺทิตฺวา ปริเทวมาโน, ‘‘ตาตา, มยฺหํ ทกฺขิณกฺขึ อุปฺปาเฎตฺวา คณฺหนฺตา วิย คจฺฉถ, เอวํ คณฺหิตฺวา คตา ปน พุทฺธานํ อนุจฺฉวิกํ กเรยฺยาถฯ มา สุราโสณฺฑา วิย ปมตฺตา วิจริตฺถา’’ติ อาหฯ เต ‘‘ชานิสฺสาม มยํ, เทวา’’ติ สตฺถารํ คเหตฺวา คตา, วิหารํ กาเรตฺวา สตฺถุ นิยฺยาเตตฺวา ตตฺถ สตฺถารํ ปฎิชคฺคนฺตา กาเลน เถราสเน, กาเลน มชฺฌิมาสเน, กาเลน สงฺฆนวกาสเน ติฎฺฐนฺติฯ ทานํ อุปปริกฺขมานานํ ติณฺณมฺปิ ชนานํ เอกสทิสเมว อโหสิฯ เต อุปกฎฺฐาย วสฺสูปนายิกาย จินฺตยึสุ – ‘‘กถํ นุ โข สตฺถุ อชฺฌาสยํ คเณฺหยฺยามา’’ติ? อถ เนสํ เอตทโหสิ – ‘‘พุทฺธา นาม ธมฺม

ครุโน, น อามิสครุโน, สีเล ปติฏฺฐมานา มยํ สตฺถุ อชฺฌาสยํ คเหตุํ สกฺขิสฺสามา’’ติ ทานสํวิธายเก มนุสฺเส ปโกฺกสาเปตฺวา, ‘‘ตาตา, อิมินาว นีหาเรน ยาคุภตฺตขาทนียาทีนิ สมฺปาเทนฺตา ทานํ ปวเตฺตถา’’ติ วตฺวา ทานสํวิทหนปลิโพธํ ฉินฺทึสุฯ

อถ เนสํ เชฏฺฐภาตา ปญฺจสเต ปุริเส อาทาย ทสสุ สีเลสุ ปติฏฺฐาย เทฺว กาสายานิ อจฺฉาเทตฺวา กปฺปิยํ อุทกํ ปริภุญฺชมาโน วาสํ กเปฺปสิฯ มชฺฌิโม ตีหิ, กนิโฏฺฐ ทฺวีหิ ปุริสสเตหิ สทฺธึ ตเถว ปฏิปชฺชิฯ เต ยาวชีวํ สตฺถารํ อุปฏฺฐหึสุฯ สตฺถา เตสํเยว สนฺติเก ปรินิพฺพายิฯ

เตปิ กาลํ กตฺวา ตโต ปฏฺฐาย ทฺวานวุติกเปฺป มนุสฺสโลกโต เทวโลกํ, เทวโลกโต จ มนุสฺสโลกํ สํสรนฺตา อมฺหากํ สตฺถุกาเล เทวโลกา จวิตฺวา มนุสฺสโลเก นิพฺพตฺตึสุฯ เตสํ ทานเคฺค พฺยาวโฏ มหาอมโจฺจ องฺคมคธานํ ราชา พิมฺพิสาโร หุตฺวา นิพฺพตฺติฯ เต ตเสฺสว รโญฺญ รเฏฺฐ พฺราหฺมณมหาสาลกุเล นิพฺพตฺตึสุฯ เชฏฺฐภาตา เชโฏฺฐว ชาโต, มชฺฌิมกนิฏฺฐา มชฺฌิมกนิฏฺฐาเยวฯ เยปิ เตสํ ปริวารมนุสฺสา, เต ปริวารมนุสฺสาว ชาตาฯ เต วุทฺธิมนฺวาย ตโยปิ ชนา ตํ ปุริสสหสฺสํ อาทาย นิกฺขมิตฺวา ตาปสา หุตฺวา อุรุเวลายํ นทีตีเรเยว วสึสุฯ องฺคมคธวาสิโน มาเส มาเส เตสํ มหาสกฺการํ อภิหรนฺติฯ

อถ อมฺหากํ โพธิสโตฺต กตาภินิกฺขมโน อนุปุเพฺพน สพฺพญฺญุตํ ปตฺวา ปวตฺติตวรธมฺมจโกฺก ยสาทโย กุลปุเตฺต วิเนตฺวา สฏฺฐิ อรหเนฺต ธมฺมเทสนตฺถาย ทิสาสุ อุโยฺยเชตฺวา สยํ ปตฺตจีวรมาทาย – ‘‘เต ตโย ชฏิลภาติเก ทเมสฺสามี’’ติ อุรุเวลํ คนฺตฺวา อเนเกหิ ปาฏิหาริยสเตหิ เตสํ ทิฏฺฐึ ภินฺทิตฺวา เต ปพฺพาเชสิฯ โส ตํ อิทฺธิมยปตฺตจีวรธรํ สมณสหสฺสํ อาทาย คยาสีสํ คนฺตฺวา เตหิ ปริวาริโต นิสีทิตฺวา, – ‘‘กตรา นุ โข เอเตสํ ธมฺมกถา สปฺปายา’’ติ จิเนฺตโนฺต, ‘‘อิเม สายํปาตํ อคฺคึ ปริจรนฺติฯ อิเมสํ ทฺวาทสายตนานิ อาทิตฺตานิ สมฺปชฺชลิตานิ วิย กตฺวา เทเสสฺสามิ, เอวํ อิเม อรหตฺตํ ปาปุณิตุํ สกฺขิสฺสนฺตี’’ติ สนฺนิฏฺฐานมกาสิฯ อถ เนสํ ตถา ธมฺมํ เทเสตุํ อิมํ อาทิตฺตปริยายํ อภาสิฯ เตน วุตฺตํ – ‘‘ภิกฺขู อามเนฺตสีติ เตสํ สปฺปายธมฺมเทสนํ วิจินิตฺวา ตํ เทเสสฺสามีติ อามเนฺตสี’’ติฯ ตตฺถ **อาทิตฺต**นฺติ ปทิตฺตํ สมฺปชฺชลิตํฯ เสสํ วุตฺตนยเมวฯ อิติ อิมสฺมึ สุเตฺต ทุกฺขลกฺขณํ กถิตํฯ

๗. อทฺธภูตสุตฺตวณฺณนา

๒๙. สตฺตเม **อทฺธภูต**นฺติ อธิภูตํ อโชฺฌตฺถฏํ, อุปทฺทุตนฺติ อโตฺถฯ อิมสฺมิมฺปิ สุเตฺต ทุกฺขลกฺขณเมว กถิตํฯ

๘. สมุคฺฆาตสารุปฺปสุตฺตวณฺณนา

๓๐. อฏฺฐเม **สพฺพมญฺญิตสมุคฺฆาตสารุปฺป**นฺติ สเพฺพสํ ตณฺหามานทิฏฺฐิมญฺญิตานํ สมุคฺฆาตาย อนุจฺฉวิกํฯ **อิธา**ติ อิมสฺมึ สาสเนฯ **จกฺขุํ น มญฺญตี**ติ จกฺขุํ อหนฺติ วา มมนฺติ วา ปโรติ วา ปรสฺสาติ วา น มญฺญติฯ **จกฺขุสฺมึ น มญฺญตี**ติ อหํ จกฺขุสฺมึ, มม กิญฺจนปลิโพโธ จกฺขุสฺมึ ปโร จกฺขุสฺมึ, ปรสฺส กิญฺจนปลิโพโธ จกฺขุสฺมินฺติ น มญฺญติฯ **จกฺขุโต น มญฺญตี**ติ อหํ จกฺขุโต นิคฺคโต, มม กิญฺจนปลิโพโธ จกฺขุโต นิคฺคโต, ปโร จกฺขุโต นิคฺคโต, ปรสฺส กิญฺจนปลิโพโธ จกฺขุโต นิคฺคโตติ เอวมฺปิ น มญฺญติ, ตณฺหามานทิฏฺฐิมญฺญนานํ เอกมฺปิ น อุปฺปาเทตีติ อโตฺถฯ **จกฺขุํ เมติ น มญฺญตี**ติ มม จกฺขูติ น มญฺญติ, มมตฺตภูตํ ตณฺหามญฺญนํ น

อุปฺปาเทตีติ อโตฺถฯ เสสํ อุตฺตานเมวาติฯ อิมสฺมึ สุเตฺต จตุจตฺตาลีสาย ฐาเนสุ อรหตฺตํ ปาเปตฺวา วิปสฺสนา กถิตาฯ

๙. ปฐมสมุคฺฆาตสปฺปายสุตฺตวณฺณนา

๓๑. นวเม **สมุคฺฆาตสปฺปายา**ติ สมุคฺฆาตสฺส อุปการภูตาฯ **ตโต ตํ โหติ อญฺญถา**ติ ตโต ตํ อเญฺญนากาเรน โหติฯ **อญฺญถาภาวี ภวสโตฺต โลโก ภวเมวาภินนฺทตี**ติ อญฺญถาภาวํ วิปริณามํ อุปคมเนน อญฺญถาภาวี หุตฺวาปิ ภเวสุ สโตฺต ลโคฺค ลคิโต ปลิพุโทฺธ อยํ โลโก ภวํเยว อภินนฺทติฯ **ยาวตา, ภิกฺขเว, ขนฺธธาตุอายตน**นฺติ, ภิกฺขเว, ยตฺตกํ อิทํ ขนฺธา จ ธาตุโย จ อายตนานิ จาติ ขนฺธธาตุอายตนํฯ **ตมฺปิ น มญฺญตี**ติ สพฺพมฺปิ น มญฺญตีติ เหฎฺฐา คหิตเมว สํกฑฺฒิตฺวา ปุน ทเสฺสติฯ อิมสฺมึ สุเตฺต อฎฺฐจตฺตาลีสาย ฐาเนสุ อรหตฺตํ ปาเปตฺวา วิปสฺสนา กถิตาฯ

๑๐. ทุติยสมุคฺฆาตสปฺปายสุตฺตวณฺณนา

๓๒. ทสเม **เอตํ มมา**ติอาทีหิ ตีหิ ตีหิ ปเทหิ ตณฺหามานทิฎฺฐิคาเห ทเสฺสตฺวา ติปริวฎฺฎนเยน เทสนา กตาฯ ปฏิปาฎิยา ปน ตีสุปิ อิเมสุ สุเตฺตสุ สห วิปสฺสนาย จตฺตาโรปิ มคฺคา กถิตาติฯ

สพฺพวโคฺค ตติโยฯ

๔. ชาติธมฺมวคฺควณฺณนา

๓๓-๔๒. ชาติธมฺมวเคฺค **ชาติธมฺม**นฺติ ชายนธมฺมํ นิพฺพตฺตนสภาวํฯ **ชราธมฺม**นฺติ ชีรณสภาวํฯ **พฺยาธิธมฺม**นฺติ พฺยาธิโน อุปฺปตฺติปจฺจยภาเวน พฺยาธิสภาวํฯ **มรณธมฺม**นฺติ มรณสภาวํ ฯ **โสกธมฺม**นฺติ โสกสฺส อุปฺปตฺติปจฺจยภาเวน โสกสภาวํฯ **สํกิเลสิกธมฺม**นฺติ สํกิเลสิกสภาวํฯ **ขยธมฺม**นฺติ ขยคมนสภาวํฯ **วยธมฺมา**ทีสุปิ เอเสว นโยติฯ

ชาติธมฺมวโคฺค จตุโตฺถฯ

๕. สพฺพอนิจฺจวคฺควณฺณนา

๔๓-๕๒. อนิจฺจวเคฺค **อภิเญฺญยฺย**นฺติ ปเท ญาตปริญฺญา อาคตา, อิตรา ปน เทฺว คหิตาเยวาติ เวทิตพฺพาฯ **ปริเญฺญยฺยปหาตพฺพ**ปเทสุปิ ตีรณปหานปริญฺญาว อาคตา, อิตราปิ ปน เทฺว คหิตาเยวาติ เวทิตพฺพาฯ **สจฺฉิกาตพฺพ**นฺติ ปจฺจกฺขํ กาตพฺพํฯ **อภิญฺญาปริเญฺญยฺย**นฺติ อิธาปิ ปหานปริญฺญา อวุตฺตาปิ คหิตาเยวาติ เวทิตพฺพาฯ **อุปทฺทุต**นฺติ อเนกคฺคเฎฺฐนฯ **อุปสฺสฎฺฐ**นฺติ อุปหตเฎฺฐนฯ เสสํ อุตฺตานเมวาติฯ

สพฺพอนิจฺจวโคฺค ปญฺจโมฯ

ปฐโม ปณฺณาสโกฯ

๖. อวิชฺชาวคฺควณฺณนา

๕๓-๖๒. อวิชฺชาวเคฺค **อวิชฺชา**ติ จตูสุ สเจฺจสุ อญฺญาณํฯ **วิชฺชา**ติ อรหตฺตมคฺควิชฺชาฯ **อนิจฺจโต ชานโต ปสฺสโต**ติ ทุกฺขานตฺตวเสนาปิ ชานโต ปสฺสโต ปหียติเยว, อิทํ ปน อนิจฺจวเสน กถิเต พุชฺฌนกปุคฺคลสฺส อชฺฌาสเยน วุตฺตํฯ เอเสว นโย สพฺพตฺถฯ อปิ เจตฺถ **สํโยชนา**ติ ทส สํโยชนานิฯ **อาสวา**ติ จตฺตาโร อาสวาฯ **อนุสยา**ติ สตฺต อนุสยาฯ **สพฺพุปาทานปริญฺญายา**ติ สเพฺพสํ จตุนฺนมฺปิ อุปาทานานํ ตีหิ ปริญฺญาหิ ปริชานนตฺถายฯ **ปริยาทานายา**ติ เขปนตฺถายฯ เสสํ สพฺพตฺถ อุตฺตานเมวาติฯ

อวิชฺชาวคฺโค ฉฏฺโฐฯ

๗. มิคชาลวคฺโค

๑. ปฐมมิคชาลสุตฺตวณฺณนา

๖๓. มิคชาลวคฺคสฺส ปฐเม **จกฺขุวิเญฺญยฺยา**ติ จกฺขุวิญฺญาเณน ปสฺสิตพฺพาฯ **โสตวิเญฺญยฺยา**ทีสุปิ เอเสว นโยฯ **อิฏฺฐา**ติ ปริยิฏฺฐา วา โหนฺตุ มา วา, อิฏฺฐารมฺมณภูตาติ อโตฺถฯ **กนฺตา**ติ กมนียาฯ **มนาปา**ติ มนวฑฺฒนกาฯ **ปิยรูปา**ติ ปิยชาติกาฯ **กามูปสํหิตา**ติ อารมฺมณํ กตฺวา อุปฺปชฺชมาเนน กาเมน อุปสํหิตา **รชนียา**ติ รญฺชนียา, ราคุปฺปตฺติการณภูตาติ อโตฺถฯ **นนฺที**ติ ตณฺหานนฺทีฯ **สํโยโค**ติ สํโยชนํฯ **นนฺทิสํโยชนสํยุโตฺต**ติ นนฺทีพนฺธเนน พโทฺธฯ **อรญฺญวนปตฺถานี**ติ อรญฺญานิ จ วนปตฺถานิ จฯ ตตฺถ กิญฺจาปิ อภิธเมฺม นิปฺปริยาเยน ‘‘นิกฺขมิตฺวา พหิ อินฺทขีลา สพฺพเมตํ อรญฺญ’’นฺติ (วิภ. ๕๒๙) วุตฺตํ, ตถาปิ ยํ ตํ ‘‘ปญฺจธนุสติกํ ปจฺฉิม’’นฺติ (ปารา. ๖๕๔) อรญฺญกงฺคนิปฺผาทกํ เสนาสนํ วุตฺตํ, ตเทว อธิเปฺปตนฺติ เวทิตพฺพํฯ **วนปตฺถ**นฺติ คามนฺตํ อติกฺกมิตฺวา มนุสฺสานํ อนุปจารฏฺฐานํ, ยตฺถ น กสียติ น วปียติฯ วุตฺตมฺปิ เจตํ –

> ‘‘วนปตฺถนฺติ ทูรานเมตํ เสนาสนานํ อธิวจนํฯ วนปตฺถนฺติ วนสณฺฑานเมตํ, วนปตฺถนฺติ ภึสนกานเมตํ, วนปตฺถนฺติ สโลมหํสานเมตํ, วนปตฺถนฺติ ปริยนฺตานเมตํ, วนปตฺถนฺติ อมนุสฺสูปจารานํ เสนาสนานเมตํ อธิวจน’’นฺติ (วิภ. ๕๓๑)ฯ

เอตฺถ จ ปริยนฺตานนฺติ อิมํ เอกํ ปริยายํ ฐเปตฺวา เสสปริยาเยหิ วนปตฺถานิ เวทิตพฺพานิฯ **ปนฺตานี**ติ ปริยนฺตานิ อติทูรานิฯ **อปฺปสทฺทานี**ติ อุทุกฺขลมุสลทารกสทฺทาทีนํ อภาเวน อปฺปสทฺทานิฯ **อปฺปนิโคฺฆสานี**ติ เตสํ เตสํ นินฺนาทมหานิโคฺฆสสฺส อภาเวน อปฺปนิโคฺฆสานิฯ **วิชนวาตานี**ติ สญฺจรณชนสฺส สรีรวาตวิรหิตานิฯ **มนุสฺสราหเสฺสยฺยกานี**ติ มนุสฺสานํ รโหกมฺมสฺส อนุจฺฉวิกานิฯ **ปฏิสลฺลานสารุปฺปานี**ติ นิลียนสารุปฺปานิฯ

๒. ทุติยมิคชาลสุตฺตวณฺณนา

๖๔. ทุติเย **นนฺทินิโรธา ทุกฺขนิโรโธ**ติ ตณฺหานนฺทิยา นิโรเธน วฏฺฏทุกฺขสฺส นิโรโธฯ

๓-๕. ปฐมสมิทฺธิมารปญฺหาสุตฺตาทิวณฺณนา

๖๕-๖๗. ตติเย **สมิทฺธี**ติ อตฺตภาวสฺส สมิทฺธตาย เอวํ ลทฺธนาโมฯ ตสฺส กิร เถรสฺส อตฺตภาโว อภิรูโป อโหสิ ปาสาทิโก, อุกฺขิตฺตมาลาปุโฏ วิย อลงฺกตมาลาคโพฺภ วิย จ สพฺพาการปาริปูริยา สมิโทฺธฯ ตสฺมา สมิทฺธิเตฺวว สงฺขํ คโตฯ **มาโร**ติ มรณํ ปุจฺฉติฯ **มาร**

ปญฺญตฺตีติ มาโรติ ปญฺญตฺติ นามํ นามเธยฺยํฯ **อตฺถิ ตตฺถ มาโร วา มารปญฺญตฺติ วา**ติ ตตฺถ มรณํ วา มรณนฺติ อิทํ นามํ วา อตฺถีติ ทเสฺสติฯ จตุตฺถํ อุตฺตานเมว, ตถา ปญฺจมํฯ

๖. สมิทฺธิโลกปญฺหาสุตฺตวณฺณนา

๖๘. ฉเฎฺฐ **โลโก**ติ ลุชฺชนปลุชฺชนเฎฺฐน โลโกฯ อิติ มิคชาลเตฺถรสฺส อายาจนสุตฺตโต ปฎฺฐาย ปญฺจสุปิ สุเตฺตสุ วฎฺฎวิวฎฺฎเมว กถิตํฯ

๗. อุปเสนอาสีวิสสุตฺตวณฺณนา

๖๙. สตฺตเม **สีตวเน**ติ เอวํนามเก สุสานวเนฯ **สปฺปโสณฺฑิกปพฺภาเร**ติ สปฺปผณสทิสตาย เอวํลทฺธนาเม ปพฺภาเรฯ **อุปเสนสฺสา**ติ ธมฺมเสนาปติโน กนิฎฺฐภาติกอุปเสนเตฺถรสฺสฯ **อาสีวิโส ปติโต โหตี**ติ เถโร กิร กตภตฺตกิจฺโจ มหาจีวรํ คเหตฺวา เลณจฺฉายาย มนฺทมเนฺทน วาตปานวาเตน พีชิยมาโน นิสีทิตฺวา ทุปฎฺฎนิวาสเน สูจิกมฺมํ กโรติฯ ตสฺมึ ขเณ เลณจฺฉทเน เทฺว อาสีวิสโปตกา กีฬนฺติฯ เตสุ เอโก ปติตฺวา เถรสฺส อํสกูเฎ อวตฺถาสิฯ โส จ ผุฎฺฐวิโส โหติฯ ตสฺมา ปติตฎฺฐานโต ปฎฺฐาย เถรสฺส กาเย ทีปสิขา วิย วฎฺฎึ ปริยาทิยมานเมวสฺส วิสํ โอติณฺณํฯ เถโร วิสสฺส ตถาคมนํ ทิสฺวา กิญฺจาปิ ตํ ปติตมตฺตเมว ยถาปริเจฺฉทเนน คตํ, อตฺตโน ปน อิทฺธิพเลน ‘‘อยํ อตฺตภาโว เลเณ มา วินสฺสตู’’ติ อธิฎฺฐหิตฺวา ภิกฺขู อามเนฺตสิฯ **ปุรายํ กาโย อิเธว วิกิรตี**ติ ยาว น วิกิรติ, ตาว นํ พหิทฺธา นีหรถาติ อโตฺถฯ **อญฺญถตฺต**นฺติ อญฺญถาภาวํฯ **อินฺทฺริยานํ วา วิปริณาม**นฺติ จกฺขุโสตาทีนํ อินฺทฺริยานํ ปกติวิชหนภาวํฯ **ตเตฺถว วิกิรี**ติ พหิ นีหริตฺวา ฐปิตฎฺฐาเน มญฺจกสฺมึเยว วิกิริฯ

๘. อุปวาณสนฺทิฎฺฐิกสุตฺตวณฺณนา

๗๐. อฎฺฐเม **รูปปฺปฎิสํเวที**ติ นีลปีตาทิเภทํ อารมฺมณํ ววตฺถาเปนฺโต รูปํ ปฎิสํวิทิตํ กโรติ, ตสฺมา รูปปฺปฎิสํเวที นาม โหติฯ **รูปราคปฺปฎิสํเวที**ติ กิเลสสฺส อตฺถิภาเวเนว ปน รูปราคํ ปฎิสํวิทิตํ กโรติ นาม, ตสฺมา รูปราคปฺปฎิสํเวทีติ วุจฺจติฯ **สนฺทิฎฺฐิโก**ติอาทีนิ วิสุทฺธิมเคฺค วุตฺตตฺถาเนวฯ **โน จ รูปราคปฺปฎิสํเวที**ติ กิเลสสฺส นตฺถิภาเวเนว น รูปราคํ ปฎิสํวิทิตํ กโรติ นาม, ตสฺมา ‘‘โน จ รูปราคปฺปฎิสํเวที’’ติ วุจฺจติฯ อิมสฺมึ สุเตฺต เสขาเสขานํ ปจฺจเวกฺขณา กถิตาฯ

๙. ปฐมฉผสฺสายตนสุตฺตวณฺณนา

๗๑. นวเม **ผสฺสายตนาน**นฺติ ผสฺสากรานํฯ **อวุสิต**นฺติ อวุฎฺฐํฯ **อารกา**ติ ทูเรฯ **เอตฺถาหํ, ภเนฺต, อนสฺสส**นฺติ, ภเนฺต, อหํ เอตฺถ อนสฺสสึ, นโฎฺฐ นาม อหนฺติ วทติฯ ภควา – ‘‘อยํ ภิกฺขุ ‘อหํ นาม อิมสฺมึ สาสเน นโฎฺฐ’ติ วทติ, กินฺนุ ขฺวสฺส อเญฺญสุ ธาตุกมฺมฎฺฐาน-กสิณกมฺมฎฺฐานาทีสุ อภิโยโค อตฺถี’’ติ จิเนฺตตฺวา, ตมฺปิ อปสฺสโนฺต – ‘‘กตรํ นุ โข กมฺมฎฺฐานํ อิมสฺส สปฺปายํ ภวิสฺสตี’’ติ จิเนฺตสิฯ ตโต ‘‘อายตนกมฺมฎฺฐานเมว สปฺปาย’’นฺติ ทิสฺวา ตํ กเถโนฺต **ตํ กึ มญฺญสิ ภิกฺขู**ติอาทิมาหฯ **สาธู**ติ ตสฺส พฺยากรเณ สมฺปหํสนํฯ **เอเสวโนฺต ทุกฺขสฺสา**ติ อยเมว วฎฺฎทุกฺขสฺสโนฺต ปริเจฺฉโท, นิพฺพานนฺติ อโตฺถฯ

๑๐. ทุติยฉผสฺสายตนสุตฺตวณฺณนา

๗๒. ทสเม **อนสฺสสนฺ**ติ นสฺสสึ, นโฏฺฐ นามมฺหิ อิเจฺจว อโตฺถฯ **อายตึ อปฺนพฺภวา ยา**ติ เอตฺถ อายตึ อปฺนพฺภโว นาม นิพฺพานํ, นิพฺพานตฺถาย ปหีนํ ภวิสฺสตีติ อโตฺถฯ

๑๑. ตติยฉผสฺสายตนสุตฺตวณฺณนา

๗๓. เอกาทสเม **อนสฺสสนฺ**ติ นโฏฺฐ, **ปนสฺสสนฺ**ติ อตินโฏฺฐฯ เสสํ วุตฺตนเยเนว เวทิตพฺพนฺติฯ

มิคชาลวโคฺค สตฺตโมฯ

๘. คิลานวโคฺค

๑-๕. ปฐมคิลานสุตฺตาทิวณฺณนา

๗๔-๗๘. คิลานวคฺคสฺส ปฐเม **อมุกสฺมิ**นฺติ อสุกสฺมิํฯ อยเมว วา ปาโฐฯ **อปฺปญฺญาโต**ติ อญฺญาโต อปากโฏฯ นโวปิ หิ โกจิ ปญฺญาโต โหติ ราหุลเตฺถโร วิย สุมนสามเณโร วิย จ, อยํ ปน นโว เจว อปญฺญาโต จฯ เสสเมตฺถ วุตฺตนยเมวาติฯ ตถา อิโต ปเรสุ จตูสุฯ

๖. ปฐมอวิชฺชาปหานสุตฺตวณฺณนา

๗๙. ฉเฎฺฐ **อนิจฺจโต ชานโต**ติ ทุกฺขานตฺตวเสน ชานโตปิ ปหียติเยว, อิทํ ปน อนิจฺจลกฺขณํ ทเสฺสตฺวา วุเตฺต พุชฺฌนกสฺส อชฺฌาสเยน วุตฺตํฯ

๗. ทุติยอวิชฺชาปหานสุตฺตวณฺณนา

๘๐. สตฺตเม **สเพฺพ ธมฺมา**ติ สเพฺพ เตภูมกธมฺมาฯ **นาลํ อภินิเวสายา**ติ อภินิเวสปรามาสคฺคาเหน คณฺหิตุํ น ยุตฺตาฯ **สพฺพนิมิตฺตานี**ติ สพฺพานิ สงฺขารนิมิตฺตานิฯ **อญฺญโต ปสฺสตี**ติ ยถา อปริญฺญาตาภินิเวโส ชโน ปสฺสติ, ตโต อญฺญโต ปสฺสติฯ อปริญฺญาตาภินิเวโส หิ ชโน สพฺพนิมิตฺตานิปิ อตฺตโต ปสฺสติฯ ปริญฺญาตาภินิเวโส ปน อนตฺตโต ปสฺสติ, โน อตฺตโตติ เอวํ อิมสฺมิํ สุเตฺต อนตฺตลกฺขณเมว กถิตํฯ

๘. สมฺพหุลภิกฺขุสุตฺตวณฺณนา

๘๑. อฎฺฐเม **อิธ โน**ติ เอตฺถ **โน**-กาโร นิปาตมตฺตเมวฯ เสสํ อุตฺตานตฺถเมวฯ เกวลํ อิธ ทุกฺขลกฺขณํ กถิตนฺติ เวทิตพฺพํฯ

๙. โลกปญฺหาสุตฺตวณฺณนา

๘๒. นวเม **ลุชฺชตี**ติ ปลุชฺชติ ภิชฺชติฯ อิธ อนิจฺจลกฺขณํ กถิตํฯ

๑๐. ผคฺคุนปญฺหาสุตฺตวณฺณนา

๘๓. ทสเม **ฉินฺนปปเญฺจ**ติ ตณฺหาปปญฺจสฺส ฉินฺนตฺตา ฉินฺนปปเญฺจฯ **ฉินฺนวฎุเม**ติ ตณฺหาวฎุมเสฺสว ฉินฺนตฺตา ฉินฺนวฎุเมฯ กิํ ปุจฺฉามีติ ปุจฺฉติ? อติกฺกนฺตพุเทฺธหิ ปริหริตานิ

จกฺขุโสตาทีนิ ปุจฺฉามีติ ปุจฺฉติฯ อถ วา สเจ มเคฺค ภาวิเตปิ อนาคเต จกฺขุโสตาทิวฏฺฏํ วเฑฺฒยฺย, ตํ ปุจฺฉามีติ ปุจฺฉตีติฯ

คิลานวโคฺค อฏฺฐโมฯ

๙. ฉนฺนวโคฺค

๑. ปโลกธมฺมสุตฺตวณฺณนา

๘๔. ฉนฺนวคฺคสฺส ปฐเม **ปโลกธมฺม**นฺติ ภิชฺชนกสภาวํฯ เอวเมตฺถ อนิจฺจลกฺขณเมว กถิตํฯ

๒. สุญฺญตโลกสุตฺตวณฺณนา

๘๕. ทุติเย **อตฺตนิเยนา**ติ อตฺตโน สนฺตเกน ปริกฺขาเรนฯ เอวเมตฺถ อนตฺตลกฺขณเมว กถิตํฯ

๓. สํขิตฺตธมฺมสุตฺตวณฺณนา

๘๖. ตติยํ ขนฺธิยวเคฺค อานโนฺทวาเท (สํ. นิ. ๓.๘๓) วุตฺตนเยเนว เวทิตพฺพํฯ

๔. ฉนฺนสุตฺตวณฺณนา

๘๗. จตุเตฺถ **ฉโนฺน**ติ เอวํนามโก เถโร, น อภินิกฺขมนํ นิกฺขนฺตเถโรฯ **ปฏิสลฺลานา**ติ ผลสมาปตฺติโตฯ **คิลานปุจฺฉกา**ติ คิลานุปฏฺฐากาฯ คิลานุปฏฺฐานํ นาม พุทฺธปสตฺถํ พุทฺธวณฺณิตํ, ตสฺมา เอวมาหฯ **สีสเวฐํ ทเทยฺยา**ติ สีเส เวฐนํ สีสเวฐํ, ตญฺจ ทเทยฺยฯ **สตฺถ**นฺติ ชีวิตหารกสตฺถํฯ **นาวกงฺขามี**ติ น อิจฺฉามิฯ **ปริจิโณฺณ**ติ ปริจริโตฯ **มนาเปนา**ติ มนวฑฺฒนเกน กายกมฺมาทินาฯ เอตฺถ จ สตฺต เสขา ปริจรนฺติ นาม, อรหา ปริจารี นาม, ภควา ปริจิโณฺณ นามฯ

เอตญฺหิ, อาวุโส, สาวกสฺส ปติรูปนฺติ, อาวุโส, สาวกสฺส นาม เอตํ อนุจฺฉวิกํฯ **อนุปวชฺช**นฺติ อปฺปวตฺติกํ อปฺปฏิสนฺธิกํฯ **ปุจฺฉาวุโส สาริปุตฺต, สุตฺวา เวทิสฺสามา**ติ อยํ สาวกปวารณา นามฯ **เอตํ มมา**ติอาทีนิ ตณฺหามานทิฏฺฐิคฺคาหวเสน วุตฺตานิฯ **นิโรธํ ทิสฺวา**ติ ขยวยํ ญตฺวาฯ **เนตํ มม, เนโสหมสฺมิ, น เมโส อตฺตาติ สมนุปสฺสามี**ติ อนิจฺจํ ทุกฺขํ อนตฺตาติ สมนุปสฺสามิฯ เอตฺตเกสุ ฐาเนสุ ฉนฺนเตฺถโร สาริปุตฺตเตฺถเรน ปุจฺฉิตํ ปญฺหํ อรหเตฺต ปกฺขิปิตฺวา กเถสิฯ สาริปุตฺตเตฺถโร ปน ตสฺส ปุถุชฺชนภาวํ ญตฺวาปิ ตํ ‘‘ปุถุชฺชโน’’ติ วา ‘‘ขีณาสโว’’ติ วา อวตฺวา ตุณฺหีเยว อโหสิฯ จุนฺทเตฺถโร ปนสฺส ปุถุชฺชนภาวํ สญฺญาเปสฺสามีติ จิเนฺตตฺวา โอวาทํ อทาสิฯ

ตเตฺถ **ตสฺมา**ติ ยสฺมา มารณนฺติกํ เวทนํ อธิวาเสตุํ อสโกฺกโนฺต สตฺถํ อาหรามีติ วทติ, ตสฺมา ปุถุชฺชโน อายสฺมา, เตน อิทมฺปิ มนสิกโรหีติ ทีเปติฯ ยสฺมา วา ฉนฺนํ อายตนานํ นิโรธํ ทิสฺวา จกฺขาทีนิ ติณฺณํ คาหานํ วเสน น สมนุปสฺสามีติ วทสิฯ ตสฺมา อิทมฺปิ ตสฺส ภควโต สาสนํ อายสฺมตา มนสิกาตพฺพนฺติปิ ปุถุชฺชนภาวเมว ทีเปโนฺต วทติฯ **นิจฺจกปฺปป**นฺติ นิจฺจกาลํฯ **นิสฺสิตสฺสา**ติ ตณฺหามานทิฏฺฐีหิ นิสฺสิตสฺสฯ **จลิต**นฺติ วิปฺผนฺทิตํ โหติฯ ยถยิทํ อายสฺมโต อุปฺ

ปนฺนํ เวทนํ อธิวาเสตุํ อสโกฺกนฺตสฺส ‘‘อหํ เวทยามิ, มม เวทนา’’ติ อปฺปหีนคฺคาหสฺส อิทานิ วิปฺผนฺทิตํ โหติ, อิมินาปิ นํ ‘‘ปุถุชฺชโนว ตฺว’’นฺติ วทติฯ

ปสฺสทฺธีติ กายจิตฺตปสฺสทฺธิ, กิเลสปสฺสทฺธิ นาม โหตีติ อโตฺถฯ **นติยา**ติ ตณฺหานติยาฯ **อสตี**ติ ภวตฺถาย อาลยนิกนฺติปริยุฏฺฐาเน อสติฯ **อาคติคติ น โหตี**ติ ปฏิสนฺธิวเสน อาคติ นาม, จุติวเสน คมนํ นาม น โหติฯ **จุตูปปาโต**ติ จวนวเสน จุติ, อุปปชฺชนวเสน อุปปาโตฯ **เนวิธ น หุรํ น อุภยมนฺตเรนา**ติ น อิธโลเก น ปรโลเก น อุภยตฺถ โหติฯ **เอเสวโนฺต ทุกฺขสฺสา**ติ วฏฺฏทุกฺขกิเลสทุกฺขสฺส อยเมว อโนฺต อยํ ปริเจฺฉโท ปริวฏุมภาโว โหติฯ อยเมว หิ เอตฺถ อโตฺถฯ เย ปน ‘‘อุภยมนฺตเรนา’’ติ วจนํ คเหตฺวา อนฺตราภวํ อิจฺฉนฺติ, เตสํ วจนํ นิรตฺถกํฯ อนฺตราภวสฺส หิ ภาโว อภิธเมฺม ปฏิกฺขิโตฺตเยวฯ ‘‘อนฺตเรนา’’ติ วจนํ ปน วิกปฺปนฺตรทีปนํฯ ตสฺมา อยเมตฺถ อโตฺถ – เนว อิธ น หุรํ, อปโร วิกโปฺป น อุภยนฺติฯ

สตฺถํ อาหเรสีติ ชีวิตหารกสตฺถํ อาหริ, อาหริตฺวา กณฺฐนาฬํ ฉินฺทิฯ อถสฺส ตสฺมิํ ขเณ มรณภยํ โอกฺกมิ, คตินิมิตฺตํ อุปฏฺฐาสิฯ โส อตฺตโน ปุถุชฺชนภาวํ ญตฺวา, สํวิคฺคจิโตฺต วิปสฺสนํ ปฏฺฐเปตฺวา, สงฺขาเร ปริคฺคณฺหโนฺต อรหตฺตํ ปตฺวา, สมสีสี หุตฺวา ปรินิพฺพุโตฯ **สมฺมุขาเยว อนุปวชฺชตา พฺยากตา**ติ กิญฺจาปิ อิทํ เถรสฺส ปุถุชฺชนกาเล พฺยากรณํ โหติ; เอเตน ปน พฺยากรเณน อนนฺตรายมสฺส ปรินิพฺพานํ อโหสิฯ ตสฺมา ภควา ตเทว พฺยากรณํ คเหตฺวา กเถสิฯ

อุปวชฺชกุลานีติ อุปสงฺกมิตพฺพกุลานิฯ อิมินา เถโร, ‘‘ภเนฺต, เอวํ อุปฏฺฐาเกสุ จ อุปฏฺฐายิกาสุ จ วิชฺชมานาสุ โส ภิกฺขุ ตุมฺหากํ สาสเน ปรินิพฺพายิสฺสตี’’ติ ปุพฺพภาคปฏิปตฺติยํ กุลสํสคฺคโทสํ ทเสฺสโนฺต ปุจฺฉติฯ อถสฺส ภควา กุเลสุ สํสคฺคาภาวํ ทีเปโนฺต **โหนฺติ เหเต สาริปุตฺตา**ติอาทิมาหฯ อิมสฺมิํ กิร ฐาเน เถรสฺส กุเลสุ อสํสฏฺฐภาโว ปากโฏ อโหสิฯ เสสํ สพฺพตฺถ อุตฺตานเมวฯ

๕-๖. ปุณฺณสุตฺตาทิวณฺณนา

๘๘-๘๙. ปญฺจเม **ตเญฺจ**ติ ตํ จกฺขุเญฺจว รูปญฺจฯ **นนฺทิสมุทยา ทุกฺขสมุทโย**ติ ตณฺหาย สโมธาเนน ปญฺจกฺขนฺธทุกฺขสฺส สโมธานํ โหติฯ อิติ ฉสุ ทฺวาเรสุ ‘‘นนฺทิสมุทยา ทุกฺขสมุทโย’’ติ อิมินา ทฺวินฺนํ สจฺจานํ วเสน วฏฺฏํ มตฺถกํ ปาเปตฺวา ทเสฺสสิฯ ทุติยนเย **นิโรโธ มโคฺค**ติ ทฺวินฺนํ สจฺจานํ วเสน วิวฏฺฏํ มตฺถกํ ปาเปตฺวา ทเสฺสสิฯ **อิมินา ตฺวํ ปุณฺณา**ติ ปาฏิเยโกฺก อนุสนฺธิฯ เอวํ ตาว วฏฺฏวิวฏฺฏวเสน เทสนํ อรหเตฺต ปกฺขิปิตฺวา อิทานิ ปุณฺณเตฺถรํ สตฺตสุ ฐาเนสุ สีหนาทํ นทาเปตุํ **อิมินา ตฺว**นฺติอาทิมาหฯ

จณฺฑาติ ทุฏฺฐา กิพฺพิสาฯ **ผรุสา**ติ กกฺขฬาฯ **อโกฺกสิสฺสนฺตี**ติ ทสหิ อโกฺกสวตฺถูหิ อโกฺกสิสฺสนฺติฯ **ปริภาสิสฺสนฺตี**ติ ‘‘กิํ สมโณ นาม ตฺวํ, อิทญฺจิทญฺจ เต กริสฺสามา’’ติ ตเชฺชสฺสนฺติฯ **เอวเมตฺถา**ติ เอวํ มยฺหํ เอตฺถ ภวิสฺสติฯ **ทเณฺฑนา**ติ จตุหตฺถทเณฺฑน วา ขทิรทเณฺฑน วา ฆฏิกมุคฺคเรน วาฯ **สเตฺถนา**ติ เอกโตธาราทินา สเตฺถนฯ **สตฺถหารกํ ปริเยสนฺตี**ติ ชีวิตหารกสตฺถํ ปริเยสนฺติฯ อิทํ เถโร ตติยปาราชิกวตฺถุสฺมิํ อสุภกถํ สุตฺวา อตฺตภาเวน ชิคุจฺฉนฺตานํ ภิกฺขูนํ สตฺถหารกปริเยสนํ สนฺธายาหฯ **ทมูปสเมนา**ติ เอตฺถ **ทโม**ติ อินฺทฺริยสํวราทีนํ เอตํ นามํฯ

‘‘สเจฺจน ทโนฺต ทมสา อุเปโต,

เวทนฺตคู วุสิตพฺรหฺมจริโย’’ติฯ (สํ. นิ. ๑.๑๙๕; สุ. นิ. ๔๖๗) –

เอตฺถ หิ อินฺทฺริยสํวโร ทโมติ วุตฺโตฯ ‘‘ยทิ สจฺจา ทมา จาคา, ขนฺตฺยา ภิโยฺยธ วิชฺชตี’’ติ (สุ. นิ. ๑๙๑; สํ. นิ. ๑.๒๔๖) เอตฺถ ปญฺญา ทโมติ วุตฺตาฯ ‘‘ทาเนน ทเมน สํยเมน สจฺจวเชฺชนา’’ติ (ที. นิ. ๑.๑๖๕; ม. นิ. ๒.๒๒๖) เอตฺถ อุโปสถกมฺมํ ทโมติ วุตฺตํฯ อิมสฺมึ ปน สุเตฺต ขนฺติ ทโมติ เวทิตโพฺพฯ **อุปสโม**ติ ตเสฺสว เววจนํฯ

อถ โข อายสฺมา ปุโณฺณติ โก ปเนส ปุโณฺณ, กสฺมา จ ปเนตฺถ คนฺตุกาโม อโหสีติ? สุนาปรนฺตวาสิโก เอว เอส, สาวตฺถิยํ ปน อสปฺปายวิหารํ สลฺลเกฺขตฺวา ตตฺถ คนฺตุกาโม อโหสิฯ

ตตฺรายํ อนุปุพฺพิกถา – สุนาปรนฺตรเฎฺฐ กิร เอกสฺมึ วาณิชคาเม เอเต เทฺว ภาตโรฯ เตสุ กทาจิ เชโฎฺฐ ปญฺจ สกฎสตานิ คเหตฺวา ชนปทํ คนฺตฺวา ภณฺฑํ อาหรติ, กทาจิ กนิโฎฺฐฯ อิมสฺมึ ปน สมเย กนิฎฺฐํ ฆเร ฐเปตฺวา, เชฎฺฐภาติโก ปญฺจ สกฎสตานิ คเหตฺวา, ชนปทจาริกํ จรโนฺต อนุปุเพฺพน สาวตฺถึ ปตฺวา, เชตวนสฺส นาติทูเร สกฎสตฺถํ นิวเสตฺวา ภุตฺตปาตราโส ปริชนปริวุโต ผาสุกฎฺฐาเน นิสีทิฯ

เตน จ สมเยน สาวตฺถิวาสิโน ภุตฺตปาตราสา อุโปสถงฺคานิ อธิฎฺฐาย สุทฺธุตฺตราสงฺคา คนฺธปุปฺผาทิหตฺถา เยน พุโทฺธ, เยน ธโมฺม, เยน สโงฺฆ, ตนฺนินฺนา ตโปฺปณา ตปฺปพฺภารา หุตฺวา, ทกฺขิณทฺวาเรน นิกฺขมิตฺวา เชตวนํ คจฺฉนฺติฯ โส เต ทิสฺวา ‘‘กหํ อิเม คจฺฉนฺตี’’ติ เอกํ มนุสฺสํ ปุจฺฉิฯ กึ ตฺวํ, อโยฺย, น ชานาสิ? โลเก พุทฺธธมฺมสงฺฆรตนานิ นาม อุปฺปนฺนานิ, อิเจฺจโส มหาชโน สตฺถุ สนฺติกํ ธมฺมกถํ โสตุํ คจฺฉตีติฯ ตสฺส ‘‘พุโทฺธ’’ติ วจนํ ฉวิจมฺมาทีนิ ฉินฺทิตฺวา อฎฺฐิมิญฺชํ อาหจฺจ อฎฺฐาสิฯ โส อตฺตโน ปริชนปริวุโต ตาย ปริสาย สทฺธึ วิหารํ คนฺตฺวา, สตฺถุ มธุรสฺสเรน ธมฺมํ เทเสนฺตสฺส ปริสปริยเนฺต ฐิโต, ธมฺมํ สุตฺวา ปพฺพชฺชาย จิตฺตํ อุปฺปาเทสิฯ อถ ตถาคเตน กาลํ วิทิตฺวา ปริสาย อุโยฺยชิตาย สตฺถารํ อุปสงฺกมิตฺวา, วนฺทิตฺวา, สฺวาตนาย นิมเนฺตตฺวา, ทุติยทิวเส มณฺฑปํ กาเรตฺวา, อาสนานิ ปญฺญาเปตฺวา, พุทฺธปฺปมุขสฺส สงฺฆสฺส มหาทานํ ทตฺวา, ภุตฺตปาตราโส อุโปสถงฺคานิ อธิฎฺฐาย ภณฺฑาคาริกํ ปโกฺกสาเปตฺวา, ‘‘เอตฺตกํ ธนํ วิสฺสชฺชิตํ, เอตฺตกํ ธนํ น วิสฺสชฺชิต’’นฺติ สพฺพํ อาจิกฺขิตฺวา, ‘‘อิมํ สาปเตยฺยํ มยฺหํ กนิฎฺฐสฺส เทหี’’ติ สพฺพํ นิยฺยาเตตฺวา, สตฺถุ สนฺติเก ปพฺพชิตฺวา, กมฺมฎฺฐานปรายโณ อโหสิฯ

อถสฺส กมฺมฎฺฐานํ มนสิกโรนฺตสฺส กมฺมฎฺฐานํ น อุปฎฺฐาติฯ ตโต จิเนฺตสิ – ‘‘อยํ ชนปโท มยฺหํ อสปฺปาโย, ยํนูนาหํ สตฺถุ สนฺติเก กมฺมฎฺฐานํ คเหตฺวา สกรฎฺฐเมว คเจฺฉยฺย’’นฺติฯ อถ ปุพฺพณฺหสมเย ปิณฺฑาย จริตฺวา, สายเนฺห ปฎิสลฺลานา วุฎฺฐหิตฺวา, ภควนฺตํ อุปสงฺกมิตฺวา, กมฺมฎฺฐานํ กถาเปตฺวา, สตฺต สีหนาเท นทิตฺวา, ปกฺกามิฯ เตน วุตฺตํ, ‘‘อถ โข อายสฺมา ปุโณฺณ…เป.… วิหรตี’’ติฯ

กตฺถ ปนายํ วิหาสีติ? จตูสุ ฐาเนสุ วิหาสิฯ สุนาปรนฺตรฎฺฐํ ตาว ปวิสิตฺวา จ **อพฺพุหตฺถปพฺพตํ** นาม ปตฺวา วาณิชคามํ ปิณฺฑาย ปาวิสิฯ อถ นํ กนิฎฺฐภาตา สญฺชานิตฺวา ภิกฺขํ ทตฺวา, ‘‘ภเนฺต, อญฺญตฺถ อคนฺตฺวา อิเธว วสถา’’ติ ปฎิญฺญํ กาเรตฺวา ตเตฺถว วสาเปสิฯ

ตโต **สมุทฺทคิริวิหารํ** นาม อคมาสิฯ ตตฺถ อยกนฺตปาสาเณหิ ปริจฺฉินฺทิตฺวา กตจงฺกโม อตฺถิ, โกจิ ตํ จงฺกมิตุํ สมโตฺถ นาม นตฺถิฯ ตตฺถ สมุทฺทวีจิโย อาคนฺตฺวา อยกนฺตปาสาเณสุ ป

หริตฺวา มหาสทฺทํ กโรนฺติฯ เถโร ‘‘กมฺมฏฺฐานํ มนสิกโรนฺตานํ ผาสุวิหาโร โหตู’’ติ สมุทฺทํ นิสฺสทฺทํ กตฺวา อธิฏฺฐาสิฯ

ตโต **มาตุลคิรึ** นาม อคมาสิฯ ตตฺถปิ สกุณสโงฺฆ อุสฺสโนฺน รตฺติญฺจ ทิวา จ สโทฺท เอกาพโทฺธว อโหสิฯ เถโร ‘‘อิทํ ฐานํ น ผาสุก’’นฺติ ตโต **มกุลการามวิหารํ** นาม คโตฯ โส วาณิชคามสฺส นาติทูโร นจฺจาสโนฺน คมนาคมนสมฺปโนฺน วิวิโตฺต อปฺปสโทฺทฯ เถโร ‘‘อิมํ ฐานํ ผาสุก’’นฺติ ตตฺถ รตฺติฏฺฐานทิวาฏฺฐานจงฺกมนาทีนิ กาเรตฺวา วสฺสํ อุปคจฺฉิฯ เอวํ จตูสุ ฐาเนสุ วิหาสิฯ

อเถกทิวสํ ตสฺมิํเยว อโนฺตวเสฺส ปญฺจ วาณิชสตานิ ‘‘ปรสมุทฺทํ คจฺฉามา’’ติ นาวาย ภณฺฑํ ปกฺขิปิํสุฯ นาวาโรหนทิวเส เถรสฺส กนิฏฺฐภาตา เถรํ โภเชตฺวา, เถรสฺส สนฺติเก สิกฺขาปทานิ คเหตฺวา, วนฺทิตฺวา, ‘‘ภเนฺต, สมุโทฺท นาม อสเทฺธยฺย อเนกนฺตราโย, อเมฺห อาวเชฺชยฺยาถา’’ติ วตฺวา นาวํ อารุหิฯ นาวา อุตฺตมชเวน คจฺฉมานา อญฺญตรํ ทีปกํ ปาปุณิฯ มนุสฺสา ‘‘ปาตราสํ กริสฺสามา’’ติ ทีปเก อุตฺติณฺณาฯ ตสฺมิํ ปน ทีปเก อญฺญํ กิญฺจิ นตฺถิ, จนฺทนวนเมว อโหสิฯ

อเถโก วาสิยา รุกฺขํ อาโกเฏตฺวา โลหิตจนฺทนภาวํ ญตฺวา อาห – ‘‘โภ, มยํ ลาภตฺถาย ปรสมุทฺทํ คจฺฉาม, อิโต จ อุตฺตริ ลาโภ นาม นตฺถิ, จตุรงฺคุลมตฺตา ฆฏิกา สตสหสฺสํ อคฺฆติฯ หาเรตพฺพยุตฺตกํ ภณฺฑํ หาเรตฺวา จนฺทนสฺส ปูเรสฺสามา’’ติ เต ตถา กริํสุ ฯ จนฺทนวเน อธิวตฺถา อมนุสฺสา กุชฺฌิตฺวา, ‘‘อิเมหิ อมฺหากํ จนฺทนวนํ นาสิตํ ฆาเตสฺสาม เน’’ติ จิเนฺตตฺวา – ‘‘อิเธว ฆาติเตสุ สพฺพํ เอกกุณปํ ภวิสฺสติ, สมุทฺทมเชฺฌ เนสํ นาวํ โอสีเทสฺสามา’’ติ อาหํสุฯ อถ เนสํ นาวํ อารุยฺห มุหุตฺตํ คตกาเลเยว อุปฺปาติกํ อุฏฺฐเปตฺวา สยมฺปิ เต อมนุสฺสา ภยานกานิ รูปานิ ทสฺสยิํสุฯ ภีตา มนุสฺสา อตฺตโน อตฺตโน เทวตานํ นมสฺสนฺติฯ เถรสฺส กนิโฏฺฐ จูฬปุณฺณกุฏุมฺพิโก ‘‘มยฺหํ ภาตา อวสฺสโย โหตู’’ติ เถรสฺส นมสฺสมาโน อฏฺฐาสิฯ

เถโรปิ กิร ตสฺมิํเยว ขเณ อาวเชฺชตฺวา, เตสํ พฺยสนุปฺปตฺติํ ญตฺวา, เวหาสํ อุปฺปติตฺวา, อภิมุโข อฏฺฐาสิฯ อมนุสฺสา เถรํ ทิสฺวาว ‘‘อโยฺย ปุณฺณเตฺถโร เอตี’’ติ อปกฺกมิํสุ, อุปฺปาติกํ สนฺนิสีทิฯ เถโร ‘‘มา ภายถา’’ติ เต อสฺสาเสตฺวา ‘‘กหํ คนฺตุกามตฺถา’’ติ ปุจฺฉิฯ ภเนฺต, อมฺหากํ สกฏฺฐานเมว คจฺฉามาติฯ เถโร นาวงฺคเณ อกฺกมิตฺวา ‘‘เอเตสํ อิจฺฉิตฏฺฐานํ คจฺฉตู’’ติ อธิฏฺฐาสิฯ วาณิชา สกฏฺฐานํ คนฺตฺวา, ตํ ปวตฺติํ ปุตฺตทารสฺส อาโรเจตฺวา, ‘‘เอถ เถรํ สรณํ คจฺฉามา’’ติ ปญฺจสตาปิ อตฺตโน ปญฺจหิ มาตุคามสเตหิ สทฺธิํ ตีสุ สรเณสุ ปติฏฺฐาย อุปาสกตฺตํ ปฏิเวเทสุํฯ ตโต นาวาย ภณฺฑํ โอตาเรตฺวา เถรสฺส เอกํ โกฏฺฐาสํ กตฺวา, ‘‘อยํ, ภเนฺต, ตุมฺหากํ โกฏฺฐาโส’’ติ อาหํสุฯ เถโร มยฺหํ วิสุํ โกฏฺฐาสกิจฺจํ นตฺถิฯ สตฺถา ปน ตุเมฺหหิ ทิฏฺฐปุพฺพติฯ น ทิฏฺฐปุพฺพ, ภเนฺตติฯ เตน หิ อิมินา สตฺถุ มณฺฑลมาฬํ กโรถฯ เอวํ สตฺถารํ ปสฺสิสฺสถาติฯ เต สาธุ, ภเนฺตติฯ เตน จ โกฏฺฐาเสน อตฺตโน จ โกฏฺฐาเสหิ มณฺฑลมาฬํ กาตุํ อารภิํสุฯ

สตฺถาปิ กิร ตํ อารทฺธกาลโต ปฏฺฐาย ปริโภคํ อกาสิฯ อารกฺขมนุสฺสา รตฺติํ โอภาสํ ทิสฺวา, ‘‘มเหสกฺขา เทวตา อตฺถี’’ติ สญฺญํ กริํสุฯ อุปาสกา มณฺฑลมาฬญฺจ ภิกฺขุสงฺฆสฺส จ เสนาสนานิ นิฏฺฐาเปตฺวา ทานสมฺภารํ สเชฺชตฺวา, ‘‘กตํ, ภเนฺต, อเมฺหหิ อตฺตโน กิจฺจํ, สตฺถารํ ปโกฺกสถา’’ติ เถรสฺส อาโรเจสุํฯ เถโร สายนฺหสมเย อิทฺธิยา สาวตฺถิํ คนฺตฺวา, ‘‘ภเนฺต, วาณิชคามวาสิโน ตุเมฺห ทฏฺฐุกามา , เตสํ อนุกมฺปํ กโรถา’’ติ ภควนฺตํ ยาจิฯ ภควา อธิวาเสสิฯ เถโร สกฏฺฐานเมว ปจฺจาคโตฯ

ภควาปิ อานนฺทเตฺถรํ อามเนฺตสิ, ''อานนฺท, เสฺว สุนาปรเนฺต วาณิชคาเม ปิณฺฑาย จริสฺสาม, ตฺวํ เอกูนปญฺจสตานํ ภิกฺขูนํ สลากํ เทหี''ติฯ เถโร ''สาธุ, ภเนฺต''ติ ภิกฺขุสงฺฆสฺส ตมตฺถํ อาโรเจตฺวา, ''อากาสจารี ภิกฺขู สลากํ คณฺหนฺตู''ติ อาหฯ ตํทิวสํ กุณฺฑธานเตฺถโร ปฐมํ สลากํ อคฺคเหสิฯ วาณิชคามวาสิโนปิ ''เสฺว กิร สตฺถา อาคมิสฺสตี''ติ คามมเชฺฌ มณฺฑปํ กตฺวา ทานคฺคํ สชฺชยิํสุฯ ภควา ปาโตว สรีรปฏิชคฺคนํ กตฺวา, คนฺธกุฏิํ ปวิสิตฺวา, ผลสมาปตฺติํ อเปฺปตฺวา, นิสีทิฯ สกฺกสฺส ปณฺฑุกมฺพลสิลาสนํ อุณฺหํ อโหสิฯ โส ''กิํ อิท''นฺติ อาวเชฺชตฺวา สตฺถุ สุนาปรนฺตคมนํ ทิสฺวา, วิสฺสกมฺมํ อามเนฺตสิ, ''ตาต, อชฺช ภควา ติํสมตฺตานิ โยชนสตานิ ปิณฺฑจารํ คมิสฺสติฯ ปญฺจ กูฏาคารสตานิ มาเปตฺวา เชตวนทฺวารโกฏฺฐกมตฺถเก คมนสชฺชานิ กตฺวา ฐเปหี''ติฯ โส ตถา อกาสิฯ ภควโต กูฏาคารํ จตุมฺมุขํ อโหสิ, ทฺวินฺนํ อคฺคสาวกานํ ทฺวิมุขานิ, เสสานิ เอกมุขานิ, สตฺถา คนฺธกุฏิโต นิกฺขมิตฺวา ปฏิปาฏิยา ฐปิตกูฏาคาเรสุ ธุรกูฏาคารํ ปาวิสิฯ เทฺว อคฺคสาวเก อาทิํ กตฺวา เอกูนปญฺจภิกฺขุสตานิปิ กูฏาคารคตานิ อเหสุํฯ เอกํ ตุจฺฉํ กูฏาคารํ อโหสิ, ปญฺจปิ กูฏาคารสตานิ อากาเส อุปฺปติํสุฯ

สตฺถา **สจฺจพนฺธปพฺพตํ** นาม ปตฺวา กูฏาคารํ อากาเส ฐเปสิฯ ตสฺมิํ ปพฺพเต สจฺจพนฺโธ นาม มิจฺฉาทิฏฺฐิกตาปโส มหาชนํ มิจฺฉาทิฏฺฐิํ อุคฺคณฺหาเปโนฺต ลาภคฺคยสคฺคปฺปโตฺต หุตฺวา วสติ, อพฺภนฺตเร จสฺส อโนฺตจาฏิยํ ปทีโป วิย อรหตฺตผลสฺส อุปนิสฺสโย ชลติฯ ตํ ทิสฺวา ''ธมฺมมสฺส กเถสฺสามี''ติ คนฺตฺวา ธมฺมํ เทเสสิฯ ตาปโส เทสนาปริโยสาเน อรหตฺตํ ปาปุณิฯ มเคฺคเนวสฺส อภิญฺญา อาคตาฯ โส เอหิภิกฺขุ หุตฺวา อิทฺธิมยปตฺตจีวรธโร ตุจฺฉกูฏาคารํ ปาวิสิฯ

ภควา กูฏาคารคเตหิ ปญฺจหิ ภิกฺขุสเตหิ สทฺธิํ วาณิชคามํ คนฺตฺวา, กูฏาคารานิ อทิสฺสมานกานิ กตฺวา, วาณิชคามํ ปาวิสิฯ วาณิชา พุทฺธปฺปมุขสฺส สงฺฆสฺส มหาทานํ ทตฺวา สตฺถารํ มกุลการามํ นยิํสุฯ สตฺถา มณฺฑลมาฬํ ปาวิสิฯ มหาชโน ยาว สตฺถา ภตฺตทรถํ ปฏิปฺปสฺสเมฺภติ, ตาว ปาตราสํ กตฺวา อุโปสถงฺคานิ สมาทาย พหุํ คนฺธญฺจ ปุปฺผญฺจ อาทาย ธมฺมสฺสวนตฺถาย อารามํ ปจฺจาคมาสิฯ สตฺถา ธมฺมํ เทเสสิฯ มหาชนสฺส พนฺธนโมโกฺข ชาโต, มหนฺตํ พุทฺธโกลาหลํ อโหสิฯ

สตฺถา มหาชนสฺส สงฺคหตฺถาย สตฺตาหํ ตเตฺถว วสิ, อรุณํ ปน มหาคนฺธกุฏิยํเยว อุฏฺฐเปสิฯ สตฺตาหมฺปิ ธมฺมเทสนาปริโยสาเน จตุราสีติยา ปาณสหสฺสานํ ธมฺมาภิสมโย อโหสิฯ ตตฺถ สตฺตาหํ วสิตฺวา, วาณิชคาเม ปิณฺฑาย จริตฺวา, ''ตฺวํ อิเธว วสาหี''ติ ปุณฺณเตฺถรํ นิวเตฺตตฺวา อนฺตเร **นมฺมทานที** นาม อตฺถิ, ตสฺสา ตีรํ อคมาสิฯ นมฺมทา นาคราชา สตฺถุ ปจฺจุคฺคมนํ กตฺวา, นาคภวนํ ปเวเสตฺวา, ติณฺณํ รตนานํ สกฺการํ อกาสิฯ สตฺถา ตสฺส ธมฺมํ กเถตฺวา นาคภวนา นิกฺขมิฯ โส ''มยฺหํ, ภเนฺต, ปริจริตพฺพํ เทถา''ติ ยาจิฯ ภควา นมฺมทานทีตีเร ปทเจติยํ ทเสฺสสิฯ ตํ วีจีสุ อาคตาสุ ปิธียติ, คตาสุ วิวรียติฯ มหาสกฺการปตฺตํ อโหสิฯ สตฺถา ตโต นิกฺขมิตฺวา สจฺจพนฺธปพฺพตํ คนฺตฺวา สจฺจพนฺธํ อาห – ''ตยา มหาชโน อปายมเคฺค โอตาริโตฯ ตฺวํ อิเธว วสิตฺวา, เอเตสํ ลทฺธิํ วิสฺสชฺชาเปตฺวา, นิพฺพานมเคฺค ปติฏฺฐาเปหี''ติฯ โสปิ ปริจริตพฺพํ ยาจิฯ สตฺถา ฆนปิฏฺฐิปาสาเณ อลฺลมตฺติกปิณฺฑมฺหิ ลญฺฉนํ วิย ปทเจติยํ ทเสฺสสิฯ ตโต เชตวนเมว คโตฯ เอตมตฺถํ สนฺธาย **เตเนว อนฺตรวเสฺสนา**ติอาทิ วุตฺตํฯ

ปรินิพฺพายีติ อนุปาทิเสสาย นิพฺพานธาตุยา ปรินิพฺพายิฯ มหาชโน เถรสฺส สตฺต ทิวสานิ สรีรปูชํ กตฺวา, พหูนิ คนฺธกฏฺฐานิ สโมธาเนตฺวา, สรีรํ ฌาเปตฺวา ธาตุโย อาทาย เจติยํ

อกาสิฯ **สมฺพหุลา ภิกฺขู**ติ เถรสฺส อาฬาหนฏฺฐาเน ฐิตภิกฺขูฯ เสสํ สพฺพตฺถ อุตฺตานเมวฯ ฉฏฺฐํ อุตฺตานเมวฯ

๗-๘. ปฐมเอชาสุตฺตาทิวณฺณนา

๙๐-๙๑. สตฺตเม **เอชา**ติ ตณฺหาฯ สา หิ จลนฏฺเฐน เอชาติ วุจฺจติฯ สาว อาพาธนฏฺเฐน **โรโค,** อโนฺต ทุสฺสนฏฺเฐน **คโณฺฑ,** นิกนฺตนฏฺเฐน **สลฺลํฯ ตสฺมา**ติ ยสฺมา เอชา โรโค เจว คโณฺฑ จ สลฺลญฺจ, ตสฺมาฯ **จกฺขุํ น มเญฺญยฺยา**ติอาทิ วุตฺตนยเมว, อิธาปิ สพฺพํ เหฏฺฐา คหิตเมว สํกฑฺฒิตฺวา ทสฺสิตํฯ อฏฺฐมํ วุตฺตนยเมวฯ

๙-๑๐. ปฐมทฺวยสุตฺตาทิวณฺณนา

๙๒-๙๓. นวเม **ทฺวย**นฺติ เทฺว เทฺว โกฏฺฐาเสฯ ทสเม **อิเตฺถตํ ทฺวย**นฺติ เอวเมตํ ทฺวยํฯ **จลเญฺจว พฺยถญฺจา**ติ อตฺตโน สภาเวน อสณฺฐหนโต จลติ เจว พฺยถติ จฯ **โยปิ เหตุ โยปิ ปจฺจโย**ติ จกฺขุวิญฺญาณสฺส วตฺถารมฺมณํ เหตุ เจว ปจฺจโย จฯ **กุโต นิจฺจํ ภวิสฺสตี**ติ เกน การเณน นิจฺจํ ภวิสฺสติฯ ยถา ปน ทาสสฺส ทาสิยา กุจฺฉิสฺมิํ ชาโต ปุโตฺต ปโรว ทาโส โหติ, เอวํ อนิจฺจเมว โหตีติ อโตฺถฯ **สงฺคตี**ติ สหคติฯ **สนฺนิปาโต**ติ เอกโต สนฺนิปตนํฯ **สมวาโย**ติ เอกโต สมาคโมฯ **อยํ วุจฺจติ จกฺขุสมฺผโสฺส**ติ อิมินา สงฺคติสนฺนิปาตสมวายสงฺขาเตน ปจฺจเยน อุปฺปนฺนตฺตา ปจฺจยนาเมเนว สงฺคติ สนฺนิปาโต สมวาโยติ อยํ วุจฺจติ จกฺขุสมฺผสฺสฯ

โสปิ เหตูติ ผสฺสสฺส วตฺถุ อารมฺมณํ สหชาตา ตโย ขนฺธาติ อยํ เหตุฯ **ผุโฏฺฐ**ติ อุปโยคเตฺถ ปจฺจตฺตํ, ผเสฺสน ผุฏฺฐเมว โคจรํ เวทนา เวเทติ, เจตนา เจเตติ, สญฺญา สญฺชานาตีติ อโตฺถฯ ผุโฏฺฐติ วา ผสฺสสมงฺคีปุคฺคโล , ผเสฺสน ผุฏฺฐารมฺมณเมว เวทนาทีหิ เวเทติ เจเตติ สญฺชานาตีติปิ วุตฺตํ โหติฯ อิติ อิมสฺมิํ สุเตฺต สมติํสกฺขนฺธา กถิตา โหนฺติฯ กถํ? จกฺขุทฺวาเร ตาว วตฺถุ เจว อารมฺมณญฺจ รูปกฺขโนฺธ, ผุโฏฺฐ เวเทตีติ เวทนากฺขโนฺธ, เจเตตีติ สงฺขารกฺขโนฺธ, สญฺชานาตีติ สญฺญากฺขโนฺธ, วิชานาตีติ วิญฺญาณกฺขโนฺธติฯ เสสทฺวาเรสุปิ เอเสว นโยฯ มโนทฺวาเรปิ หิ วตฺถุรูปํ เอกนฺตโต รูปกฺขโนฺธ, รูเป ปน อารมฺมเณ สติ อารมฺมณมฺปิ รูปกฺขโนฺธติ ฉ ปญฺจกาติํส โหนฺติฯ สเงฺขปโต ปเนเต ฉสุปิ ทฺวาเรสุ ปเญฺจว ขนฺธาติ สปจฺจเย ปญฺจกฺขเนฺธ อนิจฺจาติ วิตฺถาเรตฺวา วุจฺจมาเน พุชฺฌนกานํ อชฺฌาสเยน อิทํ สุตฺตํ เทสิตนฺติฯ

ฉนฺนวโคฺค นวโมฯ

๑๐. สฬวโคฺค

๑. อทนฺตอคุตฺตวณฺณนา

๙๔. สฬวคฺคสฺส ปฐเม **อทนฺตา**ติ อทมิตาฯ **อคุตฺตา**ติ อโคปิตาฯ **อรกฺขิตา**ติ น รกฺขิตาฯ **อสํวุตา**ติ อปิหิตาฯ **ทุกฺขาธิวาหา โหนฺตี**ติ เนรยิกาทิเภทํ อธิกทุกฺขํ อาวหนกา โหนฺติฯ **สุขาธิวาหา โหนฺตี**ติ ฌานมคฺคผลปเภทํ อธิกสุขํ อาวหนกา โหนฺติฯ อธิวหาติปิ ปาโฐ, เอเสวโตฺถฯ

สเฬวาติ ฉ เอวฯ **อสํวุโต ยตฺถ ทุกฺขํ นิคจฺฉตี**ติ เยสุ อายตเนสุ สํวรวิรหิโต ทุกฺขํ ปาปุณาติฯ **เตสญฺจ เย สํวรณํ อเวทิสุ**นฺติ เย เตสํ อายตนานํ สํวรํ วินฺทิํสุ ปฏิลภิํสุฯ **วิหรนฺตา นวสฺสุตา**ติ วิหรนฺติ อนวสฺสุตา อตินฺตาฯ

อสาทิตญฺจ สาทุนฺติ อสฺสาทวนฺตญฺจ มธุรญฺจฯ **ผสฺสทฺวยํ สุขทุเกฺข อุเปเกฺข**ติ สุขผสฺสญฺจ ทุกฺขผสฺสญฺจาติ อิทํ ผสฺสทฺวยํ อุเปเกฺข, อุเปกฺขาเมเวตฺถ อุปฺปาเทยฺยาติ อโตฺถฯ ผสฺสทฺวยํ สุขทุกฺขํ อุเปโกฺขติ วา ปาโฐ, ผสฺสเหตุกํ สุขทุกฺขํ อุเปโกฺข, สุเข อนุโรธํ ทุเกฺข จ วิโรธํ อนุปฺปาเทโนฺต อุเปกฺขโก ภเวยฺยาติปิ อโตฺถฯ **อนานุรุโทฺธ อวิรุโทฺธ เกนจี**ติ เกนจิ สทฺธึ เนว อนุรุโทฺธ น วิรุโทฺธ ภเวยฺยฯ

ปปญฺจสญฺญาติ กิเลสสญฺญาย ปปญฺจสญฺญา นาม หุตฺวาฯ **อิตรีตรา นรา**ติ ลามกสตฺตา **ปปญฺจยนฺตา อุปยนฺตี**ติ ปปญฺจยมานา วฏฺฏํ อุปคจฺฉนฺติฯ **สญฺญิโน**ติ สสญฺญา สตฺตาฯ **มโนมยํ เคหสิตญฺจ สพฺพนฺ**ติ สพฺพเมว ปญฺจกามคุณเคหนิสฺสิตํ มโนมยํ วิตกฺกํฯ **ปนุชฺชา**ติ ปนุทิตฺวา นีหริตฺวาฯ **เนกฺขมฺมสิตํ อิรียตี**ติ ทพฺพชาติโก ภิกฺขุ เนกฺขมฺมสิตํ อิริเยน อิรียติฯ

ฉสฺสุ ยทา สุภาวิโตติ ฉสุ อารมฺมเณสุ ยทา สุฏฺฐุ ภาวิโตฯ **ผุฏฺฐสฺส จิตฺตํ น วิกมฺปเตกฺวจี**ติ สุขผเสฺสน วา ทุกฺขผเสฺสน วา ผุฏฺฐสฺส กิสฺมิญฺจิ จิตฺตํ น กมฺปติ น เวธติฯ **ภวตฺถ ชาติมรณสฺส ปารคา**ติ ชาติมรณานํ ปารํ นิพฺพานํ คมกา โหถฯ

๒. มาลุกฺยปุตฺตสุตฺตวณฺณนา

๙๕. ทุติเย **มาลุกฺยปุโตฺต**ติ มาลุกฺยพฺราหฺมณิยา ปุโตฺตฯ **เอตฺถา**ติ เอตสฺมึ ตว โอวาทายาจเนฯ อิมินา เถรํ อปสาเทติปิ อุสฺสาเทติปิฯ กถํ? อยํ กิร ทหรกาเล รูปาทีสุ ปมชฺชิตฺวา ปจฺฉา มหลฺลกกาเล อรญฺญวาสํ ปเตฺถโนฺต กมฺมฏฺฐานํ ยาจติฯ อถ ภควา ‘‘เอตฺถ ทหเร กึ วกฺขาม? มาลุกฺยปุโตฺต วิย ตุเมฺหปิ ตรุณกาเล ปมชฺชิตฺวา มหลฺลกกาเล อรญฺญํ ปวิสิตฺวา สมณธมฺมํ กเรยฺยาถา’’ติ อิมินา อธิปฺปาเยน ภณโนฺต เถรํ อปสาเทติ นามฯ

ยสฺมา ปน เถโร มหลฺลกกาเลปิ อรญฺญํ ปวิสิตฺวา สมณธมฺมํ กาตุกาโม, ตสฺมา ภควา ‘‘เอตฺถ ทหเร กึ วกฺขาม? อยํ อมฺหากํ มาลุกฺยปุโตฺต มหลฺลกกาเลปิ อรญฺญํ ปวิสิตฺวา สมณธมฺมํ กตฺตุกาโม กมฺมฏฺฐานํ ยาจติ, ตุเมฺห นาม ตรุณกาเลปิ วีริยํ น กโรถา’’ติ อิมินา อธิปฺปาเยน ภณโนฺต เถรํ อุสฺสาเทติ นามฯ

ยตฺร หิ นามาติ โย นามฯ **กิญฺจาปาหนฺ**ติ กิญฺจาปิ ‘‘อหํ มหลฺลโก’’ติ ญาตํฯ ยทิ อหํ มหลฺลโก, มหลฺลโก สมาโนปิ สกฺขิสฺสามิ สมณธมฺมํ กาตุํ, เทเสตุ เม, ภเนฺต, ภควาติ อธิปฺปาเยน มหลฺลกภาวํ อนุคฺคณฺหโนฺต โอวาทญฺจ ปสํสโนฺต เอวมาหฯ

อทิฏฺฐา อทิฏฺฐปุพฺพาติ อิมสฺมึ อตฺตภาเว อทิฏฺฐา อตีเตปิ อทิฏฺฐปุพฺพาฯ **น จ ปสฺสสี**ติ เอตรหิปิ น ปสฺสสิฯ **น จ เต โหติ ปเสฺสยฺยนฺ**ติ เอวํ สมนฺนาหาโรปิ เต ยตฺถ นตฺถิ, อปิ นุ เต ตตฺถ ฉนฺทาทโย อุปฺปเชฺชยฺยุนฺติ ปุจฺฉติฯ

ทิเฏฺฐ ทิฏฺฐมตฺตนฺติ รูปายตเน จกฺขุวิญฺญาเณน ทิเฏฺฐ ทิฏฺฐมตฺตํ ภวิสฺสติฯ จกฺขุวิญฺญาณญฺหิ รูเป รูปมตฺตเมว ปสฺสติ, น นิจฺจาทิสภาวํ, อิติ เสสวิญฺญาเณหิปิ เม เอตฺถ ทิฏฺฐมตฺตเมว จิตฺตํ ภวิสฺสตีติ อโตฺถฯ อถ วา ทิเฏฺฐ ทิฏฺฐํ นาม จกฺขุวิญฺญาณํ, รูเป รูปวิชานนนฺติ อโตฺถฯ **มตฺตา**ติ ปมาณํ, ทิฏฺฐํ มตฺตา อสฺสาติ ทิฏฺฐมตฺตํ, จิตฺตํ, จกฺขุวิญฺญาณมตฺตเมว เม จิตฺตํ ภวิสฺสตีติ อโตฺถฯ อิทํ วุตฺตํ โหติ – ยถา อาปาถคตรูเป จกฺขุวิญฺญาณํ น รชฺชติ น ทุสฺสติ น มุยฺหติ, เอวํ ราคาทิวิรเหน จกฺขุวิญฺญาณมตฺตเมว ชวนํ ภวิสฺสติ, จกฺขุวิญฺญาณ

ปมาเณเนว ชวนํ ฐเปสฺสามีติฯ อถ วา ทิฏฺฐํ นาม จกฺขุวิญฺญาเณน ทิฏฺฐรูปํ, ทิเฏฺฐ ทิฏฺฐมตฺตํ นาม ตเตฺถว อุปฺปนฺนํ สมฺปฏิจฺฉนสนฺตีรณโวฏฺฐพฺพนสงฺขาตํ จิตฺตตฺตยํฯ ยถา ตํ น รชฺชติ, น ทุสฺสติ, น มุยฺหติ, เอวํ อาปาถคเต รูเป เตเนว สมฺปฏิจฺฉนาทิปฺปมาเณน ชวนํ อุปฺปาเทสฺสามิ, นาหํ ตํ ปมาณํ อติกฺกมิตฺวา รชฺชนาทิวเสน อุปฺปชฺชิตุํ ทสฺสามีติ อยเมตฺถ อโตฺถฯ เอเสว นโย **สุตมุเตสุ**ฯ

วิญฺญาเต วิญฺญาตมตฺตนฺติ เอตฺถ ปน วิญฺญาตํ นาม มโนทฺวาราวชฺชเนน วิญฺญาตารมฺมณํ, ตสฺมิํ วิญฺญาเต วิญฺญาตมตฺตนฺติ อาวชฺชนปมาณํฯ ยถา อาวชฺชเนน น รชฺชติ น ทุสฺสติ น มุยฺหติ, เอวํ รชฺชนาทิวเสน อุปฺปชฺชิตุํ อทตฺวา อาวชฺชนปมาเณเนว จิตฺตํ ฐเปสฺสามีติ อยเมตฺถ อโตฺถฯ

ยโตติ ยทาฯ **ตโต**ติ ตทาฯ **น เตนา**ติ เตน ราเคน วา รโตฺต, โทเสน วา ทุโฏฺฐ, โมเหน วา มูโฬฺห น ภวิสฺสติฯ **ตโต ตฺวํ มาลุกฺยปุตฺต น ตตฺถา**ติ ยทา ตฺวํ เตน ราเคน วา โทสโมเหหิ วา รโตฺต วา ทุโฏฺฐ วา มูโฬฺห วา น ภวิสฺสสิ, ตทา ตฺวํ น ตตฺถ ตสฺมิํ ทิเฏฺฐ วา สุตมุตวิญฺญาเต วา ปฏิพโทฺธ อลฺลีโน ปติฏฺฐิโต นาม ภวิสฺสสิฯ **เนวิธา**ติอาทิ วุตฺตตฺถเมวฯ

สติ มุฏฺฐาติ สติ นฏฺฐาฯ **ตญฺจ อโชฺฌสา**ติ ตํ อารมฺมณํ คิลิตฺวาฯ **อภิชฺฌา จ วิเหสา จา**ติ อภิชฺฌาย จ วิหิํสาย จฯ อถ วา ‘‘ตสฺส วฑฺฒนฺตี’’ติ ปเทนาปิ สทฺธิํ โยเชตพฺพํ, อภิชฺฌา จ วิเหสา จาติ อิเมปิ เทฺว ธมฺมา ตสฺส วฑฺฒนฺตีติ อโตฺถฯ

จิตฺตมสฺสูปหญฺญตีติ อภิชฺฌาวิเหสาหิ อสฺส จิตฺตํ อุปหญฺญติฯ **อาจินโต**ติ อาจินนฺตสฺสฯ **อารา นิพฺพาน วุจฺจตี**ติ เอวรูปสฺส ปุคฺคลสฺส นิพฺพานํ นาม ทูเร ปวุจฺจติฯ **ฆตฺวา**ติ ฆายิตฺวาฯ **โภตฺวา**ติ ภุตฺวา สายิตฺวา เลหิตฺวาฯ **ผุสฺสา**ติ ผุสิตฺวาฯ **ปฏิสฺสโต**ติ ปฏิสฺสติสงฺขาตาย สติยา ยุโตฺตฯ **เสวโต จาปิ เวทนนฺ**ติ จตุมคฺคสมฺปยุตฺตํ นิพฺพตฺติตโลกุตฺตรเวทนํ เสวนฺตสฺสฯ **ขียตี**ติ ขยํ คจฺฉติฯ กิํ ตํ? ทุกฺขมฺปิ กิเลสชาตมฺปิฯ **อญฺญตโร**ติ อสีติยา มหาสาวกานํ อพฺภนฺตโร เอโกฯ อิติ อิมสฺมิํ สุเตฺต คาถาหิปิ วฏฺฏวิวฏฺฏเมว กถิตํฯ

๓. ปริหานธมฺมสุตฺตวณฺณนา

๙๖. ตติเย **ปริหานธมฺมนฺ**ติ ปริหานสภาวํฯ **อภิภายตนานี**ติ อภิภวิตานิ อายตนานิฯ **สรสงฺกปฺปา**ติ เอตฺถ สรนฺตีติ สรา, ธาวนฺตีติ อโตฺถฯ สรา จ เต สงฺกปฺปา จ **สรสงฺกปฺปาฯ สํโยชนิยา**ติ พนฺธนิยา พนฺธนสฺส ปจฺจยภูตาฯ **ตเญฺจ ภิกฺขู**ติ ตํ เอวํ อุปฺปนฺนํ กิเลสชาตํ, ตํ วา อารมฺมณํฯ **อธิวาเสตี**ติ จิเตฺต อาโรเปตฺวา วาเสติฯ **นปฺปชหตี**ติ ฉนฺทราคปฺปหาเนน น ปชหติฯ เอวํ สพฺพปเทหิ โยเชตพฺพํฯ **อภิภายตนเญฺหตํ วุตฺตํ ภควตา**ติ เอตํ พุเทฺธน ภควตา อภิภวิตํ อายตนนฺติ กถิตํฯ อิธ ธมฺมํ ปุจฺฉิตฺวา วิภชเนฺตน ปุคฺคเลน ธโมฺม ทสฺสิโตฯ

๔. ปมาทวิหารีสุตฺตวณฺณนา

๙๗. จตุเตฺถ **อสํวุตสฺสา**ติ อปิหิตสฺส น ปิทหิตฺวา สญฺฉาทิตฺวา ฐปิตสฺสฯ **พฺยาสิญฺจตี**ติ วิอาสิญฺจติ, กิเลสตินฺตํ หุตฺวา วตฺตติฯ **ปาโมชฺชนฺ**ติ ทุพฺพลปีติฯ **ปีตี**ติ พลวปีติฯ **ปสฺสทฺธี**ติ ทรถปสฺสทฺธิฯ **ธมฺมา น ปาตุภวนฺตี**ติ สมถวิปสฺสนาธมฺมา น อุปฺปชฺชนฺติฯ อิมสฺมิํ สุเตฺต ปุคฺคลํ ปุจฺฉิตฺวา วิภชเนฺตน ธเมฺมน ปุคฺคโล ทสฺสิโตฯ

๕. สํวรสุตฺตวณฺณนา

๙๘. ปญฺจเม **กถญฺจ, ภิกฺขเว, อสํวโร**ติ อิทํ มคฺคกุสลสฺส วามํ มุญฺจิตฺวา ทกฺขิณํ คเณฺหยฺยาสีติ ปฐมํ ปหาตพฺพมคฺคกฺขานํ วิย อุเทฺทสกฺกเมน อวตฺวา เทสนากุสลตาย ปฐมํ ปหาตพฺพธมฺมกฺขานวเสน วุตฺตนฺติ เวทิตพฺพํฯ อิธ ธมฺมํ ปุจฺฉิตฺวา ธโมฺมว วิภโตฺตฯ

๖. สมาธิสุตฺตวณฺณนา

๙๙. ฉฏฺเฐ **สมาธิ**นฺติ จิเตฺตกคฺคตํฯ อิทญฺหิ สุตฺตํ จิเตฺตกคฺคตาย ปริหายมาเน ทิสฺวา, ‘‘อิเมสํ จิเตฺตกคฺคตํ ลภนฺตานํ กมฺมฏฺฐานํ ผาติํ คมิสฺสตี’’ติ ญตฺวา กถิตํฯ

๗. ปฏิสลฺลานสุตฺตวณฺณนา

๑๐๐. สตฺตเม **ปฏิสลฺลาน**นฺติ กายวิเวกํฯ อิทญฺหิ สุตฺตํ กายวิเวเกน ปริหายมาเน ทิสฺวา, ‘‘อิเมสํ กายวิเวกํ ลภนฺตานํ กมฺมฏฺฐานํ ผาติํ คมิสฺสตี’’ติ ญตฺวา กถิตํฯ

๘-๙. ปฐมนตุมฺหากํสุตฺตาทิวณฺณนา

๑๐๑-๑๐๒. อฏฺฐมํ อุปมาย ปริวาเรตฺวา กถิเต พุชฺฌนกานํ, นวมํ สุทฺธิกวเสเนว พุชฺฌนกานํ อชฺฌาสยวเสน วุตฺตํฯ อโตฺถ ปน อุภยตฺถาปิ ขนฺธิยวเคฺค วุตฺตนเยเนว เวทิตโพฺพฯ

๑๐. อุทกสุตฺตวณฺณนา

๑๐๓. ทสเม **อุทโก สุท**นฺติ เอตฺถ **สุท**นฺติ นิปาตมตฺตํฯ **อุทโก**ติ ตสฺส นามํฯ **อิทํ ชาตุ เวทคู**ติ เอตฺถ **อิท**นฺติ นิปาตมตฺตํฯ อถ วา อิทํ มม วจนํ สุณาถาติ ทีเปโนฺต เอวมาหฯ **ชาตุ เวทคู**ติ อหํ เอกํเสเนว เวทคู, เวทสงฺขาเตน ญาเณน เนเยฺยสุ คโต, เวทํ วา คโต อธิคโต, ปณฺฑิโตหมสฺมีติ อโตฺถฯ **สพฺพชี**ติ เอกํเสน สพฺพวฏฺฏํ ชินิตฺวา อภิภวิตฺวา ฐิโตสฺมีติ วทติฯ **อปลิขตํ คณฺฑมูล**นฺติ อปลิขตํ ทุกฺขมูลํฯ **ปลิขณิ**นฺติ ปลิขตํ มยา, ขนิตฺวา ฐิโตสฺมีติ ทีเปติฯ

มาตาเปตฺติกสมฺภวสฺสาติ มาติโต จ ปิติโต จ นิพฺพเตฺตน มาตาเปตฺติเกน สุกฺกโสณิเตน สมฺภูตสฺสฯ **โอทนกุมฺมาสูปจยสฺสา**ติ โอทเนน เจว กุมฺมาเสน จ อุปจิตสฺส วฑฺฒิตสฺสฯ **อนิจฺจุจฺฉาทนปริมทฺทนเภทนวิทฺธํสนธมฺมสฺสา**ติ เอตฺถ อยํ กาโย หุตฺวา อภาวเฏฺฐน อนิจฺจธโมฺม , ทุคฺคนฺธวิฆาตตฺถาย ตนุวิเลปเนน อุจฺฉาทนธโมฺม, องฺคปจฺจงฺคาพาธวิโนทนตฺถาย ขุทฺทกสมฺพาหเนน ปริมทฺทนธโมฺม, ทหรกาเล วา อูรูสุ สยาเปตฺวา คพฺภวาเสน ทุสฺสณฺฐิตานํ เตสํ เตสํ องฺคานํ สณฺฐานสมฺปาทนตฺถํ อญฺฉนปีฬนาทีนํ วเสน ปริมทฺทนธโมฺม, เอวํ ปริหริโตปิ จ เภทนวิทฺธํสนธโมฺม ภิชฺชติ เจว วิกิรติ จ, เอวํ สภาโวติ อโตฺถฯ

ตตฺถ มาตาเปตฺติกสมฺภวโอทนกุมฺมาสูปจยปริมทฺทนปเทหิ วฑฺฒิ กถิตา, อนิจฺจเภทนวิทฺธํสนปเทหิ ปริหานิฯ ปุริเมหิ วา ตีหิ สมุทโย, ปจฺฉิเมหิ อตฺถงฺคโมติฯ เอวํ จาตุมหาภูติกสฺส กายสฺส วฑฺฒิปริหานินิพฺพตฺติเภทา ทสฺสิตาฯ เสสํ อุตฺตานตฺถเมวาติฯ

สพฺพวโคฺค ทสโมฯ

ทุติโย ปณฺณาสโกฯ

๑๑. โยคเกฺขมิวโคฺค

๑. โยคเกฺขมิสุตฺตวณฺณนา

๑๐๔. โยคเกฺขมิวคฺคสฺส ปฐเม **โยคเกฺขมิปริยาย**นฺติ จตูหิ โยเคหิ เขมิโน การณภูตํฯ **ธมฺมปริยาย**นฺติ ธมฺมการณํฯ **อกฺขาสิ โยค**นฺติ ยุตฺตึ กเถสิฯ **ตสฺมา**ติ กสฺมา? กึ อกฺขาตตฺตา, อุทาหุ ปหีนตฺตาติ? ปหีนตฺตาฯ น หิ อกฺขาเนน โยคเกฺขมิ นาม โหติฯ

๒-๑๐. อุปาทายสุตฺตาทิวณฺณนา

๑๐๕-๑๑๓. ทุติเย เวทนาสุขทุกฺขํ กถิตํ, ตํ ปน วิปากสุขทุกฺขํ วฏฺฏติฯ ตติเย **ทุกฺขสฺสา**ติ วฏฺฏทุกฺขสฺสฯ จตุตฺเถ **โลกสฺสา**ติ สงฺขารโลกสฺสฯ ปญฺจมาทีสุ ยํ วตฺตพฺพํ สิยา, ตํ ขนฺธิยวเคฺค วุตฺตนยเมวฯ

โยคเกฺขมิวโคฺค เอกาทสโมฯ

๑๒. โลกกามคุณวโคฺค

๑-๒. ปฐมมารปาสสุตฺตาทิวณฺณนา

๑๑๔-๑๑๕. โลกกามคุณวคฺคสฺส ปฐเม **อาวาสคโต**ติ วสนฏฺฐานํ คโตฯ **มารสฺส วสํ คโต**ติ ติวิธสฺสาปิ มารสฺส วสํ คโตฯ **ปฏิมุกฺก’สฺส มารปาโส**ติ อสฺส คีวาย มารปาโส ปฏิมุโกฺก ปเวสิโตฯ ทุติยํ อุตฺตานเมวฯ

๓. โลกนฺตคมนสุตฺตวณฺณนา

๑๑๖. ตติเย **โลกสฺสา**ติ จกฺกวาฬโลกสฺสฯ **โลกสฺส อนฺต**นฺติ สงฺขารโลกสฺส อนฺตํฯ **วิหารํ ปาวิสี**ติ ‘‘มยิ วิหารํ ปวิเฏฺฐ อิเม ภิกฺขู, อิมํ อุเทฺทสํ อานนฺทํ ปุจฺฉิสฺสนฺติ, โส จ เตสํ มม สพฺพญฺญุตญฺญาเณน สํสนฺทิตฺวา กเถสฺสติฯ ตโต นํ โถเมสฺสามิ, มม โถมนํ สุตฺวา ภิกฺขู อานนฺทํ อุปสงฺกมิตพฺพํ, วจนญฺจสฺส โสตพฺพํ สทฺธาตพฺพํ มญฺญิสฺสนฺติ, ตํ เนสํ ภวิสฺสติ ทีฆรตฺตํ หิตาย สุขายา’’ติ จิเนฺตตฺวา สํขิเตฺตน ภาสิตสฺส วิตฺถาเรน อตฺถํ อวิภชิตฺวาว นิสินฺนาสเน อนฺตรหิโต คนฺธกุฏึ ปาตุรโหสิฯ เตน วุตฺตํ ‘‘อุฏฺฐายาสนา วิหารํ ปาวิสี’’ติฯ

สตฺถุ เจว สํวณฺณิโตติ สตฺถารา จ ปสโตฺถฯ **วิญฺญูน**นฺติ อิทมฺปิ กรณเตฺถ สามิวจนํ, ปณฺฑิเตหิ สพฺรหฺมจารีหิ จ สมฺภาวิโตติ อโตฺถฯ **ปโหตี**ติ สโกฺกติฯ **อติกฺกเมฺมว มูลํ อติกฺกเมฺมว ขนฺธ**นฺติ สาโร นาม มูเล วา ขเนฺธ วา ภเวยฺย, ตมฺปิ อติกฺกมิตฺวาติ อโตฺถฯ **เอวํสมฺปทมิท**นฺติ เอวํสมฺปตฺติกํ, อีทิสนฺติ อโตฺถฯ **อติสิตฺวา**ติ อติกฺกมิตฺวาฯ **ชานํ ชานาตี**ติ ชานิตพฺพเมว ชานาติฯ **ปสฺสํ ปสฺสตี**ติ ปสฺสิตพฺพเมว ปสฺสติฯ ยถา วา เอกโจฺจ วิปรีตํ คณฺหโนฺต ชานโนฺตปิ น ชานาติ, ปสฺสโนฺตปิ น ปสฺสติ, น เอวํ ภควาฯ ภควา ปน ชานโนฺต ชานาติ, ปสฺสโนฺต ปสฺสติเยวฯ สฺวายํ ทสฺสนปริณายกเฏฺฐน **จกฺขุภูโต**ฯ วิทิตกรณเฏฺฐน **ญาณภูโต**ฯ อวิปรีตสภาวเฏฺฐน ปริยตฺติธมฺมปวตฺตนโต วา หทเยน จิเนฺตตฺวา วาจาย นิจฺฉาริตธมฺมมโยติ **ธมฺมภูโต**ฯ เสฏฺฐเฏฺฐน **พฺรหฺมภูโต**ฯ อถ วา จกฺขุ วิย ภูโตติ จกฺขุภูโตฯ เอวเมเตสุ ปเทสุ อโตฺถ เวทิตโพฺพฯ สฺวายํ ธมฺมสฺส วตฺตนโต **วตฺตา**ฯ ปวตฺตนโต **ปวตฺตา**ฯ อตฺถํ นีหริตฺวา นีหริตฺวา ทสฺสนสมตฺถตาย **อตฺถสฺส นินฺเนตา**ฯ อมตาธิคมาย ปฏิปตฺตึ เทเสตีติ **อมตสฺส ทาตา**ฯ

อครุํ กริตฺวาติ ปุนปฺปุนํ ยาจาเปนฺโตปิ หิ ครุํ กโรติ นามฯ อตฺตโน เสกฺขปฏิสมฺภิทาญาเณ ฐตฺวา สิเนรุปาทโต วาลิกํ อุทฺธรมาโน วิย ทุพฺพิเญฺญยฺยํ กตฺวา กเถนฺโตปิ ครุํ กโรติ เยว นามฯ เอวํ อกตฺวา อเมฺห ปุนปฺปุนํ อยาจาเปตฺวา สุวิเญฺญยฺยมฺปิ โน กตฺวา กเถหีติ วุตฺตํ โหติฯ

ยํ โข โวติ ยํ โข ตุมฺหากํฯ **จกฺขุนา โข, อาวุโส, โลกสฺมึ โลกสญฺญี โหติ โลกมานี**ติ จกฺขุญฺหิ โลเก อปฺปหีนทิฏฺฐิ ปุถุชฺชโน สตฺตโลกวเสน โลโกติ สญฺชานาติ เจว มญฺญติ จ, ตถา จกฺกวาฬโลกวเสนฯ น หิ อญฺญตฺร จกฺขาทีหิ ทฺวาทสายตเนหิ ตสฺส สา สญฺญา วา มาโน วา อุปฺปชฺชติฯ เตน วุตฺตํ, ‘‘จกฺขุนา โข, อาวุโส, โลกสฺมิํ โลกสญฺญี โหติ โลกมานี’’ติฯ อิมสฺส จ โลกสฺส คมเนน อนฺต นาม ญาตุํ วา ทฏฺฐุํ วา ปตฺตุํ วา น สกฺกาฯ ลุชฺชนเฏฺฐน ปน ตเสฺสว จกฺขาทิเภทสฺส โลกสฺส นิพฺพานสงฺขาตํ อนฺตํ อปฺปตฺวา วฏฺฏทุกฺขสฺส อนฺตกิริยา นาม นตฺถีติ เวทิตพฺพาฯ

เอวํ ปญฺหํ วิสฺสเชฺชตฺวา อิทานิ ‘‘สาวเกน ปโญฺห กถิโตติ มา นิกฺกงฺขา อหุวตฺถ, อยํ ภควา สพฺพญฺญุตญฺญาณตุลํ คเหตฺวา นิสิโนฺนฯ อิจฺฉมานา ตเมว อุปสงฺกมิตฺวา นิกฺกงฺขา โหถา’’ติ อุโยฺยเชนฺโต **อากงฺขมานา ปนา**ติอาทิมาหฯ

อิเมหิ อากาเรหีติ อิเมหิ การเณหิ จกฺกวาฬโลกสฺส อนฺตาภาวการเณหิ เจว สงฺขารโลกสฺส อนฺตาปตฺติการเณหิ จฯ **อิเมหิ ปเทหี**ติ อิเมหิ อกฺขรสมฺปิณฺฑเนหิฯ **พฺยญฺชเนหี**ติ ปาฏิเยกฺกอกฺขเรหิฯ

ปณฺฑิโตติ ปณฺฑิเจฺจน สมนฺนาคโตฯ จตูหิ การเณหิ ปณฺฑิโต ธาตุกุสโล อายตนกุสโล ปจฺจยาการกุสโล การณาการณกุสโลติฯ **มหาปโญฺญ**ติ มหเนฺต อเตฺถ มหเนฺต ธเมฺม มหนฺตา นิรุตฺติโย มหนฺตานิ ปฏิภานานิ ปฏิคฺคณฺหนสมตฺถตาย มหาปญฺญาย สมนฺนาคโตฯ **ยถา ตํ อานเนฺทนา**ติ ยถา อานเนฺทน พฺยากตํ, ตํ สนฺธาย วุตฺตํฯ ยถา อานเนฺทน ตํ พฺยากตํ, อหมฺปิ ตํ เอวเมว พฺยากเรยฺยนฺติ อโตฺถฯ

๔. กามคุณสุตฺตวณฺณนา

๑๑๗. จตุเตฺถ **เย เม**ติ เย มมฯ **เจตโส สมฺผุฏฺฐปุพฺพา**ติ จิเตฺตน อนุภูตปุพฺพาฯ **ตตฺร เม จิตฺตํ พหุลํ คจฺฉมานํ คเจฺฉยฺยา**ติ เตสุ ปาสาทตฺตยติวิธนาฏกาทิเภทสมฺปตฺติวเสน อนุภูตปุเพฺพสุ ปญฺจสุ กามคุเณสุ พหูสุ วาเรสุ อุปฺปชฺชมานํ อุปฺปเชฺชยฺยาติ ทีเปติฯ **ปจฺจุปฺปเนฺนสุ วา**ติ อิธ ปธานจริยกาเล ฉพฺพสฺสานิ สุปฺปุปฺผิตวนสณฺฑชาตานํ ทิชคณาทีนํ วเสน ทิฏฺฐสุตาทิเภทํ มโนรมารมฺมณํ กามคุณํ กตฺวา ทเสฺสเนฺต ‘‘เอวรูเปสุ ปจฺจุปฺปเนฺนสุ วา พหุลํ อุปฺปเชฺชยฺยา’’ติ ทเสฺสติฯ **อปฺปํ วา อนาคเตสู**ติ อนาคเต ‘‘เมเตฺตโยฺย นาม พุโทฺธ ภวิสฺสติ, สโงฺข นาม ราชา, เกตุมตี นาม ราชธานี’’ติอาทิวเสน (ที. นิ. ๓.๑๐๖) ปริตฺตกเมว อนาคเตสุ กามคุเณสุ อุปฺปเชฺชยฺยาติ ทเสฺสติฯ **ตตฺร เม อตฺตรูเปนา**ติ ตตฺร มยา อตฺตโน หิตกามชาติเกนฯ **อปฺปมาโท**ติ สาตจฺจกิริยา ปญฺจสุ กามคุเณสุ จิตฺตสฺส อโวสฺสโคฺคฯ **สตี**ติ อารมฺมณปริคฺคหิตสติฯ **อารโกฺข**ติ อยํ อปฺปมาโท จ สติ จ เจตโส อารโกฺข กรณีโย, เอวํ เม อโหสีติ ทเสฺสติ, อารกฺขตฺถาย อิเม เทฺว ธมฺมา กาตพฺพาติ วุตฺตํ โหติฯ

ตสฺมาติห, ภิกฺขเว, เส อายตเน เวทิตเพฺพติ ยสฺมา เจตโส อารกฺขตฺถาย อปฺปมาโท จ สติ จ กาตพฺพา, ยสฺมา ตสฺมิํ อายตเน วิทิเต อปฺปมาเทน วา สติยา วา กาตพฺพํ นตฺถิ, ตสฺ

มา เส อายตเน เวทิตพฺพ, ตํ การณํ ชานิตพฺพนฺติ อโตฺถฯ **สฬายตนนิโรธ**นฺติ สฬายตนนิโรโธ วุจฺจติ นิพฺพานํ, ตํ สนฺธาย ภาสิตนฺติ อโตฺถฯ นิพฺพานสฺมิญฺหิ จกฺขุอาทีนิ เจว นิรุชฺฌนฺติ รูปสญฺญาทโย จ นิรุชฺฌนฺตีติฯ เสสํ วุตฺตนยเมวฯ

๕-๖. สกฺกปญฺหสุตฺตาทิวณฺณนา

๑๑๘-๑๑๙. ปญฺจเม **ทิเฎฺฐว ธเมฺม**ติ อิมสฺมึเยว อตฺตภาเวฯ **ปรินิพฺพายนฺตี**ติ กิเลสปรินิพฺพาเนน ปรินิพฺพายนฺติฯ **ตนฺนิสฺสิตํ วิญฺญาณํ โหตี**ติ ตณฺหานิสฺสิตํ กมฺมวิญฺญาณํ โหติ ฯ **ตทุปาทาน**นฺติ ตํคหณํ, ตณฺหาคหเณน สหคตํ วิญฺญาณํ โหตีติ อโตฺถฯ ฉเฎฺฐ อุตฺตานเมวฯ

๗. สาริปุตฺตสทฺธิวิหาริกสุตฺตวณฺณนา

๑๒๐. สตฺตเม **สนฺตาเนสฺสตี**ติ ฆเฎสฺสติ, โยควิเจฺฉทมสฺส ปาปุณิตุํ น ทสฺสติฯ

๘. ราหุโลวาทสุตฺตวณฺณนา

๑๒๑. อเฎฺฐเม **วิมุตฺติปริปาจนิยา**ติ วิมุตฺตึ ปริปาเจนฺตีติ วิมุตฺติปริปาจนิยาฯ **ธมฺมา**ติ ปนฺนรส ธมฺมา, เต สทฺธินฺทฺริยาทีนํ วิสุทฺธิกรณวเสน เวทิตพฺพาฯ วุตฺตเญฺหตํ –

> ‘‘อสฺสเทฺธ ปุคฺคเล ปริวชฺชยโต, สเทฺธ ปุคฺคเล เสวโต ภชโต ปยิรุปาสโต, ปสาทนีเย สุตฺตเนฺต ปจฺจเวกฺขโต, อิเมหิ ตีหากาเรหิ สทฺธินฺทฺริยํ วิสุชฺฌติฯ กุสีเต ปุคฺคเล ปริวชฺชยโต, อารทฺธวีริเย ปุคฺคเล เสวโต ภชโต ปยิรุปาสโต, สมฺมปฺปธาเน ปจฺจเวกฺขโต, อิเมหิ ตีหากาเรหิ วีริยินฺทฺริยํ วิสุชฺฌติฯ มุเฎฺฐสฺสตี ปุคฺคเล ปริวชฺชยโต, อุปเฎฺฐิตสฺสตี ปุคฺคเล เสวโต ภชโต ปยิรุปาสโต , สติปเฎฺฐาเน ปจฺจเวกฺขโต, อิเมหิ ตีหากาเรหิ สตินฺทฺริยํ วิสุชฺฌติฯ อสมาหิเต ปุคฺคเล ปริวชฺชยโต, สมาหิเต ปุคฺคเล เสวโต ภชโต ปยิรุปาสโต, ฌานวิโมเกฺข ปจฺจเวกฺขโต, อิเมหิ ตีหากาเรหิ สมาธินฺทฺริยํ วิสุชฺฌติฯ ทุปฺปเญฺญ ปุคฺคเล ปริวชฺชยโต, ปญฺญวเนฺต ปุคฺคเล เสวโต ภชโต ปยิรุปาสโต, คมฺภีรญาณจริยํ ปจฺจเวกฺขโต, อิเมหิ ตีหากาเรหิ ปญฺญินฺทฺริยํ วิสุชฺฌติฯ อิติ อิเม ปญฺจ ปุคฺคเล ปริวชฺชยโต, ปญฺจ ปุคฺคเล เสวโต ภชโต ปยิรุปาสโต , ปญฺจ สุตฺตเนฺต ปจฺจเวกฺขโต, อิเมหิ ปนฺนรสหิ อากาเรหิ อิมานิ ปญฺจินฺทฺริยานิ วิสุชฺฌนฺตี’’ติ (ปฎิ. ม. ๑.๑๘๔)ฯ

อปเรปิ ปนฺนรส ธมฺมา วิมุตฺติปริปาจนิยา – สทฺธาปญฺจมานิ อินฺทฺริยานิ, อนิจฺจสญฺญา, อนิเจฺจ ทุกฺขสญฺญา, ทุเกฺข อนตฺตสญฺญา, ปหานสญฺญา, วิราคสญฺญาติ อิมา ปญฺจ นิเพฺพธภาคิยา สญฺญา, เมฆิยเตฺถรสฺส กถิตา กลฺยาณมิตฺตตาทโย ปญฺจ ธมฺมาติ (อุทา. ๓๑)ฯ กาย ปน เวลาย ภควโต เอตทโหสีติ? ปจฺจูสสมเย โลกํ โวโลเกนฺตสฺสฯ

อเนกานิ เทวตาสหสฺสานีติ อายสฺมตา ราหุเลน ปทุมุตฺตรสฺส ภควโต ปาทมูเล ปาลิตนาคราชกาเล ปตฺถนํ ปเฎฺฐเปเนฺตน สทฺธึ ปตฺถนํ ปเฎฺฐปิตเทวตาสุ ปน กาจิ ภุมฺมเฎฺฐกา เทวตา, กาจิ อนฺตลิกฺขเฎฺฐกา, กาจิ จาตุมหาราชิกา, กาจิ เทวโลเก, กาจิ พฺรหฺมโลเก นิพฺพตฺตาฯ อิมสฺมึ ปน ทิวเส สพฺพาปิ ตา เอกเฎฺฐาเน อนฺธวนสฺมึเยว สนฺนิปติตา, ตา สนฺธายาห – ‘‘อเนกานิ เทวตาสหสฺสานี’’ติฯ **ธมฺมจกฺขุ**นฺติ อิมสฺมึ สุเตฺต จตฺตาโร จ มคฺคา จตฺตาริ จ ผลานิ ธมฺมจกฺขุนฺติ เวทิตพฺพานิฯ ตตฺถ หิ กาจิ เทวตา โสตาปนฺนา อเหสุํ, กาจิ สกทาคามี,

อนาคามี, ขีณาสวาฯ ตาสญฺจ ปน เทวตานํ เอตฺตกาติ คณนวเสน ปริเจฺฉโท นตฺถิฯ เสสํ สพฺพตฺถ อุตฺตานเมวฯ

๙-๑๐. สํโยชนิยธมฺมสุตฺตาทิวณฺณนา

๑๒๒-๑๒๓. นวมทสมานิ อิฎฺฐารมฺมณวเสน กถิยมาเน พุชฺฌนกานํ วเสน วุตฺตานีติฯ

โลกกามคุณวคฺค ทฺวาทสโมฯ

๑๓. คหปติวคฺค

๑-๓. เวสาลีสุตฺตาทิวณฺณนา

๑๒๔-๑๒๖. คหปติวคฺคสฺส ปฐเม **อุคฺค**ติ ปณีตทายกานํ อคฺคอุคฺค, โส ภควตา ‘‘เอตทคฺคํ, ภิกฺขเว, มม สาวกานํ ปณีตทายกานํ ยทิทํ อุคฺค คหปตี’’ติ เอวํ เอตทเคฺค ฐปิโตฯ เสสเมเตสุ เจว ทฺวีสุ, ตติเย จ วุตฺตตฺถเมวฯ

๔-๕. ภารทฺวาชสุตฺตาทิวณฺณนา

๑๒๗-๑๒๘. จตุเตฺถ ปิณฺฑํ อุลมาโน ปริเยสมาโน ปพฺพชิโตติ **ปิโณฺฑโล**ฯ โส กิร ปริชิณฺณโภโค พฺราหฺมโณ อโหสิฯ อถ ภิกฺขุสงฺฆสฺส ลาภสกฺการํ ทิสฺวา ปิณฺฑตฺถาย นิกฺขมิตฺวา ปพฺพชิโตฯ โส มหนฺตํ กปลฺลปตฺตํ คเหตฺวา จรติ, เตน กปลฺลปูรํ ยาคุํ ปิวติ, กปลฺลปูเร ปูเว ขาทติ, กปลฺลปูรํ ภตฺตํ ภุญฺชติฯ อถสฺส มหคฺฆสภาวํ สตฺถุ อาโรจยิํสุฯ สตฺถา ตสฺส ปตฺตตฺถวิกํ นานุชานิฯ เหฎฺฐามเญฺจ ปตฺตํ นิกฺกุชฺชิตฺวา ฐเปติฯ โส ฐเปโนฺตปิ ฆํสโนฺตว ปณาเมตฺวา ฐเปติ, คณฺหโนฺตปิ ฆํสโนฺตว อากฑฺฒิตฺวา คณฺหาติฯ ตํ คจฺฉเนฺต กาเล ธํสเนน ปริกฺขีณํ นาฬิโกทนมตฺตเมว คณฺหนกํ ชาตํฯ ตโต สตฺถุ อาโรเจสุํ, อถสฺส สตฺถา ปตฺตตฺถวิกํ อนุชานิฯ เถโร อปเรน สมเยน อินฺทฺริยภาวนํ ภาเวตฺวา อคฺคผเล อรหเตฺต ปติฎฺฐาสิฯ อิติ โส ปิณฺฑตฺถาย ปพฺพชิตตฺตา ปิโณฺฑโล, โคเตฺตน ปน ภารทฺวาโชติ อุภยํ เอกโต กตฺวา **ปิโณฺฑลภารทฺวาโช**ติ วุจฺจติฯ

อุปสงฺกมีติ อุคฺคตุคฺคเตหิ มหาอมเจฺจหิ ปริวุโต อุปสงฺกมิฯ เถโร กิร เอกทิวสํ สาวตฺถิยํ ปิณฺฑาย จริตฺวา กตภตฺตกิโจฺจ นิทาฆสมเย สีตฐาเน ทิวาวิหารํ นิสีทิสฺสามีติ อากาเสน คนฺตฺวา คงฺคาตีเร อุเทนสฺส รโญฺญ อุทปานํ นาม อุยฺยานํ อตฺถิ, ตตฺถ ปวิสิตฺวา อญฺญตรสฺมิํ รุกฺขมูเล ทิวาวิหารํ นิสีทิ สีเตน อุทกวาเตน พีชิยมาโนฯ

อุเทโนปิ โข นาม ราชา สตฺตาหํ มหาปานํ ปิวิตฺวา สตฺตเม ทิวเส อุยฺยานํ ปฎิชคฺคาเปตฺวา มหาชนปริวาโร อุยฺยานํ คนฺตฺวา มงฺคลสิลาปเฎฺฎ อตฺถตาย เสยฺยาย นิปชฺชิฯ ตสฺส เอกา ปริจาริกา ปาเท สมฺพาหมานา นิสินฺนาฯ ราชา กเมน นิทฺทํ โอกฺกมิฯ ตสฺมิํ นิทฺทํ โอกฺกเนฺต นาฎกิตฺถิโย ‘‘ยสฺสตฺถาย มยํ คีตาทีนิ ปโยเชยฺยาม, โส นิทฺทํ อุปคโต, น จ นิทฺทากาเล มหาสทฺทํ กาตุํ วฎฺฎตี’’ติ อตฺตโน อตฺตโน ตูริยานิ ฐเปตฺวา อุยฺยานํ ปกฺกนฺตาฯ ตา ตตฺถ ตตฺถ ผลาผลานิ ขาทมานา ปุปฺผานิ ปิฬนฺธมานา วิจรนฺติโย เถรํ ทิสฺวา ‘‘มา สทฺทํ กริตฺถา’’ติ อญฺญมญฺญํ นิวารยมานา วนฺทิตฺวา นิสีทิํสุฯ เถโร ‘‘อิสฺสา ปหาตพฺพา, มเจฺฉรํ วิโนเทตพฺพ’’นฺติอาทินา นเยน ตาสํ อนุรูปํ ธมฺมกถํ กเถสิฯ

สาปิ โข รโญฺญ ปาเท สมฺพาหมานา นิสินฺนา อิตฺถี ปาเท จาเลตฺวา ราชานํ ปโพเธสิฯ โส ‘‘กหํ ตา คตา’’ติ ปุจฺฉิฯ กึ ตาสํ ตุเมฺหหิ? ตา เอกํ สมณํ ปริวาเรตฺวา นิสินฺนาติฯ ราชา กุโทฺธ อุทฺธเน ปกฺขิตฺตโลณํ วิย ตฏฺตฏายมาโน อุฏฺฐหิตฺวา ‘‘ตมฺพกิปิลฺลิกาหิ นํ ขาทาเปสฺสามี’’ติ คจฺฉโนฺต เอกสฺมึ อโสกรุเกฺข ตมฺพกิปิลฺลิกานํ ปุฏํ ทิสฺวา หเตฺถนากฑฺฒิตฺวา สาขํ คณฺหิตุํ นาสกฺขิฯ กิปิลฺลิกปุโฏ ฉิชฺชิตฺวา รโญฺญ สีเส ปติ, สกลสรีรํ สาลิถุเสหิ ปริกิณฺณํ วิย ทณฺฑทีปิกาหิ ฑยฺหมานํ วิย จ อโหสิฯ เถโร รโญฺญ ปทุฏฺฐภาวํ ญตฺวา อิทฺธิยา อากาสํ ปกฺขนฺทิฯ ตาปิ อิตฺถิโย อุฏฺฐาย รโญฺญ สนฺติกํ คนฺตฺวา สรีรํ ปุญฺฉนฺติโย วิย ภูมิยํ ปติตปติตา กิปิลฺลิกาโย คเหตฺวา สรีเร ขิปมานา สพฺพา มุขสตฺตีหิ วิชฺฌึสุ – ‘‘กึ นาเมตํ, อเญฺญ ราชาโน ปพฺพชิเต ทิสฺวา วนฺทนฺติ, ปญฺหํ ปุจฺฉนฺติ, อยํ ปน ราชา กิปิลฺลิกปุฏํ สีเส ภินฺทิตุกาโม ชาโต’’ติฯ

ราชา อตฺตโน อปราธํ ทิสฺวา อุยฺยานปาลํ ปโกฺกสาเปตฺวา ปุจฺฉิ – ‘‘กึ เอส ปพฺพชิโต? อเญฺญสุปิ ทิวเสสุ อิธ อาคจฺฉตี’’ติ? อาม, เทวาติฯ อิธ ตฺวํ อาคตทิวเส มยฺหํ อาโรเจยฺยาสีติฯ เถโรปิ กติปาเหเนว ปุน อาคนฺตฺวา รุกฺขมูเล นิสีทิฯ อุยฺยานปาโล ทิสฺวา – ‘‘มหโนฺต เม อยํ ปณฺณาการโ’’ติ เวเคน คนฺตฺวา รโญฺญ อาโรเจสิฯ ราชา อุฏฺฐหิตฺวา สงฺขปณวาทิสทฺทํ นิวาเรตฺวา อุคฺคตุคฺคเตหิ อมเจฺจหิ สทฺธึ อุยฺยานํ อคมาสิฯ เตน วุตฺตํ ‘‘อุปสงฺกมี’’ติฯ

อนิกีฬิตาวิโน กาเมสูติ ยา กาเมสุ กามกีฬา, ตํ อกีฬิตปุพฺพา, อปริภุตฺตกามาติ อโตฺถฯ **อทฺธานญฺจ อาปาเทนฺตี**ติ ปเวณึ ปฏิปาเทนฺติ, ทีฆรตฺตํ อนุพนฺธาเปนฺติฯ **มาตุมตฺตีสู**ติ มาตุปมาณาสุฯ โลกสฺมิญฺหิ มาตา ภคินี ธีตาติ อิทํ ติวิธํ ครุการมฺมณํ นาม , อิติ ครุการมฺมเณ อุปนิพนฺธํ จิตฺตํ วิโมเจตุํ น ลภตีติ ทเสฺสโนฺต เอวมาหฯ อถสฺส เตน ปเญฺหน จิตฺตํ อโนตรนฺตํ ทิสฺวา ภควตา ปฏิกูลมนสิการวเสน จิตฺตูปนิพนฺธนตฺถํ วุตฺตํ ทฺวตฺตึสาการกมฺมฏฺฐานํ กเถสิฯ

อภาวิตกายาติ อภาวิตปญฺจทฺวาริกกายาฯ **เตสํ ตํ ทุกฺกรํ โหตี**ติ เตสํ ตํ อสุภกมฺมฏฺฐานํ ภาเวตุํ ทุกฺกรํ โหติฯ อิติสฺส อิมินาปิ จิตฺตํ อโนตรนฺตํ ทิสฺวา อินฺทฺริยสํวรสีลํ กเถสิ ฯ อินฺทฺริยสํวรสฺมิญฺหิ อุปนิพนฺธจิตฺตํ วิเหเฐตุํ น ลภติฯ ราชา ตํ สุตฺวา ตตฺถ โอติณฺณจิโตฺต **อจฺฉริยํ, โภ ภารทฺวาชา**ติอาทิมาหฯ

อรกฺขิเตเนว กาเยนาติอาทีสุ หตฺถปาเท กีฬาเปโนฺต คีวํ ปริวเตฺตโนฺต กายํ น รกฺขติ นาม, นานปฺปการํ ทุฏฺฐุลฺลํ กเถโนฺต วจนํ น รกฺขติ นาม, กามวิตกฺกาทโย วิตเกฺกโนฺต จิตฺตํ น รกฺขติ นามฯ **รกฺขิเตเนว กาเยนา**ติอาทีสุ วุตฺตวิปริยาเยน อโตฺถ เวทิตโพฺพฯ

อติวิย มํ ตสฺมึ สมเย โลภธมฺมา ปริสหนฺตีติ มํ ตสฺมึ สมเย อติกฺกมิตฺวา โลโภ อธิภวตีติ อโตฺถฯ **อุปฏฺฐิตาย สติยา**ติ กายคตาย สติยา สุปฏฺฐิตายฯ **น มํ ตถา ตสฺมึ สมเย**ติ ตสฺมึ สมเย มํ ยถา ปุเพฺพ, น ตถา โลโภ อติกฺกมิตฺวา อุปฺปชฺชตีติ อโตฺถฯ **ปริสหนฺตี**ติ ปทสฺส อุปฺปชฺชนฺตีติปิ อโตฺถเยวฯ อิติ อิมสฺมึ สุเตฺต ตโย กายา กถิตาฯ กถํ ? ‘‘อิมเมว กาย’’นฺติ เอตฺถ หิ กรชกาโย กถิโต, ‘‘ภาวิตกาโย’’ติ เอตฺถ ปญฺจทฺวาริกกาโย, ‘‘รกฺขิเตเนว กาเยนา’’ติ เอตฺถ โจปนกาโย, กายวิญฺญตฺตีติ อโตฺถฯ ปญฺจมํ อุตฺตานเมวฯ

๖. โฆสิตสุตฺตวณฺณนา

๑๒๙. ฉฏฺฐ **รูปา จ มนาปา**ติ รูปา จ มนาปา สํวิชฺชนฺติฯ **จกฺขุวิญฺญาณญฺจา**ติ จกฺขุวิญฺญาณญฺจ สํวิชฺชติฯ **สุขเวทนิยํ ผสฺส**นฺติ จกฺขุวิญฺญาณสมฺปยุตฺตํ อุปนิสฺสยวเสน ชวนกาเล สุขเวทนาย ปจฺจยภูตํ ผสฺสํฯ **สุขา เวทนา**ติ เอกํ ผสฺสํ ปฏิจฺจ ชวนวเสน สุขเวทนา อุปฺปชฺชติฯ เสสปเทสุปิ เอเสว นโยฯ

อิติ อิมสฺมิํ สุตฺเต เตวีสติ ธาตุโย กถิตาฯ กถํ? เอตฺถ หิ จกฺขุปสาโท จกฺขุธาตุ, ตสฺส อารมฺมณํ รูปธาตุ, จกฺขุวิญฺญาณํ วิญฺญาณธาตุ, จกฺขุวิญฺญาณธาตุยา สหชาตา ตโย ขนฺธา ธมฺมธาตุ, เอวํ ปญฺจสุ ทฺวาเรสุ จตุนฺนํ จตุนฺนํ วเสน วีสติฯ มโนทฺวาเร ‘‘มโนธาตู’’ติ อาวชฺชนจิตฺตํ คหิตํ, อารมฺมณเญฺจว หทยวตฺถุ จ ธมฺมธาตุ, วตฺถุนิสฺสิตํ มโนวิญฺญาณธาตูติ เอวํ เตวีสติ โหนฺติฯ เอวํ เตวีสติยา ธาตูนํ วเสน ธาตุนานตฺตํ วุตฺตํ ภควตาติ ทเสฺสติฯ

๗-๘. หาลิทฺทิกานิสุตฺตาทิวณฺณนา

๑๓๐-๑๓๑. สตฺตเม **มนาปํ อิเตฺถตนฺติ ปชานาตี**ติ ยํ อเนน มนาปํ รูปํ ทิฏฺฐํ, ตํ อิเตฺถตนฺติ เอวเมตํ มนาปเมว ตนฺติ ปชานาติฯ **จกฺขุวิญฺญาณํ สุขเวทนิยญฺจ ผสฺสํ ปฏิจฺจา**ติ จกฺขุวิญฺญาณเญฺจว, โย จ อุปนิสฺสยโกฏิยา วา อนนฺตรโกฏิยา วา สมนนฺตรโกฏิยา วา สมฺปยุตฺตโกฏิยา วา สุขเวทนาย ปจฺจโย ผโสฺส, ตํ สุขเวทนิยํ ผสฺสญฺจ ปฏิจฺจ อุปฺปชฺชติ สุขเวทนาติฯ เอส นโย สพฺพตฺถฯ อิติ อิเมสุ ทฺวีสุ สุตฺตสุ กิริยามโนวิญฺญาณธาตุ อาวชฺชนกิจฺจา, มโนธาตุเยว วา สมานา มโนธาตุนาเมน วุตฺตาติ เวทิตพฺพาฯ อฏฺฐมํ อุตฺตานเมวฯ

๙. โลหิจฺจสุตฺตวณฺณนา

๑๓๒. นวเม **มกฺกรกเต**ติ เอวํนามเก นคเร **อรญฺญกุฏิกาย**นฺติ อรเญฺญ กตาย ปาฏิเยกฺกาย กุฏิยํ, น วิหารปจฺจนฺตกุฏิยํฯ **มาณวกา**ติ เยปิ ตตฺถ มหลฺลกา, เต มหลฺลกกาเลปิ อเนฺตวาสิกตาย มาณวกาเตฺวว วุตฺตาฯ **เตนุปสงฺกมิํสู**ติ ปาโต สิปฺปํ อุคฺคณฺหิตฺวา สายํ ‘‘อาจริยสฺส กฏฺฐานิ อาหริสฺสามา’’ติ อรญฺญํ ปวิสิตฺวา วิจรนฺตา เยน สา กุฏิกา, เตนุปสงฺกมิํสุฯ **ปริโต ปริโต กุฏิกายา**ติ ตสฺสา กุฏิกาย สมนฺตโต สมนฺตโตฯ **เสเลยฺยกานี**ติ อญฺญมญฺญสฺส ปิฏฺฐิํ คเหตฺวา ลงฺฆิตฺวา อิโต จิโต จงฺกมนกีฬนานิฯ

มุณฺฑกาติอาทีสุ มุเณฺฑ มุณฺฑาติ, สมเณ จ สมณาติ วตฺตุํ วฏฺฏยฺย, อิเม ปน หีเฬนฺตา ‘‘มุณฺฑกา สมณกา’’ติ อาหํสุฯ **อิพฺภา**ติ คหปติกาฯ **กณฺหา**ติ กณฺหา, กาฬกาติ อโตฺถฯ **พนฺธุปาทาปจฺจา**ติ เอตฺถ **พนฺธู**ติ พฺรหฺมา อธิเปฺปโตฯ ตญฺหิ พฺราหฺมณา ปิตามโหติ โวหรนฺติฯ ปาทานํ อปจฺจา ปาทาปจฺจา, พฺรหฺมุโน ปิฏฺฐิปาทโต ชาตาติ อธิปฺปาโยฯ เตสํ กิร อยํ ลทฺธิ ‘‘พฺราหฺมณา พฺรหฺมุโน มุขโต นิกฺขนฺตา, ขตฺติยา อุรโต, เวสฺสา นาภิโต, สุทฺทา ชาณุโต, สมณา ปิฏฺฐิปาทโต’’ติฯ **ภรตกาน**นฺติ กุฏิมฺพิกานํฯ กุฏิมฺพิกา หิ ยสฺมา รฏฺฐํ ภรนฺติ, ตสฺมา ภรตาติ วุจฺจนฺติฯ อิเม ปน ปริภวํ กตฺวา วทมานา ‘‘ภรตกาน’’นฺติ อาหํสุฯ

วิหารา นิกฺขมิตฺวาติ ‘‘รตฺติฏฺฐกาปริจฺฉเนฺน รชตปฏฺฏสนฺนิภสมวิปฺปกิณฺณวาลิเก รมณีเย ปริเวเณ กฏฺฐกลาเป พนฺธิตฺวา ขิปมานา วาลิกํ อาลุเฬตฺวา, หเตฺถน หตฺถํ อาทาย ปณฺณกุฏิํ ปริยายนฺตา ‘อิเม อิเมสํ ภรตกานํ สกฺกตา, อิเม อิเมสํ ภรตกานํ สกฺกตา’ติ ปุนปฺปุนํ วิรวนฺตา อติวิย อิเม มาณวกา กีฬํ กโรนฺติ, วิหาเร ภิกฺขูนํ อตฺถิภาวมฺปิ น ชานนฺติ, ทเสฺสสฺสามิ เนสํ ภิกฺขูนํ อตฺถิภาว’’นฺติ จิเนฺตตฺวา ปณฺณกุฏิโต นิกฺขมิฯ

สีลุตฺตมา ปุพฺพตรา อเหสุนฺติ คุณวนฺตานํ คุเณ กถิเต นิคฺคุณานํ คุณาภาโว ปากโฏว ภวิสฺสตีติ โปราณกพฺราหฺมณานํ คุเณ กเถโนฺต เอวมาหฯ ตตฺถ **สีลุตฺตมา**ติ สีลเชฏฺฐกาฯ สีลญฺหิ เตสํ อุตฺตมํ, น ชาติโคตฺตํฯ **เย ปุราณํ สรนฺตี**ติ เย โปราณกํ พฺราหฺมณธมฺมํ สรนฺติฯ **อภิภุยฺย โกธ**นฺติ โกธํ อภิภวิตฺวา เตสํ ทฺวารานิ สุคุตฺตานิ สุรกฺขิตานิ อเหสุํฯ **ธเมฺม จ ฌาเน จ รตา**ติ ทสวิเธ กุสลกมฺมปถธเมฺม อฏฺฐสมาปตฺติฌาเนสุ จ รตาฯ

เอวํ โปราณานํ คุณํ กเถตฺวา อเถตรหิ พฺราหฺมณานํ มานํ นิมฺมเทฺทโนฺต **อิเม จ โวกฺกมฺม ชปามเส**ติอาทิมาหฯ ตตฺถ **โวกฺกมฺมา**ติ เอเตหิ คุเณหิ อปกฺกมิตฺวาฯ **ชปามเส**ติ มยํ ชปาม สชฺฌายามาติ เอตฺตเกเนว พฺราหฺมณมฺหาติ มญฺญมานา พฺราหฺมณา มยนฺติ อิมินา โคเตฺตน มตฺตา หุตฺวา **วิสมํ จรนฺติ,** วิสมานิ กายกมฺมาทีนิ กโรนฺตีติ อโตฺถฯ **ปุถุอตฺตทณฺฑา**ติ ปุถุ อตฺตา ทณฺฑา เอเตหีติ ปุถุอตฺตทณฺฑา, คหิตนานาวิธทณฺฑาติ อโตฺถฯ **สตณฺหาตเณฺหสู**ติ สตณฺหนิตฺตเณฺหสุฯ **อคุตฺตทฺวารสฺส ภวนฺติ โมฆา**ติ อสํวุตทฺวารสฺส สเพฺพปิ วตสมาทานา โมฆา ภวนฺตีติ ทีเปติฯ ยถา กินฺติ? **สุปิเนว ลทฺธํ ปุริสสฺส วิตฺต**นฺติ ยถา สุปิเน ปุริสสฺส ลทฺธํ มณิมุตฺตาทินานาวิธํ วิตฺตํ โมฆํ โหติ, ปพุชฺฌิตฺวา กิญฺจิ น ปสฺสติ, เอวํ โมฆา ภวนฺตีติ อโตฺถฯ

อนาสกาติ เอกาหทฺวีหาทิวเสน อนาหารกาฯ **ถณฺฑิลสายิกา จา**ติ หริตกุสสนฺถเต ภูมิภาเค สยนํ, **ปาโต สินานญฺจ ตโย จ เวทา**ติ ปาโตว อุทกํ ปวิสิตฺวา นฺหานเญฺจว ตโย จ เวทาฯ **ขราชินํ ชฏา ปโงฺก**ติ ขรสมฺผสฺสํ อชินจมฺมเญฺจว ชฏากลาโป จ ปโงฺก จ, ปโงฺก นาม ทนฺตมลํฯ **มนฺตา สีลพฺพตํ ตโป**ติ มนฺตา จ อชสีลโคสีลสงฺขาตํ สีลํ อชวตโควตสงฺขาตํ วตเญฺจฯ อยํ อิทานิ พฺราหฺมณานํ ตโปติ วทติฯ **กุหนา วงฺกทณฺฑา จา**ติ ปฏิจฺฉนฺนกูโปวิย ปฏิจฺฉนฺนโทสํ โกหญฺญเญฺจว วงฺกทโณฺฑ, จ อุทุมฺพรปลาสเพฬุวรุกฺขานํ อญฺญตรโต คหิตํ วงฺกทณฺฑญฺจาติ อโตฺถฯ **อุทกาจมนานิ จา**ติ อุทเกน มุขปริมชฺชนานิฯ **วณฺณา เอเต พฺราหฺมณาน**นฺติ เอเต พฺราหฺมณานํ ปริกฺขารภณฺฑกวณฺณาติ ทเสฺสติฯ **กต กิญฺจิกฺขภาวนา**ติ กตา กิญฺจิกฺขภาวนาฯ อยเมว วา ปาโฐ, อามิสกิญฺจิกฺขสฺส วฑฺฒนตฺถาย กตนฺติ อโตฺถฯ

เอวํ เอตรหิ พฺราหฺมณานํ มานํ นิมฺมทฺทิตฺวา ปุน โปราณกพฺราหฺมณานํ วณฺณํ กเถโนฺต **จิตฺตญฺจ สุสมาหิต**นฺติอาทิมาหฯ ตตฺถ **สุสมาหิต**นฺติ เตสํ พฺราหฺมณานํ จิตฺตํ อุปจารปฺปนาสมาธีหิ สุสมาหิตํ อโหสีติ ทเสฺสติฯ **อขิล**นฺติ มุทุ อถทฺธํฯ **โส มโคฺค พฺรหฺมปตฺติยา**ติ โส เสฏฺฐปตฺติยา มโคฺค, ตุเมฺห ปน กึ พฺราหฺมณา นามาติ ทีเปโนฺต เอวมาหฯ

อาคมํสุ นุ ขฺวิธาติ อาคมํสุ นุ โข อิธฯ **อธิมุจฺจตี**ติ กิเลสวเสน อธิมุโตฺต คิโทฺธ โหติฯ **พฺยาปชฺชตี**ติ พฺยาปาทวเสน ปูติจิตฺตํ โหติฯ **ปริตฺตเจตโส**ติ อนุปฏฺฐิตสติตาย สํกิเลสจิเตฺตน ปริตฺตจิโตฺตฯ **เจโตวิมุตฺติ**นฺติ ผลสมาธึฯ **ปญฺญาวิมุตฺติ**นฺติ ผลปญฺญํฯ **อปฺปมาณเจตโส**ติ อุปฏฺฐิตสติตาย นิกฺกิเลสจิเตฺตน อปฺปมาณจิโตฺตฯ

๑๐. เวรหจฺจานิสุตฺตวณฺณนา

๑๓๓. ทสเม **กามณฺฑาย**นฺติ เอวํนามเก นคเรฯ **ยเคฺฆ**ติ โจทนเตฺถ นิปาโตฯ เสสํ อุตฺตานเมวาติฯ

คหปติวโคฺค เตรสโมฯ

๑๔. เทวทหวโคฺค

๑. เทวทหสุตฺตวณฺณนา

๑๓๔. เทวทหวคฺคสฺส ปฐเม **เทวทหนฺ**ติ นปุํสกลิเงฺคน ลทฺธนาโม นิคโมฯ **มโนรมา**ติ มนํ รมยนฺตา, มนาปาติ อโตฺถฯ **อมโนรมา**ติ อมนาปาฯ

๒. ขณสุตฺตวณฺณนา

๑๓๕. ทุติเย **ฉผสฺสายตนิกา นามา**ติ วิสุํ ฉผสฺสายตนิกา นาม นิรยา นตฺถิฯ สเพฺพสฺปิ หิ เอกตึสมหานิรเยสุ ฉทฺวารผสฺสายตนปญฺญตฺติ โหติเยวฯ อิทํ ปน อวีจิมหานิรยํ สนฺธาย วุตฺตํฯ **สคฺคา**ติ อิธาปิ ตาวตึสปุรเมว อธิเปฺปตํฯ กามาวจรเทวโลเก ปน เอกสฺมิมฺปิ ฉผสฺสายตนปญฺญตฺติยา อภาโว นาม นตฺถิฯ อิมินา กึ ทีเปติ? นิรเย เอกนฺตทุกฺขสมปฺปิตภาเวน, เทวโลเก จ เอกนฺตสุขสมปฺปิตตฺตา เอกนฺตขิฑฺฑารติวเสน อุปฺปนฺนปมาเทน มคฺคพฺรหฺมจริยวาสํ วสิตุํ น สกฺกาฯ มนุสฺสโลโก ปน โวกิณฺณสุขทุโกฺข, อิเธว อปาโยปิ สโคฺคปิ ปญฺญายติฯ อยํ มคฺคพฺรหฺมจริยสฺส กมฺมภูมิ นาม, สา ตุเมฺหหิ ลทฺธาฯ ตสฺมา เย โว อิเม มานุสฺสกา ขนฺธา ลทฺธา, เต โว ลาภาฯ ยญฺจ โว อิทํ มนุสฺสตฺตํ ลทฺธํ, ปฏิลโทฺธ โว พฺรหฺมจริยวาสสฺส ขโณ สมโยติฯ วุตฺตมฺปิ เหตํ โปราเณหิ –

> ‘‘อยํ กมฺมภูมิ อิธ มคฺคภาวนา,
> ฐานานิ สํเวชนิยา พหู อิธ;
> สํเวคสํเวชนิเยสุ วตฺถุสุ,
> สํเวคชาโตว ปยุญฺจ โยนิโส’’ติฯ

๓. ปฐมรูปารามสุตฺตวณฺณนา

๑๓๖. ตติเย **รูปสมฺมุทิตา**ติ รูเป สมฺมุทิตา ปโมทิตาฯ **ทุกฺขา**ติ ทุกฺขิตาฯ **สุโข**ติ นิพฺพานสุเขน สุขิโตฯ **เกวลา**ติ สกลาฯ **ยาวตตฺถีติ วุจฺจตี**ติ ยตฺตกา อตฺถีติ วุจฺจติฯ **เอเต โว**ติ เอตฺถ โว-กาโร นิปาตมตฺตํฯ **ปจฺจนีกมิทํ โหติ, สพฺพโลเกน ปสฺสต**นฺติ ยํ อิทํ ปสฺสนฺตานํ ปณฺฑิตานํ ทสฺสนํ, ตํ สพฺพโลเกน ปจฺจนีกํ โหติ วิรุทฺธํฯ โลโก หิ ปญฺจกฺขเนฺธ นิจฺจา สุขา อตฺตา สุภาติ มญฺญติ, ปณฺฑิตา อนิจฺจา ทุกฺขา อนตฺตา อสุภาติฯ **สุขโต อาหุ**ติ สุขนฺติ กเถนฺติฯ **สุขโต วิทู**ติ สุขนฺติ ชานนฺติฯ สพฺพเมตํ นิพฺพานเมว สนฺธาย วุตฺตํฯ

สมฺมูเฬฺหตฺถาติ เอตฺถ นิพฺพาเน สมฺมูฬฺหาฯ **อวิทฺทสู**ติ พาลาฯ สเพฺพปิ หิ ฉนฺนวุติ ปาสณฺฑิโน ‘‘นิพฺพานํ ปาปุณิสฺสามา’’ติ สญฺญิโน โหนฺติ, เต ปน ‘‘นิพฺพานํ นาม อิท’’นฺติปิ น ชานนฺติฯ **นิวุตาน**นฺติ กิเลสนีวรเณน นิวุตานํ ปริโยนทฺธานํฯ **อนฺธกาโร อปสฺสต**นฺติ อปสฺสนฺตานํ อนฺธกาโร โหติฯ กึ ตํ เอวํ โหติ? นิพฺพานํ วา นิพฺพานทสฺสนํ วา อปสฺสนฺตานญฺหิ พาลานํ นิพฺพานมฺปิ นิพฺพานทสฺสนมฺปิ กาฬเมฆอวจฺฉาทิตํ วิย จนฺทมณฺฑลํ กฏาเหน ปฏิกุชฺชิตปโตฺต วิย จ นิจฺจกาลํ ตโม เจว อนฺธกาโร จ สมฺปชฺชติฯ

สตญฺจ วิวฏํ โหติ, อาโลโก ปสฺสตามิวาติ สตญฺจ สปฺปุริสานํ ปญฺญาทสฺสเนน ปสฺสนฺตานํ นิพฺพานํ อาโลโก วิย วิวฏํ โหติฯ **สนฺติเก น วิชานนฺติ, มคา ธมฺมสฺส อโกวิทา**ติ ยํ อตฺตโน สรีเร เกเส วา โลมาทีสุ วา อญฺญตรโกฏฺฐาสํ ปริจฺฉินฺทิตฺวา อนนฺตรเมว อธิคนฺตพฺพ

โต อตฺตโน วา ขนฺธานํ นิโรธมคฺคโต สนฺติเก นิพฺพานํฯ ตํ เอวํ สนฺติเก สมานมฺปิ มคฺคภูตา ชนา มคฺคามคฺคธมฺมสฺส จตุสจฺจธมฺมสฺส วา อโกวิทา น ชานนฺติฯ

มารเธยฺยานุปเนฺนหีติ เตภูมกวฏฺฏํ มารสฺส นิวาสฏฺฐานํ อนุปเนฺนหิฯ **โก นุ อญฺญตฺร อริเยภี**ติ ฐเปตฺวา อริเย โก นุ อโญฺญ นิพฺพานปทํ ชานิตุํ อรหติฯ **สมฺมทญฺญาย ปรินิพฺพนฺตี**ติ อรหตฺตปญฺญาย สมฺมา ชานิตฺวา อนนฺตรเมว อนาสวา หุตฺวา กิเลสปรินิพฺพาเนน ปรินิพฺพนฺติฯ อถ วา สมฺมทญฺญาย อนาสวา หุตฺวา อเนฺต ขนฺธปรินิพฺพาเนน ปรินิพฺพายนฺติฯ

๔-๑๒. ทุติยรูปารามสุตฺตาทิวณฺณนา

๑๓๗-๑๔๕. จตุตฺถํ สุทฺธิกํ กตฺวา เทสิยมาเน พุชฺฌนกานํ อชฺฌาสเยน วุตฺตํฯ ปญฺจมาทีนิ ตถา ตถา พุชฺฌนฺตานํ อชฺฌาสเยน วุตฺตานิฯ อโตฺถ ปน เตสํ ปากโฏเยวาติฯ

เทวทหวโคฺค จุทฺทสโมฯ

๑๕. นวปุราณวโคฺค

๑. กมฺมนิโรธสุตฺตวณฺณนา

๑๔๖. นวปุราณวคฺคสฺส ปฐเม **นวปุราณานี**ติ นวานิ จ ปุราณานิ จฯ **จกฺขุ, ภิกฺขเว, ปุราณกมฺม**นฺติ น จกฺขุ ปุราณํ, กมฺมเมว ปุราณํ, กมฺมโต ปน นิพฺพตฺตตฺตา ปจฺจยนาเมน เอวํ วุตฺตํฯ **อภิสงฺขต**นฺติ ปจฺจเยหิ อภิสมาคนฺตฺวา กตํฯ **อภิสเญฺจตยิต**นฺติ เจตนาย ปกปฺปิตํฯ **เวทนิยํ ทฎฺฐพฺพ**นฺติ เวทนาย วตฺถูติ ปสฺสิตพฺพํฯ **นิโรธา วิมุตฺตึ ผุสตี**ติ อิมสฺส ติวิธสฺส กมฺมสฺส นิโรเธน วิมุตฺตึ ผุสติฯ **อยํ วุจฺจตี**ติ อยํ ตสฺสา วิมุตฺติยา อารมฺมณภูโต นิโรโธ กมฺมนิโรโธติ วุจฺจติฯ อิติ อิมสฺมึ สุเตฺต ปุพฺพภาควิปสฺสนา กถิตาฯ

๒-๕. อนิจฺจนิพฺพานสปฺปายสุตฺตาทิวณฺณนา

๑๔๗-๑๕๐. ทุติเย **นิพฺพานสปฺปาย**นฺติ นิพฺพานสฺส สปฺปายํ อุปการปฏิปทํฯ ตติยาทีสุปิ เอเสว นโยฯ ปฏิปาฎิยา ปน จตูสุปิ เอเตสุ สุเตฺตสุ สห วิปสฺสนาย จตฺตาโร มคฺคา กถิตาฯ

๖-๗. อเนฺตวาสิกสุตฺตาทิวณฺณนา

๑๕๑-๑๕๒. ฉเฏฺฐ **อนเนฺตวาสิก**นฺติ อโนฺต วสนกกิเลสวิรหิตํฯ **อนาจริยก**นฺติ อาจรณกกิเลสวิรหิตํ ฯ **อนฺตสฺส วสนฺตี**ติ อโนฺต อสฺส วสนฺติฯ **เต นํ สมุทาจรนฺตี**ติ เต เอตํ อธิภวนฺติ อโชฺฌตฺถรนฺติ สิกฺขาเปนฺติ วาฯ ‘‘เอวํ เวชฺชกมฺมํ กโรหิ, เอวํ ทูตกมฺม’’นฺติ อิติ สิกฺขาปนสงฺขาเตน สมุทาจรณเตฺถนสฺส เต อาจริยา นาม โหนฺติ, เตหิ อาจริเยหิ สาจริยโกติ วุจฺจติฯ เสสเมตฺถ วุตฺตนเยเนว เวทิตพฺพํฯ สตฺตมํ เหฎฺฐา กถิตนยเมวฯ

๘. อตฺถินุโขปริยายสุตฺตวณฺณนา

๑๕๓. อฎฺฐเม **ยํ ปริยายํ อาคมฺมา**ติ ยํ การณํ อาคมฺมฯ **อญฺญเตฺรว สทฺธายา**ติ วินา สทฺธาย สทฺธํ อปเนตฺวาฯ เอตฺถ จ สทฺธาติ น ปจฺจกฺขา สทฺธาฯ โย ปน ปรสฺส เอวํ กิร เอวํ กิราติ กเถนฺตสฺส สุตฺวา อุปฺปโนฺน สทฺทหนากาโร, ตํ สนฺธาเยตํ วุตฺตํฯ **รุจิ**อาทีสุปิ รุจาเปตฺวา

ขมาเปตฺวา อเตฺถตนฺติ คหณาการโร **รุจิ** นาม, เอวํ กิร ภวิสฺสตีติ อนุสฺสวนํ **อนุสฺสโว,** นิสีทิตฺวา เอกํ การณํ จินฺเตนฺตสฺส การณํ อุปฏฺฐาติ, เอวํ อุปฏฺฐิตสฺส อเตฺถตนฺติ คหณํ **อาการปริวิตกฺก** นาม, การณวิตกฺกติ อโตฺถฯ การณํ จินฺเตนฺตสฺส ปาปิกา ลทฺธิ อุปฺปชฺชติ, ตํ อเตฺถสาติ คหณาการโร **ทิฏฺฐินิชฺฌานกฺขนฺติ** นามฯ **อญฺญํ พฺยากเรยฺยา**ติ อิมานิ ปญฺจ ฐานานิ มุญฺจิตฺวา อรหตฺตํ พฺยากเรยฺยฯ อิมสฺมึ สุเตฺต เสขาเสขานํ ปจฺจเวกฺขณา กถิตาฯ

๙-๑๐. อินฺทฺริยสมฺปนฺนสุตฺตาทิวณฺณนา

๑๕๔-๑๕๕. นวเม **อินฺทฺริยสมฺปโนฺน**ติ ปริปุณฺณินฺทฺริโยฯ ตตฺถ เยน ฉ อินฺทฺริยานิ สมฺมสิตฺวา อรหตฺตํ ปตฺตํ, โส เตหิ นิพฺพิเสวเนหิ อินฺทฺริเยหิ สมนฺนาคตตฺตา, จกฺขาทีนิ วา ฉ อินฺทฺริยานิ สมฺมสนฺตสฺส อุปฺปเนฺนหิ สทฺธาทีหิ อินฺทฺริเยหิ สมนฺนาคตตฺตา ปริปุณฺณินฺทฺริโย นาม โหติ, ตํ สนฺธาย ภควา **จกฺขุนฺทฺริเย เจ**ติอาทินา นเยน เทสนํ วิตฺถาเรตฺวา **เอตฺตาวตา โข ภิกฺขุ อินฺทฺริยสมฺปโนฺน โหตี**ติ อาหฯ ทสมํ เหฏฺฐา วุตฺตนยเมวาติฯ

นวปุราณวโคฺค ปญฺจทสโมฯ

ตติโย ปณฺณาสโกฯ

๑๖. นนฺทิกฺขยวโคฺค

๑-๔. อชฺฌตฺตนนฺทิกฺขยสุตฺตาทิวณฺณนา

๑๕๖-๑๕๙. นนฺทิกฺขยวคฺคสฺส ปฐเม **นนฺทิกฺขยา ราคกฺขโย, ราคกฺขยา นนฺทิกฺขโย**ติ นนฺทิยา จ ราคสฺส จ อตฺถโต เอกตฺตา วุตฺตํฯ **สุวิมุตฺตนฺ**ติ อรหตฺตผลวิมุตฺติวเสน สุฏฺฐุ วิมุตฺตํฯ เสสเมตฺถ ทุติยาทีสุ จ อุตฺตานเมวฯ

๕-๖. ชีวกมฺพวนสมาธิสุตฺตาทิวณฺณนา

๑๖๐-๑๖๑. ปญฺจมํ สมาธิวิกลานํ, ฉฏฺฐํ ปฏิสลฺลานวิกลานํ จิเตฺตกคฺคตญฺจ กายวิเวกญฺจ ลภนฺตานํ เอเตสํ กมฺมฏฺฐานํ ผาตึ คมิสฺสตีติ ญตฺวา กถิตํฯ ตตฺถ **โอกฺขายตี**ติ (ปจฺจกฺขายติ) ปญฺญายติ ปากฏํ โหติฯ อิติ ทฺวีสุปิ เอเตสุ สห วิปสฺสนาย จตฺตาโร มคฺคา กถิตาฯ

๗-๙. โกฏฺฐิกอนิจฺจสุตฺตาทิวณฺณนา

๑๖๒-๑๖๔. สตฺตมาทีสุ ตีสุ เถรสฺส วิมุตฺติปริปาจนิยา ธมฺมาว กถิตาฯ

๑๐-๑๒. มิจฺฉาทิฏฺฐิปหานสุตฺตาทิวณฺณนา

๑๖๕-๑๖๗. ทสมาทีนิ ตีณิ ปาฏิเยเกฺกน ปุคฺคลชฺฌาสยวเสน วุตฺตานิฯ เตสํ อโตฺถ วุตฺตนเยเนว เวทิตโพฺพติฯ

นนฺทิกฺขยวโคฺค โสฬสโมฯ

๑๗. สฏฺฐิเปยฺยาลวโคฺค

๑-๖๐. อชฺฌตฺตอนิจฺจฉนฺทสุตฺตาทิวณฺณนา

๑๖๘-๒๒๗. ตทนนฺตโร สฏฺฐิเปยฺยาโล นาม โหติ, โส อุตฺตานโตฺถวฯ ยานิ ปเนตฺถ สฏฺฐิ สุตฺตานิ วุตฺตานิ, ตานิ ‘‘ฉโนฺท ปหาตโพฺพ’’ติ เอวํ ตสฺส ตเสฺสว ปทสฺส วเสน พุชฺฌนกานํ อชฺฌาสยวเสน วุตฺตานิฯ อิติ สพฺพานิ ตานิ ปาฏิเยเกฺกน ปุคฺคลชฺฌาสยวเสน กถิตานิฯ เอเกกสุตฺตปริโยสาเน เจตฺถ สฏฺฐิ สฏฺฐิ ภิกฺขู อรหตฺตํ ปตฺตาติฯ

สฏฺฐิเปยฺยาลวโคฺคฯ

๑๘. สมุทฺทวโคฺค

๑. ปฐมสมุทฺทสุตฺตวณฺณนา

๒๒๘. สมุทฺทวคฺคสฺส ปฐเม **จกฺขุ, ภิกฺขเว, ปุริสสฺส สมุโทฺท**ติ ยทิ ทุปฺปูรณเฏฺฐน ยทิ วา สมุทฺทนเฏฺฐน สมุโทฺท, จกฺขุเมว สมุโทฺทฯ ตสฺส หิ ปถวิโต ยาว อกนิฏฺฐพฺรหฺมโลกา นีลาทิอารมฺมณํ สโมสรนฺตํ ปริปุณฺณภาวํ กาตุํ น สโกฺกติ, เอวํ ทุปฺปูรณเฏฺฐนปิ สมุโทฺทฯ จกฺขุ จ เตสุ เตสุ นีลาทีสุ อารมฺมเณสุ สมุทฺทติ, อสํวุตํ หุตฺวา โอสรมานํ กิเลสุปฺปตฺติยา การณภาเวน สโทสคมเนน คจฺฉตีติ สมุทฺทนเฏฺฐนปิ สมุโทฺทฯ **ตสฺส รูปมโย เวโค**ติ สมุทฺทสฺส อปฺปมาโณ อูมิมโย เวโค วิย ตสฺสาปิ จกฺขุสมุทฺทสฺส สโมสรนฺตสฺส นีลาทิเภทสฺส อารมฺมณสฺส วเสน อปฺปเมโยฺย รูปมโย เวโค เวทิตโพฺพฯ **โย ตํ รูปมยํ เวคํ สหตี**ติ โย ตํ จกฺขุสมุเทฺท สโมสฏํ รูปมยํ เวคํ, มนาเป รูเป ราคํ, อมนาเป โทสํ, อสมเปกฺขิเต โมหนฺติ เอวํ ราคาทิกิเลเส อนุปฺปาเทโนฺต อุเปกฺขกภาเวน สหติฯ

สอูมินฺติอาทีสุ กิเลสอูมีหิ **สอูมิํ**ฯ กิเลสาวเฏฺฏหิ **สาวฏฺฏํ**ฯ กิเลสคาเหหิ **สคาหํ** ฯ กิเลสรกฺขเสหิ **สรกฺขสํ**ฯ โกธูปายาสสฺส จ วเสน **สอูมิํ**ฯ วุตฺเตฺหตํ ‘‘อูมิภยนฺติ โข, ภิกฺขเว, โกธูปายาสเสฺสตํ อธิวจน’’นฺติ (อิติวุ. ๑๐๙; ม. นิ. ๒.๑๖๒; อ. นิ. ๔.๑๒๒)ฯ กามคุณวเสน **สาวฏฺฏํ**ฯ วุตฺเตฺหตํ ‘‘อาวฏฺฏนฺติ โข, ภิกฺขเว, ปญฺจเนฺนตํ กามคุณานํ อธิวจน’’นฺติ (สํ. นิ. ๔.๒๔๑)ฯ มาตุคามวเสน **สคาหํ สรกฺขสํ**ฯ วุตฺตเฺหตํ ‘‘คาหรกฺขโสติ โข, ภิกฺขเว, มาตุคามเสฺสตํ อธิวจน’’นฺติ (อิติวุ. ๑๐๙)ฯ เสสวาเรสุปิ เอเสว นโยฯ **สภยํ ทุตฺตรํ อจฺจตรี**ติ อูมิภเยน สภยํ ทุรติกฺกมํ อติกฺกมิฯ **โลกนฺตคู**ติ สงฺขารโลกสฺส อนฺตํ คโตฯ **ปารคโตติ วุจฺจตี**ติ นิพฺพานํ คโตติ กถียติฯ

๒-๓. ทุติยสมุทฺทสุตฺตาทิวณฺณนา

๒๒๙-๒๓๐. ทุติเย **สมุโทฺท**ติ สมุทฺทนเฏฺฐน สมุโทฺท, กิเลทนเฏฺฐน เตมนเฏฺฐนาติ วุตฺตํ โหติฯ **เยภุเยฺยนา**ติ ฐเปตฺวา อริยสาวเกฯ **สมุนฺนา**ติ กิลินฺนา ตินฺตา นิมุคฺคาฯ **ตนฺตากุลกชาตา**ติอาทิ เหฏฺฐา วิตฺถาริตเมวฯ **มจฺจุชโห**ติ ตโย มจฺจู ชหิตฺวา ฐิโตฯ **นิรุปธี**ติ ตีหิ อุปธีหิ อนุปธิฯ **อปุนพฺภวายา**ติ นิพฺพานตฺถายฯ **อโมหยี มจฺจุราช**นฺติ ยถา ตสฺส คติํ น ชานาติ, เอวํ มจฺจุราชานํ โมเหตฺวา คโตฯ ตติยํ วุตฺตนยเมวฯ

๔-๖. ขีรรุกฺขปมสุตฺตาทิวณฺณนา

๒๓๑-๒๓๓. จตุเตฺถ อปฺปหีนเฏฺฐน **อตฺถิ,** เตเนวาห **โส อปฺปหีโน**ติฯ **ปริตฺตา**ติ, ปพฺพตมตฺตมฺปิ รูปํ อนิฏฺฐํ อรชนียํ ปริตฺตํ นาม โหติ, เอวรูปาปิสฺส รูปา จิตฺตํ ปริยาทิยนฺตีติ ทเสฺ

สติฯ **โก ปน วาโท อธิมตฺตาน**นฺติ อิฏฺฐารมฺมณํ ปนสฺส รชนียํ วตฺถุ จิตฺตํ ปริยาทิยตีติ เอตฺถ กา กถา? เอตฺถ จ นขปิฏฺฐิปมาณมฺปิ มณิมุตฺตาทิ รชนียํ วตฺถุ อธิมตฺตารมฺมณเมวาติ เวทิตพฺพํฯ **ทหโร**ติอาทีนิ ตีณิปิ อญฺญมญฺญเววจนาเนวฯ **อาภิเนฺทยฺยา**ติ ปหเรยฺย ปทาเลยฺย วาฯ ปญฺจเม **ตทุภย**นฺติ ตํ อุภยํฯ ฉฏฺฐํ อุตฺตานเมวฯ

๗. อุทายีสุตฺตวณฺณนา

๒๓๔. สตฺตเม **อเนกปริยาเยนา**ติ อเนเกหิ การเณหิฯ **อิติปาย**นฺติ อิติปิ อยํฯ อิมสฺมิํ สุเตฺต อนิเจฺจน อนตฺตลกฺขณํ กถิตํฯ

๘. อาทิตฺตปริยายสุตฺตวณฺณนา

๒๓๕. อฏฺฐเม **อนุพฺยญฺชนโส นิมิตฺตคฺคาโห**ติ ‘‘หตฺถา โสภนา ปาทา โสภนา’’ติ เอวํ อนุพฺยญฺชนวเสน นิมิตฺตคฺคาโหฯ นิมิตฺตคฺคาโหติ หิ สํสเนฺทตฺวา คหณํ, อนุพฺยญฺชนคฺคาโหติ วิภตฺติคหณํฯ นิมิตฺตคฺคาโห กุมฺภีลสทิโส สพฺพเมว คณฺหาติ, อนุพฺยญฺชนคฺคาโห รตฺตปาสทิโส วิภชิตฺวา หตฺถปาทาทีสุ ตํ ตํ โกฏฺฐาสํฯ อิเม ปน เทฺว คาหา เอกชวนวาเรปิ ลพฺภนฺติ, นานาชวนวาเร วตฺตพฺพเมว นตฺถิฯ

นิมิตฺตสฺสาทคถิตนฺติ นิมิตฺตสฺสาเทน คนฺถิตํ พทฺธํฯ **วิญฺญาณ**นฺติ กมฺมวิญฺญาณํฯ **ตสฺมิํ เจ สมเย กาลํ กเรยฺยา**ติ น โกจิ สํกิลิเฎฺฐน จิเตฺตน กาลํ กโรโนฺต นาม อตฺถิฯ สพฺพสตฺตานญฺหิ ภวงฺคเนว กาลกิริยา โหติฯ กิเลสภยํ ปน ทเสฺสโนฺต เอวมาหฯ สมยวเสน วา เอวํ วุตฺตํฯ จกฺขุทฺวารสฺมิญฺหิ อาปาถคเต อารมฺมเณ รตฺตจิตฺตํ วา ทุฎฺฐจิตฺตํ วา มูฬฺหจิตฺตํ วา อารมฺมณรสํ อนุภวิตฺวา ภวงฺคํ โอตรติ, ภวเงฺค ฐตฺวา กาลกิริยํ กโรติฯ ตสฺมิํ สมเย กาลํ กโรนฺตสฺส เทฺวว คติโย ปาฏิกงฺขา, อิมสฺส สมยสฺส วเสเนตํ วุตฺตํฯ

อิมํ ขฺวาหํ, ภิกฺขเว, อาทีนวนฺติ อิมํ อเนกานิ วสฺสสตสหสฺสานิ นิรเย อนุภวิตพฺพํ ทุกฺขํ สมฺปสฺสมาโน เอวํ วทามิ ตตฺตาย อโยสลากาย อกฺขีนิ อญฺชาเปตุกาโมติฯ อิมินา นเยน สพฺพตฺถ อโตฺถ เวทิตโพฺพฯ **อโยสงฺกุนา**ติ อยสูเลนฯ **สมฺปลิมฎฺฐ**นฺติ เทฺวปิ กณฺณจฺฉิทฺทานิ วินิวิชฺฌิตฺวา ปถวิยํ อาโกฏนวเสน สมฺปลิมฎฺฐํฯ

ตติยวาเร **สมฺปลิมฎฺฐ**นฺติ นขเจฺฉทนํ ปเวเสตฺวา อุกฺขิปิตฺวา สหธุนเฎฺฐน ฉินฺทิตฺวา ปาตนวเสน สมฺปลิมฎฺฐํฯ จตุตฺถวาเร **สมฺปลิมฎฺฐ**นฺติ พนฺธนมูลํ เฉตฺวา ปาตนวเสน สมฺปลิมฎฺฐํฯ ปญฺจมวาเร **สมฺปลิมฎฺฐ**นฺติ ติขิณาย สตฺติยา กายปสาทํ อุปฺปาเฏตฺวา ปตนวเสน สมฺปลิมฎฺฐํฯ **สตฺติยา**ติ เอตฺถ มหตี ทณฺฑกวาสิ เวทิตพฺพาฯ **โสตฺต**นฺติ นิปชฺชิตฺวา นิโทฺทกฺกมนํฯ **ยถารูปานํ วิตกฺกานํ วสํ คโต สงฺฆํ ภิเนฺทยฺยา**ติ อิมินา วิตกฺกานํ ยาว สงฺฆเภทา ปาปกมฺมาวหนตา ทสฺสิตาฯ เสสเมตฺถ อุตฺตานเมวฯ

๙-๑๐. ปฐมหตฺถปาโทปมสุตฺตาทิวณฺณนา

๒๓๖-๒๓๗. นวเม **หเตฺถสุ, ภิกฺขเว, สตี**ติ หเตฺถสุ วิชฺชมาเนสุฯ ทสเม **น โหตี**ติ วุจฺจมาเน พุชฺฌนกานํ อชฺฌาสยวเสน วุตฺตํฯ ทฺวีสุปิ เจเตสุ วิปากสุขทุกฺขเมว ทเสฺสตฺวา วฎฺฎวิวฎฺฎํ กถิตนฺติฯ

สมุทฺทวโคฺค นิฎฺฐิโตฯ

๑๙. อาสีวิสวคฺค

๑. อาสีวิโสปมสุตฺตวณฺณนา

๒๓๘. อาสีวิสวคฺคสฺส ปฐเม ***ภิกฺขู อามเนฺตสี***ติ เอกจาริกทฺวิจาริกติจาริกจตุจาริก ปญฺจจาริเก สภาควุตฺติโน การเก ยุตฺตปยุเตฺต สเพฺพปิ ทุกฺขลกฺขณกมฺมฏฺฐานิเก ปริวาเรตฺวา นิสิเนฺน โยคาวจเร ภิกฺขู อามเนฺตสิฯ อิทญฺหิ สุตฺตํ ปุคฺคลชฺฌาสเยน วุตฺตํฯ ปุคฺคเลสุปิ วิปญฺจิตญฺญูนํ ทิสาวาสิกานํ ทุกฺขลกฺขณกมฺมฏฺฐานิกานํ อุปฏฺฐานเวลาย อาคนฺตฺวา สตฺถารํ ปริวาเรตฺวา นิสินฺนานํ วเสน วุตฺตํฯ เอวํ สเนฺตปิ อุคฺฆฏิตญฺญูอาทีนํ จตุนฺนมฺปิ ปุคฺคลานํ ปจฺจยภูตเมเวตํฯ อุคฺฆฏิตญฺญู ปุคฺคโล หิ อิมสฺส สุตฺตสฺส มาติกานิเกฺขเปเนว อรหตฺตํ ปาปุณิสฺสติ, วิปญฺจิตญฺญู มาติกาย วิตฺถารภาชเนน, เนยฺยปุคฺคโล อิมเมว สุตฺตํ สชฺฌายโนฺต ปริปุจฺฉโนฺต โยนิโส มนสิกโรโนฺต กลฺยาณมิเตฺต เสวโนฺต ภชโนฺต ปยิรุปาสโนฺต อรหตฺตํ ปาปุณิสฺสติฯ ปทปรมเสฺสตํ สุตฺตํ อนาคเต วาสนา ภวิสฺสตีติ เอวํ สเพฺพสมฺปิ อุปการภาวํ ญตฺวา ภควา สิเนรุํ อุกฺขิปโนฺต วิย อากาสํ วิตฺถาเรโนฺต วิย จกฺกวาฬปพฺพตํ กเมฺปโนฺต วิย จ มหเนฺตน อุสฺสาเหน ***เสยฺยถาปิ, ภิกฺขเว***ติ อิมํ อาสีวิโสปมสุตฺตํ อารภิฯ

ตตฺถ **จตฺตาโร อาสีวิสา**ติ กฏฺฐมุโข, ปูติมุโข, อคฺคิมุโข, สตฺถมุโขติ อิเม จตฺตาโรฯ เตสุ กฏฺฐมุเขน ทฏฺฐสฺส สกลสรีรํ สุกฺขกฏฺฐํ วิย ถทฺธํ โหติ, สนฺธิปเพฺพสุ อธิมตฺตํ อยสูลสมปฺปิตํ วิย ติฏฺฐติฯ ปูติมุเขน ทฏฺฐสฺส ปกฺกปูติปนสํ วิย วิปุพฺพกภาวํ อาปชฺชิตฺวา ปคฺฆรติ , จงฺควาเร ปกฺขิตฺตอุทกํ วิย โหติฯ อคฺคิมุเขน ทฏฺฐสฺส สกลสรีรํ ฌายิตฺวา ภสฺมมุฏฺฐิ วิย ถุสมุฏฺฐิ วิย จ วิปฺปกิรียติฯ สตฺถมุเขน ทฏฺฐสฺส สกลสรีรํ ภิชฺชติ, อสนิปาตฏฺฐานํ วิย มหานิขาทเนน ขตสนฺธิมุขํ วิย จ โหติฯ เอวํ วิสวเสน วิภตฺตา จตฺตาโร อาสีวิสาฯ

วิสเวควิกาเรน ปเนเต โสฬส โหนฺติฯ กฏฺฐมุโข หิ ทฏฺฐวิโส, ทิฏฺฐวิโส, ผุฏฺฐวิโส, วาตวิโสติ จตุพฺพิโธ โหติฯ เตน หิ ทฏฺฐมฺปิ ทิฏฺฐมฺปิ ผุฏฺฐมฺปิ ตสฺส วาเตน ปหฏมฺปิ สรีรํ วุตฺตปฺปกาเรน ถทฺธํ โหติฯ เสเสสุปิ เอเสว นโยติฯ เอวํ วิสเวควิการวเสน โสฬส โหนฺติฯ

ปุน ปุคฺคลปณฺณตฺติวเสน จตุสฏฺฐิ โหนฺติฯ กถํ? กฏฺฐมุเขสุ ตาว ทฏฺฐวิโส จ อาคตวิโส โน โฆรวิโส, โฆรวิโส โน อาคตวิโส, อาคตวิโส เจว โฆรวิโส จ, เนวาคตวิโส น โฆรวิโสติ จตุพฺพิโธ โหติฯ ตตฺถ ยสฺส วิสํ สมฺปชฺชลิตติณุกฺกาย อคฺคิ วิย สีฆํ อภิรุหิตฺวา อกฺขีนิ คเหตฺวา ขนฺธํ คเหตฺวา สีสํ คเหตฺวา ฐิตนฺติ วตฺตพฺพตํ อาปชฺชติ มณิสปฺปาทีนํ วิสํ วิย, มนฺตํ ปน ปริวเตฺตตฺวา กณฺณวาตํ ทตฺวา ทณฺฑเกน ปหฏมเตฺต โอตริตฺวา ทฏฺฐฏฺฐาเนเยว ติฏฺฐติ, อยํ อาคตวิโส โน โฆรวิโส นามฯ ยสฺส ปน วิสํ สณิกํ อภิรุหติ, อารุฬฺหารุฬฺหฏฺฐาเน ปน อยํ สีตอุทกํ วิย โหติ อุทกสปฺปาทีนํ วิสํ วิย, ทฺวาทสวสฺสจฺจเยนาปิ กณฺณปิฏฺฐิขนฺธปิฏฺฐิกาทีสุ คณฺฑปิฬกาทิวเสน ปญฺญายติ, มนฺตปริวตฺตนาทีสุ จ กยิรมานาสุ สีฆํ น โอตรติ, อยํ โฆรวิโส โน อาคตวิโส นามฯ ยสฺส ปน วิสํ สีฆํ อภิรุหติ, น สีฆํ โอตรติ อเนฬกสปฺปาทีนํ วิสํ วิย, อยํ อาคตวิโส เจว โฆรวิโส จฯ ยสฺส ปน วิสํ มนฺทํ โหติ, โอตาริยมานมฺปิ สุเขเนว โอตรติ นีลสปฺปธมฺมนิสปฺปาทีนํ วิสํ วิย, อยํ เนวาคตวิโส น โฆรวิโส นามฯ อิมินา อุปาเยน กฏฺฐมุเข ทฏฺฐวิสาทโย ปูติมุขาทีสุ จ ทฏฺฐวิสาทโย เวทิตพฺพาติฯ เอวํ ปุคฺคลปณฺณตฺติวเสน จตุสฏฺฐิฯ

เตสุ ‘‘อณฺฑชา นาคา’’ติอาทินา (สํ. นิ. ๓.๓๔๒-๓๔๔) โยนิวเสน เอเกกํ จตุธา วิภชิตฺวา ฉปณฺณาสาธิกานิ เทฺว สตานิ โหนฺติฯ เต ชลชาถลชาติ ทฺวิคุณิตา ทฺวาทสาธิกานิ ปญฺจสตานิ โหนฺติ, เต กามรูปอกามรูปานํ วเสน ทฺวิคุณิตา จตุวีสาธิกสหสฺสสงฺขา โหนฺติฯ

ปุน คตมคฺคสฺส ปฏิโลมโต สํขิปฺปมานา กฎฺฐมุขาทิวเสน จตฺตาโรว โหนฺตีติฯ เต สนฺธาย ภควา ‘‘เสยฺยถาปิ, ภิกฺขเว, จตฺตาโร อาสีวิสา’’ติ อาหฯ กุลวเสน หิ เอเต คหิตาฯ

ตตฺถ **อาสีวิสา**ติ อาสิตฺตวิสาติปิ อาสีวิสา, อสิตวิสาติปิ อาสีวิสา, อสิสทิสวิสาติปิ อาสีวิสาฯ **อาสิตฺตวิสา**ติ สกลกาเย อาสิญฺจิตฺวา วิย ฐปิตวิสา, ปรสฺส จ อตฺตโน สรีเร จ อาสิญฺจนวิสาติ อโตฺถฯ **อสิตวิสา**ติ ยํ ยํ เอเตหิ อสิตํ โหติ ปริภุตฺตํ, ตํ ตํ วิสเมว สมฺปชฺชติ, ตสฺมา อสิตํ วิสํ โหติ เอเตสนฺติ อาสีวิสาฯ **อสิสทิสวิสา**ติ อสิวิย ติขิณํ ปรมมฺมเจฺฉทนสมตฺถํ วิสํ เอเตสนฺติ อาสีวิสาติ เอวเมตฺถ วจนโตฺถ เวทิตโพฺพฯ **อุคฺคเตชา**ติ อุคฺคตเตชา พลวเตชาฯ **โฆรวิสา**ติ ทุนฺนิมฺมทฺทนวิสาฯ

เอวํ วเทยฺยุนฺติ ปฏิชคฺคาปนตฺถํ เอวํ วเทยฺยุํฯ ราชาโน หิ อาสีวิเส คาหาเปตฺวา – ‘‘ตถารูเป โจเร วา เอเตหิ ฑํสาเปตฺวา มาเรสฺสาม, นครูปโรธกาเล ปรเสนาย วา ตํ ขิปิสฺสาม, ปรพลํ นิมฺมเทฺทตุํ อสโกฺกนฺตา สุโภชนํ ภุญฺชิตฺวา วรสยนํ อารุยฺห เอเตหิ อตฺตานํ ฑํสาเปตฺวา สตฺตูนํ วสํ อนาคจฺฉนฺตา อตฺตโน รุจิยา มริสฺสามา’’ติ อาสีวิเส ชคฺคาเปนฺติฯ เต ยํ โจรํ สหสาว มาเรตุํ น อิจฺฉนฺติ, ‘‘เอวเมเต ทีฆรตฺตํ ทุกฺขปฺปโตฺต หุตฺวา มริสฺสนฺตี’’ติ อิจฺฉนฺตา ตํ ปุริสํ เอวํ วทนฺติ **อิเม เต อโมฺภ ปุริส จตฺตาโร อาสีวิสา**ติฯ

ตตฺถ **กาเลน กาล**นฺติ กาเล กาเลฯ **สํเวเสตพฺพา**ติ นิปชฺชาเปตพฺพาฯ **อญฺญตโร วา อญฺญตโร วา**ติ กฎฺฐมุขาทีสุ โย โกจิฯ **ยํ เต อโมฺภ ปุริส กรณียํ, ตํ กโรหี**ติ อิทํ อตฺถจรกสฺส วจนํ เวทิตพฺพํฯ ตสฺส กิร ปุริสสฺส เอวํ อาสีวิเส ปฏิปาเทตฺวา ‘อยํ โว อุปฏฺฐาโก’ติ จตูสุ เปฬาสุ ฐปิตานํ อาสีวิสานํ อาโรเจนฺติฯ อเถโก นิกฺขมิตฺวา อาคมฺม ตสฺส ปุริสสฺส ทกฺขิณปาทานุสาเรน อภิรุหิตฺวา ทกฺขิณหตฺถํ มณิพนฺธโต ปฏฺฐาย เวเฐตฺวา ทกฺขิณกณฺณโสตมูเล ผณํ กตฺวา สุสูติ กโรโนฺต นิปชฺชิฯ อปโร วามปาทานุสาเรน อภิรุหิตฺวา ตเถว วามหตฺถํ เวเฐตฺวา วามกณฺณโสตมูเล ผณํ กตฺวา สุสูติ กโรโนฺต นิปชฺชิ, ตติโย นิกฺขมิตฺวา อภิมุขํ อภิรุหิตฺวา กุจฺฉิํ เวเฐตฺวา คลวาฏกมูเล ผณํ กตฺวา สุสูติ กโรโนฺต นิปชฺชิ, จตุโตฺถ ปิฏฺฐิภาเคน อภิรุหิตฺวา คีวํ เวเฐตฺวา อุปริมุทฺธนิ ผณํ ฐเปตฺวา สุสูติ กโรโนฺต นิปชฺชิฯ

เอวํ จตูสุ อาสีวิเสสุ สรีรฏฺฐเกสุเยว ชาเตสุ เอโก ตสฺส ปุริสสฺส อตฺถจรกปุริโส ตํ ทิสฺวา ‘‘กิํ เต, โภ ปุริส, ลทฺธ’’นฺติ, ปุจฺฉิฯ ตโต เตน ‘‘อิเม เม, โภ, หเตฺถสุ หตฺถกฏกํ วิย พาหาสุ เกยูรํ วิย กุจฺฉิมฺหิ กุจฺฉิเวฐนสาฏโก วิย กเณฺณสุ กณฺณจูฬิกา วิย คเล มุตฺตาวลิโย วิย สีเส สีสปสาธนํ วิย เกจิ อลงฺการวิเสสา รญฺญา ทินฺนา’’ติ วุเตฺต โส อาห – ‘‘โภ อนฺธพาล, มา เอวํ มญฺญิตฺถ ‘รญฺญา เม ตุเฏฺฐนตํ ปสาธนํ ทินฺน’นฺติฯ ตฺวํ รโญฺญ อาคุจารี โจโร, อิเม จ จตฺตาโร อาสีวิสา ทุรุปฏฺฐาหา ทุปฺปฏิชคฺคิยา, เอกสฺมิํ อุฏฺฐาตุกาเม เอโก นฺหายิตุกาโม โหติ, เอกสฺมิํ นฺหายิตุกาเม เอโก ภุญฺชิตุกาโม, เอกสฺมิํ ภุญฺชิตุกาเม เอโก นิปชฺชิตุกาโมฯ เตสุ ยเสฺสว อิจฺฉา น ปูรติ, โส ตเตฺถว ฑํสิตฺวา มาเรตี’’ติฯ อตฺถิ ปน, โภ, เอวํ สเนฺต โกจิ โสตฺถิมโคฺคติ? อาม, ราชปุริสานํ วิกฺขิตฺตภาวํ ญตฺวา ปลายนํ โสตฺถิภาโวติ วตฺวา ‘‘ยํ เต กรณียํ, ตํ กโรหี’’ติ วเทยฺยฯ

ตํ สุตฺวา อิตโร จตุนฺนํ อาสีวิสานํ ปมาทกฺขณํ ราชปุริเสหิ จ ปวิวิตฺตํ ทิสฺวา, วามหเตฺถน ทกฺขิณหตฺถํ เวเฐตฺวา, ทกฺขิณกณฺณจูฬิกาย ผณํ ฐเปตฺวา, สยิตาสีวิสสฺส สรีรํ ปริมชฺชโนฺต วิย สณิกํ ตํ อปเนตฺวา, เอเตเนว อุปาเยน เสเสปิ อปเนตฺวา เตสํ ภีโต ปลาเยยฺยฯ อถ นํ เต อาสีวิสา ‘‘อยํ อมฺหากํ รญฺญา อุปฏฺฐาโก ทินฺโน’’ติ อนุพนฺธมานา อาคเจฺฉยฺยุํฯ อิทํ สนฺธาย **อถ โข โส, ภิกฺขเว, ปุริโส ภีโต จตุนฺนํ อาสีวิสานํ…เป.… ปลาเยถา**ติ วุตฺตํฯ

ตสฺมึ ปน ปุริเส เอวํ อาคตมคฺคํ โอโลเกตฺวา โอโลเกตฺวา ปลายนฺเต ราชา ‘‘ปลาโต โส ปุริโส’’ติ สุตฺวา ‘‘โก นุ โข ตํ อนุพนฺธิตฺวา ฆาเตตุํ สกฺขิสฺสตี’’ติ วิจินนฺเต ตเสฺสว ปจฺจตฺถิเก ปญฺจ ชเน ลภิตฺวา ‘‘คจฺฉถ นํ อนุพนฺธิตฺวา ฆาเตถา’’ติ เปเสยฺย ฯ อถสฺส อตฺถจรา ปุริสา ตํ ปวตฺตึ ญตฺวา อาโรเจยฺยุํ ฯ โส ภิโยฺยโสมตฺตาย ภีโต ปลาเยถ ฯ อิมมตฺถํ สนฺธาย **ตเมนํ เอวํ วเทยฺยุ**นฺติอาทิ วุตฺตํ ฯ

ฉโฏฺฐ อนฺตรจโร วธโกติ ‘‘ปฐมํ อาสีวิเสหิ อนุพโทฺธ อิโต จิโต จ เต วเญฺจนฺต ปลายิ, อิทานิ ปญฺจหิ ปจฺจตฺถิเกหิ อนุพโทฺธ สุฏฺฐุตรํ ปลายติ, น สกฺกา โส เอวํ คเหตุํ, อุปลาฬนาย ปน สกฺกา, ตสฺมา ทหรกาลโต ปฏฺฐาย เอกโต ขาทิตฺวา จ ปิวิตฺวา จ สนฺถวํ อนฺตรจรํ วธกมสฺส เปเสถา’’ติ อมเจฺจหิ วุเตฺตน รญฺญา ปริเยสิตฺวา เปสิโต อนฺตรจโร วธโก ฯ

โส ปเสฺสยฺย สุญฺญํ คามนฺติ นิวตฺติตฺวา โอโลเกนฺโต ปทํ ฆายิตฺวา ฆายิตฺวา เวเคนาคจฺฉเนฺต จตฺตาโร อาสีวิเส ปญฺจ วธเก ปจฺจตฺถิเก ฉฏฺฐญฺจ อนฺตรจรํ วธกํ ‘‘นิวตฺต โภ, มา ปลายิ, ปุตฺตทาเรน สทฺธึ กาเม ปริภุญฺชโนฺต สุขํ วสิสฺสสี’’ติ วตฺวา อาคจฺฉนฺตํ ทิสฺวา, ภิโยฺยโสมตฺตาย เยน วา เตน วา ปลายโนฺต ปจฺจนฺตรเฏฺฐ อภิมุขคตํ เอกํ ฉกฺฏฺฏิกํ สุญฺญํ คามํ ปเสฺสยฺย ฯ **ริตฺตกเญฺญว ปวิเสยฺยา**ติ ธนธญฺญมญฺจปีฐาทีหิ วิรหิตตฺตา ริตฺตกเญฺญว ปวิเสยฺย ฯ **ตุจฺฉกํ สุญฺญก**นฺติ เอตเสฺสว เววจนํ ฯ **ปริมเสยฺยา**ติ ‘‘สเจ ปานียํ ภวิสฺสติ, ปิวิสฺสามิ, สเจ ภตฺตํ ภวิสฺสติ, ภุญฺชิสฺสามี’’ติ ภาชนํ วิวริตฺวา หตฺถํ อโนฺต ปเวเสตฺวา ปริมเสยฺย ฯ

ตเมนํ เอวํ วเทยฺยุนฺติ ฉนฺนํ ฆรานํ เอกฆเรปิ กิญฺจิ อลภิตฺวา คามมเชฺฌ เอโก สนฺทจฺฉาโย รุโกฺข อตฺถิ, ตตฺถ วงฺกผลกํ อตฺถตํ ทิสฺวา, ‘‘อิธ ตาว นิสีทิสฺสามี’’ติ คนฺตฺวา, ตตฺถ นิสินฺนํ มนฺทมเนฺทน วาเตน พีชิยมานํ ตตฺตกมตฺตมฺปิ สุขํ สนฺตโต อสฺสาทยมานํ, ตเมนํ ปุริสํ เกจิเทว อตฺถจรกา พหิ ปวตฺตึ ญตฺวา อาคตา เอวํ วเทยฺยุํ ฯ **อิทานิ อโมฺภ ปุริสา**ติ อโมฺภ, ปุริส, อิทานิ ฯ **โจรา คามฆาตกา**ติ ‘‘ยเทเวตฺถ ลภิสฺสาม, ตํ คณฺหิสฺสาม วา ฆาเตสฺสาม วา’’ติ อาคตา ฉ คามฆาตกโจรา ฯ

อุทกณฺณวนฺติ คมฺภีรํ ปุถุลํ อุทกํ ฯ คมฺภีรมฺปิ หิ อปุถุลํ, ปุถุลํ วา อคมฺภีรํ, น อณฺณโวติ วุจฺจติ, ยมฺปน คมฺภีรญฺจ ปุถุลญฺจ, ตเสฺสเวตํ นามํ ฯ **สาสงฺกํ สปฺปฏิภย**นฺติ จตุนฺนํ อาสีวิสานํ ปญฺจนฺนํ วธกานํ ฉฏฺฐสฺส อนฺตรจรสฺส ฉนฺนญฺจ คามฆาตกโจรานํ วเสน สาสงฺกํ สปฺปฏิภยํ ฯ **เขมํ อปฺปฏิภย**นฺติ เตสํเยว อาสีวิสาทีนํ อภาเวน เขมญฺจ นิพฺภยญฺจ วิจิตฺรอุยฺยานวรํ พหุวนฺนปานํ เทวนครสทิสํ ฯ **น จสฺส นาวา สนฺตารณี**ติ ‘‘อิมาย นาวาย โอริมตีรโต ปรตีรํ คมิสฺสนฺตี’’ติ เอวํ ฐปิตา จ สนฺตารณี นาวา น ภเวยฺย ฯ **อุตฺตรเสตุ วา**ติ รุกฺขเสตุ-ชงฺฆเสตุ-สกฏเสตูนํ อญฺญตโร อุตฺตรเสตุ วา น ภเวยฺย ฯ **ติฏฺฐติ พฺราหฺมโณ**ติ น โข เอส พฺราหฺมโณ ฯ กสฺมา นํ พฺราหฺมโณติ อาห? เอตฺตกานํ ปจฺจตฺถิกานํ พาหิตตฺตา, เทสนํ วา วินิวเฏฺฏโนฺต เอกํ ขีณาสวพฺราหฺมณํ ทเสฺสตุมฺปิ เอวมาห ฯ

ตสฺมึ ปน เอวํ อุตฺติเณฺณ จตฺตาโร อาสีวิสา ‘‘น ลโทฺธ วตาสิ อเมฺหหิ, อชฺช เต มุรุมุราย ชีวิตํ ขาทิตฺวา ฉเฑฺฑยฺยาม’’ ฯ ปญฺจ ปจฺจตฺถิกา ‘‘น ลโทฺธ วตาสิ อเมฺหหิ, อชฺช เต ปริวาเรตฺวา องฺคมงฺคานิ ฉินฺทิตฺวา รโญฺญ สนฺติกํ คตา สตํ วา สหสฺสํ วา ลเภยฺยาม’’ ฯ ฉโฏฺฐ อนฺตรจโร ‘‘น ลโทฺธ วตาสิ มยา, อชฺช เต ผลิกวเณฺณน อสินา สีสํ ฉินฺทิตฺวา, เสนาปติฏฺฐานํ ลภิตฺวา สมฺปตฺตึ อนุภเวยฺยํ’’ ฯ ฉ โจรา ‘‘น ลโทฺธ วตาสิ อเมฺหหิ, อชฺช เต วิวิธานิ กมฺมการณานิ กาเรตฺวา พหุธนํ อาหราเปสฺสามา’’ติ จิเนฺตตฺวา, อุทกณฺณวํ โอตริตุํ อสโกฺกนฺตา รโญฺญ อาณาย โกปิตตฺตา ปรโต คนฺตุมฺปิ อวิสหนฺตา ตเตฺถว สุสฺสิตฺวา มเรยฺยุํ ฯ

อุปมา โข มฺยายนฺติ เอตฺถ เอวํ อาทิโต ปฏฺฐาย โอปมฺมสํสนฺทนํ เวทิตพฺพํ – ราชา วิย หิ กมฺมํ ทฏฺฐพฺพํ, ราชาปราธิกปุริโส วิย วฏฺฏนิสฺสิโต ปุถุชฺชโนฯ จตฺตาโร อาสีวิสา วิย จตฺตาริ มหาภูตานิ, รโญฺญ ตสฺส จตฺตาโร อาสีวิเส ปฏิจฺฉาปิตกาโล วิย กมฺมุนา ปุถุชฺชนสฺส ปฏิสนฺธิกฺขเณเยว จตุนฺนํ มหาภูตานํ ทินฺนกาโลฯ ‘‘อิเมสํ อาสีวิสานํ ปมาทกฺขเณ ราชปุริสานญฺจ วิวิตฺตกฺขเณ นิกฺขมิตฺวา ยํ เต อโมฺภ, ปุริส, กรณียํ, ตํ กโรหี’’ติ วจเนน ‘‘ปลายสฺสู’’ติ วุตฺตกาโล วิย สตฺถารา อิมสฺส ภิกฺขุโน มหาภูตกมฺมฏฺฐานํ กเถตฺวา ‘‘อิเมสุ จตูสุ มหาภูเตสุ นิพฺพินฺท วิรชฺช, เอวํ วฏฺฏโต ปริมุจฺจิสฺสสี’’ติ กถิตกาโล, ตสฺส ปุริสสฺส อตฺถจรกวจนํ สุตฺวา จตุนฺนํ อาสีวิสานํ ปมาทกฺขเณ ราชปุริสานญฺจ วิวิตฺตกฺขเณ นิกฺขมิตฺวา เยน วา เตน วา ปลายนํ วิย อิมสฺส ภิกฺขุโน สตฺถุ สนฺติเก กมฺมฏฺฐานํ ลภิตฺวา มหาภูตาสีวิเสหิ ปริมุจฺจนตฺถาย ญาณปลายเนน ปลายนํฯ

อิทานิ **จตุเนฺนตํ มหาภูตานํ อธิวจนํ ปถวีธาตุยา อาโปธาตุยา**ติอาทีสุ จตุมหาภูตกถา จ ปญฺจุปาทานกฺขนฺธกถา จ อายตนกถา จ วิสุทฺธิมเคฺค วิตฺถาริตนเยเนว เวทิตพฺพาฯ เอตฺถ จ กฏฺฐมุขอาสีวิโส วิย ปถวีธาตุ ทฏฺฐพฺพา, ปูติมุขอคฺคิมุขสตฺถมุขา วิย เสสธาตุโยฯ ยเถว หิ กฏฺฐมุเขน ทฏฺฐสฺส สกลกาโย ถโทฺธ โหติ, เอวํ ปถวีธาตุปโกเปนาปิฯ ยถา จ ปูติมุขาทีหิ ทฏฺฐสฺส ปคฺฆรติ เจว ฌายติ จ ฉิชฺชติ จ, เอวํ อาโปธาตุเตโชธาตุวาโยธาตุปโกเปนาปีติฯ เตนาหุ อฏฺฐกถาจริยา –

‘‘ปตฺถโทฺธ ภวตี กาโย, ทโฏฺฐ กฏฺฐมุเขน วา;
ปถวีธาตุปโกเปน, โหติ กฏฺฐมุเขว โสฯ

‘‘ปูติโก ภวตี กาโย, ทโฏฺฐ ปูติมุเขน วา;
อาโปธาตุปโกเปน, โหติ ปูติมุเขว โสฯ

‘‘สนฺตโตฺต ภวตี กาโย, ทโฏฺฐ อคฺคิมุเขน วา;
เตโชธาตุปโกเปน, โหติ อคฺคิมุเขว โสฯ

‘‘สญฺฉิโนฺน ภวตี กาโย, ทโฏฺฐ สตฺถมุเขน วา;
วาโยธาตุปโกเปน, โหติ สตฺถมุเขว โส’’ติฯ –

เอวํ ตาเวตฺถ วิเสสโต สทิสภาโว เวทิตโพฺพฯ

อวิเสสโต ปน อาสยโต วิสเวควิการโต อนตฺถคฺคหณโต ทุรุปฏฺฐานโต ทุราสทโต อกตญฺญุตโต อวิเสสการิโต อนนฺตโทสูปทฺทวโตติ อิเมหิ การเณหิ เอเตสํ อาสีวิสสทิสตา เวทิตพฺพาฯ ตตฺถ **อาสยโต**ติ อาสีวิสานญฺหิ วมฺมิโก อาสโย, ตเตฺถว เต วสนฺติฯ มหาภูตานมฺปิ กายวมฺมิโก อาสโย ฯ อาสีวิสานญฺจ รุกฺขสุสิรติณปณฺณคหนสงฺการฏฺฐานานิปิ อาสโยฯ เอเตสุปิ หิ เต วสนฺติฯ มหาภูตานมฺปิ กายสุสิรํ กายคหนํ กายสงฺการฏฺฐานํ อาสโยติฯ เอวํ ตาว อาสยโต สทิสตา เวทิตพฺพาฯ

วิสเวควิการโตติ อาสีวิสา หิ กุลวเสน กฏฺฐมุขาทิเภทโต จตฺตาโรฯ ตตฺถ เอเกโก วิสวิการโต วิภชฺชมาโน ทฏฺฐวิสาทิวเสน จตุพฺพิโธ โหติฯ มหาภูตานิปิ ปจฺจตฺตลกฺขณวเสน ปถวีอาทิเภทโต จตฺตาริฯ เอตฺถ เอเกกํ กมฺมสมุฏฺฐานาทิวเสน จตุพฺพิธํ โหติฯ เอวํ วิสเวควิการโต สทิสตา เวทิตพฺพาฯ

อนตฺถคฺคหณโตติ อาสีวิเส คณฺหนฺตา ปญฺจ อนตฺเถ คณฺหนฺติ – ทุคฺคนฺธํ คณฺหนฺติ, อสุจึ คณฺหนฺติ, พฺยาธึ คณฺหนฺติ, วิสํ คณฺหนฺติ, มรณํ คณฺหนฺติฯ มหาภูตานิปิ คณฺหนฺตา ปญฺจ อนตฺเถ คณฺหนฺติ – ทุคฺคนฺธํ คณฺหนฺติ, อสุจึ คณฺหนฺติ, พฺยาธึ คณฺหนฺติ, ชรํ คณฺหนฺติ, มรณํ คณฺหนฺติฯ เตนาหุ โปราณา –

> ‘‘เยเกจิ สปฺปํ คณฺหนฺติ, มีฬฺหลิตฺตํ มหาวิสํ;
> ปญฺจ คณฺหนฺตุนตฺถานิ, โลเก สปฺปาภินนฺทิโนฯ
>
> ‘‘ทุคฺคนฺธํ อสุจึ พฺยาธึ, วิสํ มรณปญฺจมํ;
> อนตฺถา โหนฺติ ปเญฺจเต, มีฬฺหลิเตฺต ภุชงฺคเมฯ
>
> ‘‘เอวเมวํ อกุสลา, อนฺธพาลปุถุชฺชนา;
> ปญฺจ คณฺหนฺตุนตฺถานิ, ภเว ชาตาภินนฺทิโนฯ
>
> ‘‘ทุคฺคนฺธํ อสุจึ พฺยาธึ, ชรํ มรณปญฺจมํ;
> อนตฺถา โหนฺติ ปเญฺจเต, มีฬฺหลิเตฺตว ปนฺนเค’’ติฯ –

เอวํ อนตฺถคฺคหณโต สทิสตา เวทิตพฺพาฯ

ทุรุปฏฺฐานโตติ เต อาสีวิสา ทุรุปฏฺฐานา, เอกสฺมึ อุฏฺฐาตุกาเม เอโก นฺหายิตุกาโม โหติ , ตสฺมึ นฺหายิตุกาเม อปโร ภุญฺชิตุกาโม, ตสฺมึ ภุญฺชิตุกาเม อโญฺญ นิปชฺชิตุกาโม โหติฯ เตสุ ยสฺส ยเสฺสว อชฺฌาสโย น ปูรติ, โส ตเตฺถว ฑํสิตฺวา มาเรติฯ อิเมหิ ปน อาสีวิเสหิ ภูตาเนว ทุรุปฏฺฐานตรานิฯ ปถวีธาตุยา หิ เภสเชฺช กยิรมาเน อาโปธาตุ กุปฺปติ, ตเสฺสว เภสชฺชํ กโรนฺตสฺส เตโชธาตูติ เอวํ เอกิสฺสา เภสเชฺช กยิรมาเน อปรา กุปฺปนฺตีติฯ เอวํ ทุรุปฏฺฐานโต สทิสตา เวทิตพฺพาฯ

ทุราสทโตติ ทุราสทา หิ อาสีวิสา, เคหสฺส ปุริมภาเค อาสีวิสํ ทิสฺวา ปจฺฉิมภาเคน ปลายนฺติ, ปจฺฉิมภาเค ทิสฺวา ปุริมภาเคน, เคหมเชฺฌ ทิสฺวา คพฺภํ ปวิสนฺติ, คเพฺภ ทิสฺวา มญฺจปีฐํ อภิรุหนฺติฯ มหาภูตานิ ตโตปิ ทุราสทตรานิฯ ตถารูเปน หิ กุฏฺฐโรเคน ผุฏฺฐสฺส กณฺณนาสาทีนิ ฉินฺทิตฺวา ปตนฺติ, สรีรํ สมฺผุฏฺติ นีลมกฺขิกา ปริวาเรนฺติ, สรีรคโนฺธ ทูรโตว อุพฺพาหติฯ ตํ ปุริสํ อโกฺกสมานมฺปิ ปริเทวมานมฺปิ เนว โรสวเสน, น การุเญฺญน, อุปสงฺกมิตุํ สโกฺกนฺติ, นาสิกํ ปิทหิตฺวา เขฬํ ปาเตนฺตา ทูรโตว นํ วิวเชฺชนฺติฯ เอวํ อเญฺญสมฺปิ ภคนฺทร กุจฺฉิโรควาตโรคาทีนํ พีภจฺฉเชคุจฺฉภาวกรานญฺจ โรคานํ วเสน อยเมวโตฺถ วิภาเวตโพฺพติฯ เอวํ ทุราสทโต สทิสตา เวทิตพฺพาฯ

อกตญฺญุตโตติ อาสีวิสา หิ อกตญฺญุโน โหนฺติ, นฺหาปิยมานาปิ โภชิยมานาปิ คนฺธมาลาทีหิ ปูชิยมานาปิ เปฬายํ ปกฺขิปิตฺวา ปริหริยมานาปิ โอตารเมว คเวสนฺติฯ ยตฺถ โอตารํ ลภนฺติ, ตเตฺถว นํ ฑํสิตฺวา มาเรนฺติฯ อาสีวิเสหิปิ มหาภูตาเนว อกตญฺญุตรานิฯ เอเตสญฺหิ กตํ นาม นตฺถิ, สีเตน วา อุเณฺหน วา นิมฺมเลน ชเลน นฺหาปิยมานานิปิ คนฺธมาลาทีหิ สกฺกริยมานานิปิ มุทุวตฺถมุทุสยนมุทุยานาทีหิ ปริหริยมานานิปิ, วรโภชนํ โภชิยมานานิปิ, วรปานํ ปายาปิยมานานิปิ โอตารเมว คเวสนฺติฯ ยตฺถ โอตารํ ลภนฺติ, ตเตฺถว กุปฺปิตฺวา อนยพฺยสนํ ปาเปนฺตีติฯ เอวํ อกตญฺญุตโต สทิสตา เวทิตพฺพาฯ

อวิเสสการิโตติ อาสีวิสา หิ ‘‘อยํ ขตฺติโย วา พฺราหฺมโณ วา เวโสฺส วา สุโทฺท วา คหโฎฺฐ วา ปพฺพชิโต วา’’ติ วิเสสํ น กโรนฺติ, สมฺปตฺตสมฺปตฺตเมว ฑํสิตฺวา มาเรนฺติฯ มหาภูตานิปิ ‘‘อยํ ขตฺติโย วา พฺราหฺมโณ วา เวโสฺส วา สุโทฺท วา คหโฎฺฐ วา ปพฺพชิโต วา เทโว วา มนุโสฺส วา มาโร วา พฺรหฺมา วา นิคฺคุโณ วา สคุโณ วา’’ติ วิเสสํ น กโรนฺติ ฯ ยทิ หิ เนสํ ‘‘อยํ คุณวา’’ติ ลชฺชา อุปฺปเชฺชยฺย, สเทวเก โลเก อคฺคปุคฺคเล ตถาคเต ลชฺชํ อุปฺปาเทยฺยุํฯ อถาปิ เนสํ ‘‘อยํ มหาปโญฺญ อยํ มหิทฺธิโก อยํ ธุตวาโท’’ติอาทินา นเยน ลชฺชา อุปฺปเชฺชยฺย, ธมฺมเสนาปติสาริปุตฺตเตฺถราทีสุ ลชฺชํ อุปฺปาเทยฺยุํฯ อถาปิ เนสํ ‘‘อยํ นิคฺคุโณ ทารุโณ ถโทฺธ’’ติ ภยํ อุปฺปเชฺชยฺย, สเทวเก โลเก นิคฺคุณถทฺธทารุณานํ อคฺคสฺส เทวทตฺตสฺส ฉนฺนํ วา สตฺถารานํ ภาเยยฺยุํ, น จ ลชฺชนฺติ น จ ภายนฺติ, กุปฺปิตฺวา ยํกิญฺจิ อนยพฺยสนํ อาปาเทนฺติเยวฯ เอวํ อวิเสสการิโต สทิสตา เวทิตพฺพาฯ

อนนฺตโทสูปทฺทวโตติ อาสีวิเส นิสฺสาย อุปฺปชฺชนกานญฺหิ โทสูปทฺทวานํ ปมาณํ นตฺถิฯ ตถา เหเต ฑํสิตฺวา กาณมฺปิ กโรนฺติ ขุชฺชมฺปิ ปีฐสปฺปิมฺปิ เอกปกฺขลมฺปีติ เอวํ อปริมาณํ วิปฺปการํ ทเสฺสนฺติฯ ภูตานิปิ กุปฺปิตานิ น กาณาทิภาเวสุ น กิญฺจิ วิปฺปการํ น กโรนฺติ, อปฺปมาโณ เอเตสํ โทสูปทฺทโวติฯ เอวํ อนนฺตโทสูปทฺทวโต สทิสตา เวทิตพฺพาฯ

อิทาเนตฺถ จตุมหาภูตวเสน ยาว อรหตฺตา กมฺมฎฺฐานํ กเถตพฺพํ สิยา, ตํ วิสุทฺธิมเคฺค จตุธาตุววตฺถานนิเทฺทเส กถิตเมวฯ

ปญฺจ วธกา ปจฺจตฺถิกาติ โข ภิกฺขเว ปญฺจเนฺนตํ อุปาทานกฺขนฺธานํ อธิวจนนฺติ เอตฺถ ทฺวีหิ อากาเรหิ ขนฺธานํ วธกปจฺจตฺถิกสทิสตา เวทิตพฺพาฯ ขนฺธา หิ อญฺญมญฺญญฺจ วเธนฺติ, เตสุ จ สเนฺตสุ วโธ นาม ปญฺญายติฯ กถํ? รูปํ ตาว รูปมฺปิ วเธติ อรูปมฺปิ, ตถา อรูปํ อรูปมฺปิ วเธติ รูปมฺปิฯ กถํ? อยญฺหิ ปถวีธาตุ ภิชฺชมานา อิตรา ติโสฺส ธาตุโย คเหตฺวาว ภิชฺชติ, อาโปธาตุอาทีสุปิ เอเสว นโย, เอวํ ตาว รูปํ รูปเมว วเธติฯ รูปกฺขโนฺธ ปน ภิชฺชมาโน จตฺตาโร อรูปกฺขเนฺธ คเหตฺวาว ภิชฺชติ, เอวํ รูปํ อรูปมฺปิ วเธติฯ เวทนากฺขโนฺธปิ ภิชฺชมาโน สญฺญาสงฺขารวิญฺญาณกฺขเนฺธ คเหตฺวาว ภิชฺชติฯ สญฺญากฺขนฺธาทีสุปิ เอเสว นโยฯ เอวํ อรูปํ อรูปเมว วเธติฯ จุติกฺขเณ ปน จตฺตาโร อรูปกฺขนฺธา ภิชฺชมานา วตฺถุรูปมฺปิ คเหตฺวาว ภิชฺชนฺติ, เอวํ อรูปํ รูปมฺปิ วเธติฯ เอวํ ตาว อญฺญมญฺญํ วเธนฺตีติ วธกาฯ ยตฺถ ปน ขนฺธา อตฺถิ, ตตฺถ เฉทนเภทนวธพนฺธนาทโย โหนฺติ, น อญฺญตฺถาติฯ เอวํ ขเนฺธสุ สเนฺตสุ วโธ ปญฺญายตีติปิ วธกาฯ

อิทานิ ปญฺจกฺขเนฺธ รูปารูปวเสน เทฺว โกฎฺฐาเส กตฺวา, รูปวเสน วา นามวเสน วา รูปปริคฺคหํ อาทึ กตฺวา, ยาว อรหตฺตา กมฺมฎฺฐานํ กเถตพฺพํ สิยา ตมฺปิ วิสุทฺธิมเคฺค กถิตเมวฯ

ฉโฎฺฐ อนฺตรจโร วธโก อุกฺขิตฺตาสิโกติ โข, ภิกฺขเว, นนฺทีราคเสฺสตํ อธิวจนนฺติ เอตฺถ ทฺวีหากาเรหิ นนฺทีราคสฺส อุกฺขิตฺตาสิกวธกสทิสตา เวทิตพฺพา ปญฺญาสิรปาตนโต จ โยนิสมฺปฎิปาทนโต จฯ กถํ? จกฺขุทฺวารสฺมิญฺหิ อิฎฺฐารมฺมเณ อาปาถคเต ตํ อารมฺมณํ นิสฺสาย โลโภ อุปฺปชฺชติ, เอตฺตาวตา ปญฺญาสีสํ ปติตํ นาม โหติ, โสตทฺวาราทีสุปิ เอเสว นโยฯ เอวํ ตาว ปญฺญาสิรปาตนโต สทิสตา เวทิตพฺพาฯ นนฺทีราโค ปเนส อณฺฑชาทิเภทา จตโสฺส โยนิโย อุปเนติฯ ตสฺส โยนิอุปคมนมูลกานิ ปญฺจวีสติ มหาภยานิ ทฺวตฺติํส กมฺมการณานิ จ อาคตาเนว โหนฺตีติ เอวํ โยนิสมฺปฎิปาทนโตปิสฺส อุกฺขิตฺตาสิกวธกสทิสตา เวทิตพฺพาฯ

อิติ นนฺทีราควเสนาปิ เอกสฺส ภิกฺขุโน กมฺมฏฺฐานํ กถิตเมว โหติฯ กถํ? อยญฺหิ นนฺทีราโค สงฺขารกฺขนฺโธ, ตํ สงฺขารกฺขนฺโธติ ววตฺถเปตฺวา ตํสมฺปยุตฺตา เวทนา เวทนากฺขนฺโธ, สญฺญา สญฺญากฺขนฺโธ, จิตฺตํ วิญฺญาณกฺขนฺโธ, เตสํ วตฺถารมฺมณํ รูปกฺขนฺโธติ, เอวํ ปญฺจกฺขนฺเธ ววตฺถเปติฯ อิทานิ เต ปญฺจกฺขนฺเธ นามรูปวเสน ววตฺถเปตฺวา, เตสํ ปจฺจยปริเยสนโต ปฏฺฐาย วิปสฺสนํ วฑฺเฒตฺวา, อนุปุพฺเพน เอโก อรหตฺตํ ปาปุณาตีติ เอวํ นนฺทีราควเสน กมฺมฏฺฐานํ กถิตํ โหติฯ

ฉนฺนํ อชฺฌตฺติกายตนานํ สุญฺญคาเมน สทิสตา ปากฏาเยว อาคตาฯ อยํ ปเนตฺถ กมฺมฏฺฐานนโย – ยถา จ เต ฉ โจรา ฉกฺกฏฺฐิกํ สุญฺญํ คามํ ปวิสิตฺวา อปราปรํ วิจรนฺตา กิญฺจิ อลภิตฺวา คาเมน อนตฺถิกา โหนฺติ, เอวเมวํ ภิกฺขุ ฉสุ อชฺฌตฺติกายตเนสุ อภินิวิสิตฺวา วิจินนฺโต ‘‘อห’’นฺติ วา ‘‘มม’’นฺติ วา คเหตพฺพํ กิญฺจิ อทิสฺวา เตหิ อนตฺถิโก โหติฯ โส ‘‘วิปสฺสนํ ปฏฺฐเปสฺสามี’’ติ อุปาทารูปกมฺมฏฺฐานวเสน จกฺขุปสาทาทโย ปริคฺคเหตฺวา ‘‘อยํ รูปกฺขนฺโธ’’ติ ววตฺถเปติ, มนายตนํ ‘‘อรูปกฺขนฺโธ’’ติฯ อิติ สพฺพานิเปตานิ นามเญฺจว รูปญฺจาติ นามรูปวเสน ววตฺถเปตฺวา, เตสํ ปจฺจยํ ปริเยสิตฺวา วิปสฺสนํ วฑฺเฒตฺวา , สงฺขาเร สมฺมสนฺโต อนุปุพฺเพน อรหเตฺต ปติฏฺฐาติฯ อิทํ เอกสฺส ภิกฺขุโน ยาว อรหตฺตา กมฺมฏฺฐานํ กถิตํ โหติฯ

อิทานิ พาหิรานํ คามฆาตกโจเรหิ สทิสตํ ทเสฺสนฺโต **โจรา คามฆาตกาติ โข**ติอาทิมาหฯ ตตฺถ **มนาปามนาเปสู**ติ กรณเตฺถ ภุมฺมํ, มนาปามนาเปหีติ อโตฺถฯ ตตฺถ โจเรสุ คามํ หนเนฺตสุ ปญฺจ กิจฺจานิ วตฺตนฺติ – โจรา ตาว คามํ ปริวาเรตฺวา ฐิตา อคฺคึ ทตฺวา กฏกฏสทฺทํ อุฏฺฐาเปนฺติ, ตโต มนุสฺสา หตฺถสารํ คเหตฺวา พหิ นิกฺขมนฺติฯ ตโต เตหิ สทฺธึ ภณฺฑกสฺส การณา หตฺถปรามาสํ กโรนฺติฯ เกจิ ปเนตฺถ ปหารํ ปาปุณนฺติ, เกจิ ปหารฏฺฐาเน ปตนฺติ, อวเสเส ปน อโรคชเน พนฺธิตฺวา อตฺตโน วสนฏฺฐานํ เนตฺวา รชฺชุพนฺธนาทีหิ พนฺธิตฺวา ทาสปริโภเคน ปริภุญฺชนฺติฯ

ตตฺถ คามฆาตกโจรานํ คามํ ปริวาเรตฺวา อคฺคิทานํ วิย ฉสุ ทฺวาเรสุ อารมฺมเณ อาปาถคเต กิเลสปริฬาหุปฺปตฺติ เวทิตพฺพา, หตฺถสารํ อาทาย พหิ นิกฺขมนํ วิยฯ ตงฺขเณ กุสลธมฺมํ ปหาย อกุสลสมงฺคิตา, ภณฺฑกสฺส การณา หตฺถปรามสนาปชฺชนํ วิย ทุกฺกฏทุพฺภาสิตปาจิตฺติยถุลฺลจฺจยานํ อาปชฺชนกาโล, ปหารลทฺธกาโล วิย สงฺฆาทิเสสํ อาปชฺชนกาโล, ปหารํ ลทฺธา ปน ปหารฏฺฐาเน ปติตกาโล วิย ปาราชิกํ อาปชฺชิตฺวา อสฺสมณกาโล, อวเสสชนสฺส พนฺธิตฺวา วสนฏฺฐานํ เนตฺวา ทาสปริโภเคน ปริภุญฺชนกาโล วิย ตเมว อารมฺมณํ นิสฺสาย สเพฺพสํ ปสฺสนฺตานํเยว จูฬสีลมชฺฌิมสีลมหาสีลานิ ภินฺทิตฺวา สิกฺขํ ปจฺจกฺขาย คิหิภาวํ อาปชฺชนกาโลฯ ตตฺรสฺส ปุตฺตทารํ โปเสนฺตสฺส สนฺทิฏฺฐิโก ทุกฺขกฺขนฺโธ เวทิตโพฺพ, กาลํ กตฺวา อปาเย นิพฺพตฺตสฺส สมฺปรายิโกฯ

อิมานิปิ พาหิรายตนานิ เอกสฺส ภิกฺขุโน กมฺมฏฺฐานวเสเนว กถิตานิฯ เอตฺถ หิ รูปาทีนิ จตฺตาริ อุปาทารูปานิ, โผฏฺฐพฺพายตนํ ติโสฺส ธาตุโย, ธมฺมายตเน อาโปธาตุยา สทฺธึ ตาจตโสฺสติ อิมานิ จตฺตาริ ภูตานิ, เตสํ ปริเจฺฉทวเสน อากาสธาตุ, ลหุตาทิวเสน ลหุตาทโยติ เอวมิทํ สพฺพมฺปิ ภูตุปาทายรูปํ รูปกฺขนฺโธ, ตทารมฺมณา เวทนาทโย จตฺตาโร อรูปกฺขนฺธาฯ ตตฺถ ‘‘รูปกฺขนฺโธ รูปํ, จตฺตาโร อรูปิโน ขนฺธา นาม’’นฺติฯ นามรูปํ ววตฺถเปตฺวา ปุริมนเยเนว ปฏิปชฺชนฺตสฺส ยาว อรหตฺตา กมฺมฏฺฐานํ กถิตํ โหติฯ

โอฆานนฺติ เอตฺถ ทุรุตฺตรณโฏฺฐ โอฆโฏฺฐฯ เอเต หิ ‘‘สีลสํวรํ ปูเรตฺวา อรหตฺตํ ปาปุณิสฺสามี’’ติ อชฺฌาสยํ สมุฏฺฐาเปตฺวา กลฺยาณมิเตฺต นิสฺสาย สมฺมา วายมเนฺตน ตริตพฺพา, เยน

วา เตน วา ทุรุตฺตราฯ อิมินา ทุรุตฺตรณเฏฺฐน โอฆาติ วุจฺจนฺติฯ เตปิ เอกสฺส ภิกฺขุโน กมฺมฏฺฐานวเสน กถิตาฯ จตฺตาโรปิ หิ เอเต เอโก สงฺขารกฺขนฺโธ วาติฯ เสสํ นนฺทีราเค วุตฺตนเยเนว โยเชตฺวา วิตฺถาเรตพฺพํฯ

สกฺกายเสฺสตํ อธิวจนนฺติ, สกฺกาโยปิ หิ อาสีวิสาทีหิ อุทกณฺณวสฺส โอริมตีรํ วิย จตุมหาภูตาทีหิ สาสโงฺก สปฺปฏิภโย, โสปิ เอกสฺส ภิกฺขุโน กมฺมฏฺฐานวเสเนว กถิโตฯ สกฺกาโย หิ เตภูมกปญฺจกฺขนฺธา, เต จ สมาสโต นามรูปเมวาติฯ เอวเมตฺถ นามรูปววตฺถานํ อาทิํ กตฺวา ยาว อรหตฺตา กมฺมฏฺฐานํ วิตฺถาเรตพฺพนฺติฯ

นิพฺพานเสฺสตํ อธิวจนนฺติ นิพฺพานญฺหิ อุทกณฺณวสฺส ปาริมตีรํ วิย จตุมหาภูตาทีหิ เขมํ อปฺปฏิภยํฯ **วีริยารมฺภเสฺสตํ อธิวจน**นฺติ เอตฺถ จิตฺตกิริยทสฺสนตฺถํ เหฏฺฐา วุตฺตวายามเมว วีริยนฺติ คณฺหิตฺวา ทเสฺสติฯ **ติโณฺณ ปารงฺคโต**ติ ตริตฺวา ปารํ คโตฯ

ตตฺถ ยถา สาสงฺกโอริมตีเร ฐิเตน อุทกณฺณวํ ตริตุกาเมน กติปาหํ วสิตฺวา สณิกํ นาวํ สเชฺชตฺวา อุทกภีฬํ กีฬเนฺตน วิย น นาวา อภิรุหิตพฺพาฯ เอวํ กโรโนฺต หิ อนารุโฬฺหว พฺยสนํ ปาปุณาติฯ เอวเมว กิเลสณฺณวํ ตริตุกาเมน ‘‘ตรุโณ ตาวมฺหิ, มหลฺลกกาเล อฏฺฐงฺคิกมคฺคกุลฺลํ พนฺธิสฺสามี’’ติ ปปโญฺจ น กาตโพฺพ ฯ เอวํ กโรโนฺต หิ มหลฺลกกาลํ อปตฺวาปิ วินาสํ ปาปุณาติ, ปตฺวาปิ กาตุํ น สโกฺกติฯ ภเทฺทกรตฺตาทีนิ ปน อนุสฺสริตฺวา เวเคเนว อยํ อริยมคฺคกุโลฺล พนฺธิตโพฺพฯ

ยถา จ กุลฺลํ พนฺธนฺตสฺส หตฺถปาทปาริปูริ อิจฺฉิตพฺพาฯ กุณฺฐปาโท หิ ขญฺชปาโท วา ปติฏฺฐาตุํ น สโกฺกติ, ผณหตฺถกาทโย ติณปณฺณาทีนิ คเหตุํ น สโกฺกนฺติฯ เอวมิมมฺปิ อริยมคฺคกุลฺลํ พนฺธนฺตสฺส สีลปาทานเญฺจว สทฺธาหตฺถสฺส จ ปาริปูริ อิจฺฉิตพฺพาฯ น หิ ทุสฺสีโล อสฺสโทฺธ สาสเน อปฺปติฏฺฐิโต ปฏิปตฺติํ อสฺสทฺทหโนฺต อริยมคฺคกุลฺลํ พนฺธิตุํ สโกฺกติฯ ยถา จ ปริปุณฺณหตฺถปาโทปิ ทุพฺพโล พฺยาธิปีฬิโต กุลฺลํ พนฺธิตุํ น สโกฺกติ, ถามสมฺปโนฺนว สโกฺกติ, เอวํ สีลวา สโทฺธปิ อลโส กุสีโต อิมํ มคฺคกุลฺลํ พนฺธิตุํ น สโกฺกติ , อารทฺธวีริโยว สโกฺกตีติ อิมํ พนฺธิตุกาเมน อารทฺธวีริเยน ภวิตพฺพํฯ ยถา โส ปุริโส กุลฺลํ พนฺธิตฺวา ตีเร ฐตฺวา โยชนวิตฺถารํ อุทกณฺณวํ ‘‘อยํ มยา ปจฺจตฺตปุริสการํ นิสฺสาย นิตฺถริตโพฺพ’’ติ มานสํ พนฺธติ, เอวํ โยคินาปิ จงฺกมา โอรุยฺห ‘‘อชฺช มยา จตุมคฺควชฺฌํ กิเลสณฺณวํ ตริตฺวา อรหเตฺต ปติฏฺฐาตพฺพ’’นฺติ มานสํ พนฺธิตพฺพํฯ

ยถา จ โส ปุริโส กุลฺลํ นิสฺสาย อุทกณฺณวํ ตรโนฺต คาวุตมตฺตํ คนฺตฺวา นิวตฺติตฺวา โอโลเกโนฺต ‘‘เอกโกฏฺฐาสํ อติกฺกโนฺตมฺหิ, อเญฺญ ตโย เสสา’’ติ ชานาติ, อปรมฺปิ คาวุตมตฺตํ คนฺตฺวา นิวตฺติตฺวา โอโลเกโนฺต ‘‘เทฺว อติกฺกโนฺตมฺหิ, เทฺว เสสา’’ติ ชานาติ, อปรมฺปิ คาวุตมตฺตํ คนฺตฺวา นิวตฺติตฺวา โอโลเกโนฺต ‘‘ตโย อติกฺกโนฺตมฺหิ, เอโก เสโส’’ติ ชานาติ, ตมฺปิ อติกฺกมฺม นิวตฺติตฺวา โอโลเกโนฺต ‘‘จตฺตาโรปิ เม โกฏฺฐสา อติกฺกนฺตา’’ติ ชานาติ, ตญฺจ กุลฺลํ ปาเทน อกฺกมิตฺวา โสตาภิมุขํ ขิปิตฺวา อุตฺตริตฺวา ตีเร ติฏฺฐติฯ เอวํ อยมฺปิ ภิกฺขุ อริยมคฺคกุลฺลํ นิสฺสาย กิเลสณฺณวํ ตรโนฺต โสตาปตฺติมเคฺคน ปฐมมคฺควเชฺฌ กิเลเส ตริตฺวา มคฺคานนฺตเร ผเล ฐิโต ปจฺจเวกฺขณญาเณน นิวตฺติตฺวา โอโลเกโนฺต ‘‘จตุมคฺควชฺฌานํ เม กิเลสานํ เอโก โกฏฺฐาโส ปหีโน , อิตเร ตโย เสสา’’ติ ชานาติฯ ปุน ตเถว อินฺทฺริยพลโพชฺฌงฺคานิ สโมธาเนตฺวา สงฺขาเร สมฺมสโนฺต สกทาคามิมเคฺคน ทุติยมคฺควเชฺฌ กิเลเส ตริตฺวา มคฺคานนฺตเร ผเล ฐิโต ปจฺจเวกฺขณญาเณน นิวตฺติตฺวา, โอโลเกโนฺต ‘‘จตุมคฺควชฺฌานํ เม กิเลสานํ เทฺว โกฏฺฐาสา ปหีนา , อิตเร เทฺว เสสา’’ติ ชานาติฯ ปุน ตเถว อินฺทฺริยพลโพชฺฌงฺคานิ สโม

ธาเนตฺวา สงฺขาเร สมฺมสนฺโต อนาคามิมคฺเคน ตติยมคฺควชฺฌํ กิเลเส ตริตฺวา มคฺคานนฺตเร ผเล ฐิโต ปจฺจเวกฺขณญาเณน นิวตฺติตฺวา โอโลเกนฺโต ‘‘จตุมคฺควชฺฌานํ เม กิเลสานํ ตโย โกฏฺฐาสา ปหีนา, เอโก เสโส’’ติ ชานาติฯ ปุน ตเถว อินฺทฺริยพลโพชฺฌงฺคานิ สโมธาเนตฺวา สงฺขาเร สมฺมสนฺโต อรหตฺตมคฺเคน จตุตฺถมคฺควชฺฌํ กิเลเส ตริตฺวา มคฺคานนฺตเร ผเล ฐิโต ปจฺจเวกฺขณญาเณน นิวตฺติตฺวา โอโลเกนฺโต ‘‘สพฺพกิเลสา เม ปหีนา’’ติ ชานาติฯ

ยถา โส ปุริโส ตํ กุลฺลํ โสเต ปวาเหตฺวา อุตฺตริตฺวา ถเล ฐิโต นครํ ปวิสิตฺวา อุปริปาสาทวรคโต ‘‘เอตฺตเกน วตมฺหิ อนตฺเถน มุตฺโต’’ติ เอกคฺคจิตฺโต ตุฏฺฐมานโส นิสีทติ, เอวํ ตสฺมิํเยว วา อาสเน อเญฺญสุ วา รตฺติฏฺฐานทิวาฏฺฐานาทีสุ ยตฺถ กตฺถจิ นิสิโนฺน ‘‘เอตฺตเกน วตมฺหิ อนตฺเถน มุตฺโต’’ติ นิพฺพานารมฺมณํ ผลสมาปตฺติํ อปฺเปตฺวา เอกคฺคจิตฺโต ตุฏฺฐมานโส นิสีทติฯ อิทํ วา สนฺธาย วุตฺตํ **ติโณฺณ ปารงฺคโต ถเล ติฏฺฐติ พฺราหฺมโณติ โข, ภิกฺขเว, อรหโต เอตํ อธิวจน**นฺติฯ เอวํ ตาเวตฺถ นานากมฺมฏฺฐานานิ กถิตานิ, สโมธาเนตฺวา ปน สพฺพานิปิ เอกเมว กตฺวา ทเสฺสตพฺพานิฯ เอกํ กตฺวา ทเสฺสเนฺตนาปิ ปญฺจกฺขนฺธวเสเนว วินิวเตฺตตพฺพานิฯ

กถํ? เอตฺถ หิ จตฺตาริ มหาภูตานิ อชฺฌตฺติกานิ ปญฺจายตนานิ พาหิรานิ ปญฺจายตนานิ ธมฺมายตเน ปนฺนรส สุขุมรูปานิ สกฺกายสฺส เอกเทโสติ อยํ รูปกฺขโนฺธ, มนายตนํ วิญฺญาณกฺขโนฺธ ธมฺมายตเนกเทโส จตฺตาโร โอฆา สกฺกาเยกเทโสติ อิเม จตฺตาโร อรูปิโน ขนฺธาฯ ตตฺถ รูปกฺขโนฺธ รูปํ, จตฺตาโร อรูปิโน ขนฺธา นามนฺติ อิทํ นามรูปํฯ ตสฺส นนฺทีราโค กาโมโฆ ภโวโฆ ธมฺมายตเนกเทโส สกฺกาเยกเทโสติ อิเม ปจฺจยาฯ อิติ สปฺปจฺจยํ นามรูปํ ววตฺถเปติ นามฯ สปฺปจฺจยํ นามรูปํ ววตฺถเปตฺวา ติลกฺขณํ อาโรเปตฺวา วิปสฺสนํ วฑฺเฒตฺวา สงฺขาเร สมฺมสนฺโต อรหตฺตํ ปาปุณาตีติ อิทํ เอกสฺส ภิกฺขุโน นิยฺยานมุขํฯ

ตตฺถ จตฺตาโร มหาภูตา ปญฺจุปาทานกฺขนฺธา อชฺฌตฺติกพาหิรานิ เอกาทสายตนานิ ธมฺมายตเนกเทโส ทิโฏฺฐโฆ อวิโชฺชโฆ สกฺกาเยกเทโสติ อิทํ ทุกฺขสจฺจํ, นนฺทีราโค ธมฺมายตเนกเทโส กาโมโฆ ภโวโฆ สกฺกาเยกเทโสติ อิทํ สมุทยสจฺจํ, ปาริมตีรสงฺขาตํ นิพฺพานํ นิโรธสจฺจํ, อริยมโคฺค มคฺคสจฺจํฯ ตตฺถ เทฺว สจฺจานิ วฏฺฏํ, เทฺว วิวฏฺฏํ, เทฺว โลกิยานิ, เทฺว โลกุตฺตรานีติ จตฺตาริ สจฺจานิ โสฬสหากาเรหิ สฏฺฐินยสหเสฺสหิ วิภชิตฺวา ทเสฺสตพฺพานีติฯ เทสนาปริโยสาเน วิปญฺจิตญฺญู ปญฺจสตา ภิกฺขู อรหเตฺต ปติฏฺฐหิํสุฯ สุตฺตํ ปน ทุกฺขลกฺขณวเสน กถิตํฯ

๒. รโถปมสุตฺตวณฺณนา

๒๓๙. ทุติเย **สุขโสมนสฺสพหุโล**ติ กายิกสุขเญฺจว เจตสิกโสมนสฺสญฺจ พหุลํ อสฺสาติ สุขโสมนสฺสพหุโลฯ **โยนิ จสฺส อารทฺธา โหตี**ติ การณญฺจสฺส ปริปุณฺณํ โหติฯ **อาสวานํ ขยายา**ติ อิธ อาสวกฺขโยติ อรหตฺตมโคฺค อธิเปฺปโต, ตทตฺถายาติ อโตฺถฯ **โอธสฺตปโตโท**ติ รถมชฺเฌ ติริยํ ฐปิตปโตโทฯ **เยนิจฺฉก**นฺติ เยน ทิสาภาเคน อิจฺฉติฯ **ยทิจฺฉก**นฺติ ยํ ยํ คมนํ อิจฺฉติฯ **สาเรยฺยา**ติ เปเสยฺยฯ **ปจฺจาสาเรยฺยา**ติ ปฏิวินิวเตฺตยฺยฯ **อารกฺขายา**ติ รกฺขณตฺถายฯ **สํยมายา**ติ เวคนิคฺคหณตฺถายฯ **ทมายา**ติ นิพฺพิเสวนตฺถายฯ **อุปสมายา**ติ กิเลสูปสมตฺถายฯ

เอวเมว โขติ เอตฺถ ยถา อกุสลสฺส สารถิโน อทเนฺต สินฺธเว โยเชตฺวา วิสมมเคฺคน รถํ เปเสนฺตสฺส จกฺกานิปิ ภิชฺชนฺติ, อโกฺขปิ สินฺธวานญฺจ ขุรา, อตฺตนาปิ อนยพฺยสนํ ปาปุณาติ,

น จ อิจฺฉิติจฺฉิเตน คมเนน สาเรตุํ สกฺโกติ ; เอวํ ฉสุ อินฺทฺริเยสุ อคุตฺตทฺวาโร ภิกฺขุ น อิจฺฉิติจฺฉิตํ สมณรตึ อนุภวิตุํ สกฺโกติฯ ยถา ปน เฉโก สารถิ ทเนฺต สินฺธเว โยเชตฺวา, สเม ภูมิภาเค รถํ โอตาเรตฺวา รสฺมิโย คเหตฺวา, สินฺธวานํ ขุเรสุ สตึ ฐเปตฺวา, ปโตทํ อาทาย นิพฺพิเสวเน กตฺวา, เปเสเนฺต อิจฺฉิติจฺฉิเตน คมเนน สาเรติฯ เอวเมว ฉสุ อินฺทฺริเยสุ คุตฺตทฺวาโร ภิกฺขุ อิมสฺมึ สาสเน อิจฺฉิติจฺฉิตํ สมณรตึ อนุโภติ, สเจ อนิจฺจานุปสฺสนาภิมุขํ ญาณํ เปเสตุกาโม โหติ, ตทภิมุขํ ญาณํ คจฺฉติฯ ทุกฺขานุปสฺสนาทีสุปิ เอเสว นโยฯ

โภชเน มตฺตญฺญูติ โภชนมฺหิ ปมาณญฺญูฯ ตตฺถ เทฺว ปมาณานิ – ปฏิคฺคหณปมาณญฺจ ปริโภคปมาณญฺจฯ ตตฺถ ปฏิคฺคหณปมาเณ ทายกสฺส วโส เวทิตโพฺพ, เทยฺยธมฺมสฺส วโส เวทิตโพฺพ, อตฺตโน ถาโม ชานิตโพฺพฯ เอวรูโป หิ ภิกฺขุ สเจ เทยฺยธโมฺม พหุโก โหติ, ทายโก อปฺปํ ทาตุกาโม, ทายกสฺส วเสน อปฺปํ คณฺหาติฯ เทยฺยธโมฺม อโปฺป, ทายโก พหุํ ทาตุกาโม, เทยฺยธมฺมสฺส วเสน อปฺปํ คณฺหาติฯ เทยฺยธโมฺมปิ พหุ, ทายโกปิ พหุํ ทาตุกาโม, อตฺตโน ถามํ ญตฺวา ปมาเณน คณฺหาติฯ โส ตาย ปฏิคฺคหเณ มตฺตญฺญุตาย อนุปฺปนฺนญฺจ ลาภํ อุปฺปาเทติ, อุปฺปนฺนญฺจ ถาวรํ กโรติ ธมฺมิกติสฺสมหาราชกาเล **สตฺตวสฺสิโก สามเณโร** วิยฯ

รโญฺญ กิร ปญฺจหิ สกฏสเตหิ คุฬํ อาหริํสุฯ ราชา ‘‘มนาโป ปณฺณาการโร, อเยฺยหิ วินา น ขาทิสฺสามา’’ติ อฑฺฒเตยฺยานิ สกฏสตานิ มหาวิหารํ เปเสตฺวา สยมฺปิ ภุตฺตปาตราโส อคมาสิฯ เภริยา ปหฏาย ทฺวาทส ภิกฺขุสหสฺสานิ สนฺนิปติํสุฯ ราชา เอกมเนฺต ฐิโต อารามิกํ ปโกฺกสาเปตฺวา อาห – ‘‘รโญฺญ นาม ทาเน ปตฺตปูโรว ปมาณํ, คหิตภาชนํ ปูเรตฺวาว เทหิ, สเจ โกจิ มตฺตปฏิคฺคหเณ ฐิโต น คณฺหาติ, มยฺหํ อาโรเจยฺยาสี’’ติฯ

อเถโก มหาเถโร ‘‘มหาโพธิมหาเจติยานิ วนฺทิสฺสามี’’ติ เจติยปพฺพตา อาคนฺตฺวา, วิหารํ ปวิสเนฺต มหามณฺฑปฏฺฐาเน ภิกฺขู คุฬํ คณฺหเนฺต ทิสฺวา ปจฺฉโต อาคจฺฉนฺตํ สามเณรํ อาห, ‘‘นตฺถิ เต คุเฬน อโตฺถ’’ติฯ ‘‘อาม, ภเนฺต, นตฺถี’’ติฯ สามเณร มยํ มคฺคกิลนฺตา, เอเกน กปิฏฺฐผลมเตฺตน ปิณฺฑเกน อมฺหากํ อโตฺถติฯ สามเณโร ถาลกํ นีหริตฺวา เถรสฺส วสฺสคฺคปฏิปาฏิยํ อฏฺฐาสิฯ อารามิโก คหณมานํ ปูเรตฺวา อุกฺขิปิ, สามเณโร องฺคุลิํ จาเลสิฯ ตาต สามเณร, ราชกุลานํ ทาเน ภาชนปูรเมว ปมาณํ, ถาลกปูรํ คณฺหาหีติฯ อาม, อุปาสก, ราชาโน นาม มหชฺฌาสยา โหนฺติ, อมฺหากํ ปน อุปชฺฌายสฺส เอตฺตเกเนว อโตฺถติฯ

ราชา ตสฺส กถํ สุตฺวา, ‘‘กึ โภ สามเณโร ภณตี’’ติ? ตสฺส สนฺติกํ คโตฯ อารามิโก อาห – ‘‘สามิ, สามเณรสฺส ภาชนํ ขุทฺทกํ, พหุํ น คณฺหาตี’’ติฯ ราชา อาห, ‘‘อานีตภาชนํ ปูเรตฺวา คณฺหถ, ภเนฺต’’ติฯ มหาราช, ราชาโน นาม มหชฺฌาสยา โหนฺติ , อุกฺขิตฺตภาชนํ ปูเรตฺวาว ทาตุกามา, อมฺหากํ ปน อุปชฺฌายสฺส เอตฺตเกเนว อโตฺถติฯ ราชา จิเนฺตสิ – ‘‘อยํ สตฺตวสฺสิกทารโก, อชฺชาปิสฺส มุขโต ขีรคโนฺธ น มุจฺจติ, คเหตฺวา กุเฏ วา กุฏเมฺพ วา ปูเรตฺวา เสฺวปิ ปุนทิวเสปิ ขาทิสฺสามาติ น วทติ, สกฺกา พุทฺธสาสนํ ปริคฺคเหตุ’’นฺติ ปุริเส อาณาเปสิ, ‘‘โภ, ปสโนฺนมฺหิ สามเณรสฺส, อิตรานิปิ อฑฺฒเตยฺยานิ สกฏสตานิ อาเนตฺวา สฆํสฺส เทถา’’ติฯ

โสเยว ปน ราชา เอกทิวสํ ติตฺติรมํสํ ขาทิตุกาโม จิเนฺตสิ – ‘‘สเจ อหํ องฺคารปกฺกํ ติตฺติรมํสํ ขาทิตุกาโมสฺมีติ อญฺญสฺส กเถสฺสามิ, สมนฺตา โยชนฏฺฐาเน ติตฺติรสมุคฺฆาตํ กริสฺสนฺตี’’ติ อุปฺปนฺนํ ปิปาสํ อธิวาเสเนฺต ตีณิ สํวจฺฉรานิ วีตินาเมสิฯ อถสฺส กเณฺณสุ ปุโพฺพ สณฺฐาสิ, โส อธิวาเสตุํ อสโกฺกเนฺต ‘‘อตฺถิ นุ โข, โภ, อมฺหากํ โกจิ อุปฏฺฐากุปาสโก สีลรกฺขโก’’ติ ปุจฺฉิ ฯ อาม, เทว, อตฺถิ, ติโสฺส นาม โส อขณฺฑสีลํ รกฺขตีติฯ อถ นํ วีมํสิตุกาโม ปโกฺกสาเป

สิฯ โส อาคนฺตฺวา ราชานํ วนฺทิตฺวา อฏฺฐาสิฯ ตโต นํ อาห – ‘‘ตฺวํ, ตาต, ติโสฺส นามา’’ติ? ‘‘อาม เทวา’’ติฯ เตน หิ คจฺฉาติฯ ตสฺมิํ คเต เอกํ กุกฺกุฏํ อาหราเปตฺวา เอกํ ปุริสํ อาณาเปสิ, ‘‘คจฺฉ ติสฺสํ วทาหิ, อิมํ ตีหิ ปาเกหิ ปจิตฺวา อมฺหากํ อุปฏฺฐาเปหี’’ติฯ โส คนฺตฺวา ตถา อโวจฯ โส อาห – ‘‘สเจ, โภ, อยํ มตโก อสฺส, ยถา ชานามิ, ตถา ปจิตฺวา อุปฏฺฐเหยฺยํฯ ปาณาติปาตํ ปนาหํ น กโรมี’’ติฯ โส อาคนฺตฺวา รโญฺญ อาโรเจสิฯ

ราชา ปุน ‘‘เอกวารํ คจฺฉา’’ติ เปเสสิฯ โส คนฺตฺวา, ‘‘โภ, ราชุปฏฺฐานํ นาม ภาริยํ, มา เอวํ กริ, ปุนปิ สีลํ สกฺกา สมาทาตุํ, ปเจต’’นฺติ อาหฯ อถ นํ ติโสฺส อโวจ, ‘‘โภ, เอกสฺมิํ นาม อตฺตภาเว ธุวํ เอกํ มรณํ, นาหํ ปาณาติปาตํ กริสฺสามี’’ติฯ โส ปุนปิ รโญฺญ อาโรเจสิฯ ราชา ตติยมฺปิ เปเสตฺวา อสมฺปฏิจฺฉนฺตํ ปโกฺกสาเปตฺวา อตฺตนา ปุจฺฉิฯ รโญฺญปิ ตเถว ปฏิวจนํ อทาสิฯ อถ ราชา ปุริเส อาณาเปสิ, ‘‘อยํ รโญฺญ อาณํ โกเปติ, คจฺฉเถตสฺส อาฆาตนภณฺฑิกายํ ฐเปตฺวา, สีสํ ฉินฺทถา’’ติฯ รโห จ ปน เนสํ สญฺญมทาสิ – ‘‘อิมํ สนฺตชฺชยมานา เนตฺวา สีสมสฺส อาฆาตนภณฺฑิกายํ ฐเปตฺวา อาคนฺตฺวา มยฺหํ อาโรเจถา’’ติฯ

เต ตํ อาฆาตนภณฺฑิกายํ นิปชฺชาเปตฺวา ตมสฺส กุกฺกุฏํ หเตฺถสุ ฐปยิํสุฯ โส ตํ หทเย ฐเปตฺวา ‘‘อหํ, ตาต, มม ชีวิตํ ตุยฺหํ เทมิ, ตว ชีวิตํ อหํ คณฺหามิ, ตฺวํ นิพฺภโย คจฺฉา’’ติ วิสฺสเชฺชสิฯ กุกฺกุโฏ ปเกฺข ปโปฺผเฏตฺวา อากาเสน คนฺตฺวา วฏรุเกฺข นิลียิฯ ตสฺส กุกฺกุฏสฺส อภยทินฺนฏฺฐานํ กุกฺกุฏคิริ นาม ชาตํฯ

ราชา ตํ ปวตฺติํ สุตฺวา อมจฺจปุตฺตํ ปโกฺกสาเปตฺวา สพฺพาภรเณหิ อลงฺกริตฺวา อาห – ‘‘ตาต, มยา ตฺวํ เอตทตฺถเมว วีมํสิโต, มยฺหํ ติตฺติรมํสํ ขาทิตุกามสฺส ตีณิ สํวจฺฉรานิ อติกฺกนฺตานิ, สกฺขิสฺสสิ เม ติโกฏิปริสุทฺธํ กตฺวา อุปฏฺฐาเปตุ’’นฺติฯ ‘‘เอตํ นาม, เทว, มยฺหํ กมฺม’’นฺติ นิกฺขมิตฺวา ทฺวารนฺตเร ฐิโต เอกํ ปุริสํ ปาโตว ตโย ติตฺติเร คเหตฺวา ปวิสนฺตํ ทิสฺวา, เทฺว กหาปเณ ทตฺวา ติตฺติเร อาทาย ปริโสเธตฺวา, ชีรกาทีหิ วาเสตฺวา, องฺคาเรสุ สุปเกฺก ปจิตฺวา รโญฺญ อุปฏฺฐาเปสิฯ ราชา มหาตเล สิรีปลฺลเงฺก นิสิโนฺนว เอกํ คเหตฺวา โถกํ ฉินฺทิตฺวา มุเข ปกฺขิปิ, ตาวเทวสฺส สตฺตรสหรณีสหสฺสานิ ผริตฺวา อฏฺฐาสิฯ

ตสฺมิํ สมเย ภิกฺขุสงฺฆํ สริตฺวา, ‘‘มาทิโส นาม ปถวิสฺสโร ราชา ติตฺติรมํสํ ขาทิตุกาโม ตีณิ สํวจฺฉรานิ น ลภิ, อปจฺจมาโน ภิกฺขุสโงฺฆ กุโต ลภิสฺสตี’’ติ? มุเข ปกฺขิตฺตกฺขณฺฑํ ภูมิยํ ฉเฑฺฑสิฯ อมจฺจปุโตฺต ชณฺณุเกหิ ปติตฺวา มุเขน คณฺหิฯ ราชา ‘‘อเปหิ, ตาต, ชานามหํ ตว นิโทฺทสภาวํ, อิมินา นาม การเณน มยา เอตํ ฉฑฺฑิต’’นฺติ กเถตฺวา, ‘‘เสสกํ ตเถว สโงฺคเปตฺวา ฐเปหี’’ติ อาหฯ

ปุนทิวเส ราชกุลูปโก เถโร ปิณฺฑาย ปาวิสิฯ อมจฺจปุโตฺต ตํ ทิสฺวา ปตฺตํ คเหตฺวา ราชเคหํ ปเวเสสิฯ อญฺญตโร วุฑฺฒปพฺพชิโตปิ เถรสฺส ปจฺฉาสมโณ วิย หุตฺวา อนุพนฺธโนฺต ปาวิสิฯ เถโร ‘‘รญฺญา ปโกฺกสาปิตภิกฺขุ ภวิสฺสตี’’ติ ปมชฺชิฯ อมจฺจปุโตฺตปิ ‘‘เถรสฺส อุปฏฺฐาโก ภวิสฺสตี’’ติ ปมาทํ อาปชฺชิฯ เตสํ นิสีทาเปตฺวา ยาคุํ อทํสุฯ ยาคุยา ปีตาย ราชา ติตฺติเร อุปเนสิฯ เถโร เอกํ คณฺหิ, อิตโรปิ เอกํ คณฺหิฯ ราชา ‘‘อนุภาโค อตฺถิ, อนาปุจฺฉิตฺวา ขาทิตุํ น ยุตฺต’’นฺติ มหาเถรํ อาปุจฺฉิฯ เถโร หตฺถํ ปิทหิ, มหลฺลกเตฺถโร สมฺปฏิจฺฉิฯ ราชา อนตฺตมโน หุตฺวา กตภตฺตกิจฺจํ เถรํ ปตฺตํ อาทาย อนุคจฺฉโนฺต อาห – ‘‘ภเนฺต, กุลเคหํ อาคจฺฉเนฺตหิ อุคฺคหิตวตฺตํ ภิกฺขุํ คเหตฺวา อาคนฺตุํ วฏฺฏตี’’ติฯ เถโร ตสฺมิํ ขเณ อญฺญาสิ ‘‘น เอส รญฺญา ปโกฺกสาปิโต’’ติฯ

ปุนทิวเส อุปฏฺฐากสามเณรํ คเหตฺวา ปาวิสิฯ ราชา ตทาปิ ยาคุยา ปีตาย ติตฺติเร อุปนาเมสิฯ เถโร เอกํ อคฺคเหสิ, สามเณโร องฺคุลึ จาเลตฺวา มเชฺฌ ฉินฺทาเปตฺวา เอกโกฏฺฐาสเมว อคฺคเหสิฯ ราชา ตํ โกฏฺฐาสํ มหาเถรสฺส อุปนาเมสิฯ มหาเถโร หตฺถํ ปิทหิ, สามเณโรปิ ปิทหิฯ ราชา อวิทูเร นิสีทิตฺวา ขณฺฑาขณฺฑํ ฉินฺทิตฺวา ขาทนฺโต ''อุคฺคหิตวเตฺต นิสฺสาย ทิยฑฺฒติตฺติเร ขาทิตุํ ลภิมฺหา''ติ อาหฯ ตสฺส มํเส ขาทิตมเตฺตว กเณฺณหิ ปุโพฺพ นิกฺขมิฯ ตโต มุขํ วิกฺขาเลตฺวา สามเณรํ อุปสงฺกมิตฺวา, ''ปสโนฺนสฺมิ, ตาต, อฏฺฐ เต ธุวภตฺตานิ เทมี''ติ อาหฯ อหํ, มหาราช, อุปชฺฌายสฺส ทมฺมีติฯ อปรานิ อฏฺฐ เทมีติฯ ตานิ อมฺหากํ อาจริยสฺส ทมฺมีติฯ อปรานิปิ อฏฺฐ เทมีติฯ ตานิ สมานุปชฺฌายานํ ทมฺมีติฯ อปรานิปิ อฏฺฐ เทมีติฯ ตานิ ภิกฺขุสงฺฆสฺส ทมฺมีติฯ อปรานิปิ อฏฺฐ เทมีติฯ สามเณโร อธิวาเสสิฯ เอวํ ปฏิคฺคหณมตฺตํ ชานโนฺต อนุปฺปนฺนเญฺจว ลาภํ อุปฺปาเทติ, อุปฺปนฺนญฺจ ถาวรํ กโรติฯ อิทํ ปฏิคฺคหณปมาณํ นามฯ ตตฺถ ปริโภคปมาณํ ปจฺจเวกฺขณปโยชนํ, ''อิทมตฺถิยํ โภชนํ ภุญฺชามี''ติ ปน ปจฺจเวกฺขิตปริโภคเสฺสว ปโยชนตฺตา ปริโภคปมาณํเยว นาม, ตํ อิธ อธิเปฺปตํฯ เตเนว **ปฏิสงฺขา โยนิโส**ติอาทิมาห, อิตรมฺปิ ปน วฏฺฏติเยวฯ

สีหเสยฺยนฺติ เอตฺถ กามโภคิเสยฺยา, เปตเสยฺยา, สีหเสยฺยา, ตถาคตเสยฺยาติ จตโสฺส เสยฺยาฯ ตตฺถ ''เยภุเยฺยน, ภิกฺขเว, กามโภคี วาเมน ปเสฺสน เสนฺตี''ติ (อ. นิ. ๔.๒๔๖) อยํ **กามโภคิเสยฺยา**ฯ เตสญฺหิ เยภุเยฺยน ทกฺขิณปเสฺสน สยาโน นาม นตฺถิฯ

''เยภุเยฺยน , ภิกฺขเว, เปตา อุตฺตานา เสนฺตี''ติ (อ. นิ. ๔.๒๔๖) อยํ **เปตเสยฺยา**ฯ เปตา หิ อปฺปมํสโลหิตตฺตา อฏฺฐิสงฺฆาฏชฏิตา เอเกน ปเสฺสน สยิตุํ น สโกฺกนฺติ, อุตฺตานาว สยนฺติฯ

''เยภุเยฺยน, ภิกฺขเว, สีโห มิคราชา นงฺคุฏฺฐํ อนฺตรสตฺถิมฺหิ อนุปกฺขิปิตฺวา ทกฺขิเณน ปเสฺสน สยตี''ติ อยํ **สีหเสยฺยา**ฯ เตชุสฺสทตฺตา หิ สีโห มิคราชา เทฺว ปุริมปาเท เอกสฺมึ, ปจฺฉิมปาเท เอกสฺมึ ฐาเน ฐเปตฺวา นงฺคุฏฺฐํ อนฺตรสตฺถิมฺหิ ปกฺขิปิตฺวา ปุริมปาทปจฺฉิมปาทนงฺคุฏฺฐานํ ฐิโตกาสํ สลฺลเกฺขตฺวา ทฺวินฺนํ ปุริมปาทานํ มตฺถเก สีสํ ฐเปตฺวา สยติ , ทิวสมฺปิ สยิตฺวา ปพุชฺฌมาโน น อุตฺรสโนฺต ปพุชฺฌติ, สีสํ ปน อุกฺขิปิตฺวา ปุริมปาทาทีนํ ฐิโตกาสํ สลฺลเกฺขติฯ สเจ กิญฺจิ ฐานํ วิชหิตฺวา ฐิตํ โหติ, ''นยิทํ ตุยฺหํ ชาติยา สูรภาวสฺส จ อนุรูป''นฺติ อนตฺตมโน หุตฺวา ตเตฺถว สยติ, น โคจราย ปกฺกมติฯ อวิชหิตฺวา ฐิเต ปน ''ตุยฺหํ ชาติยา จ สูรภาวสฺส จ อนุรูปมิท''นฺติ หฏฺฐตุโฏฺฐ อุฏฺฐาย สีหวิชมฺภิตํ วิชมฺภิตฺวา เกสรภารํ วิธุนิตฺวา ติกฺขตฺตุํ สีหนาทํ นทิตฺวา โคจราย ปกฺกมติฯ

จตุตฺถชฺฌานเสยฺยา ปน **ตถาคตเสยฺยา**ติ วุจฺจติฯ ตาสุ อิธ สีหเสยฺยา อาคตาฯ อยญฺหิ เตชุสฺสทอิริยาปถตฺตา อุตฺตมเสยฺยา นามฯ

ปาเท ปาทนฺติ ทกฺขิณปาเท วามปาทํฯ **อจฺจาธายา**ติ อติอาธาย, อีสกํ อติกฺกมฺม ฐเปตฺวาฯ โคปฺผเกน หิ โคปฺผเก, ชาณุนา วา ชาณุมฺหิ สงฺฆฏฺฏิยมาเน อภิณฺหํ เวทนา อุปฺปชฺชติ, จิตฺตํ เอกคฺคํ น โหติ, เสยฺยา อผาสุกา โหติฯ ยถา ปน น สงฺฆเฏฺฏติ, เอวํ อติกฺกมฺม ฐปิเต เวทนา นุปฺปชฺชติ, จิตฺตํ เอกคฺคํ โหติ, เสยฺยา ผาสุกา โหติฯ ตสฺมา เอวํ เสยฺยํ กเปฺปติฯ

สโต สมฺปชาโนติ สติยา เจว สมฺปชเญฺญน จ สมนฺนาคโตฯ กถํ นิทฺทายโนฺต สโต สมฺปชาโน โหตีติ? สติสมฺปชญฺญสฺส อปฺปหาเนนฯ อยญฺหิ ทิวสเญฺจว สกลยามญฺจ อาว

รณีเยหิ ธมฺมหิ จิตฺตํ ปริโสเธตฺวา ปฐมยามาวสาเน จงฺกมา โอรุยฺห ปาเท โธวนฺโตปิ มูลกมฺมฏฺฐานํ อวิชหนฺตว โธวติ, ตํ อวิชหนฺตว ทฺวารํ วิวรติ, มเญฺจ นิสีทติ, อวิชหนฺตว นิทฺทํ โอกฺกมติฯ ปพุชฺฌนฺโต ปน มูลกมฺมฏฺฐานํ คเหตฺวาว ปพุชฺฌติฯ เอวํ นิทฺทํ โอกฺกมนฺโตปิ สโต สมฺปชาโน โหติฯ เอวํ ปน ญาณธาตุกนฺติ น โรจยึสุฯ

วุตฺตนเยน ปเนส จิตฺตํ ปริโสเธตฺวา ปฐมยามาวสาเน ''อุปาทินฺนกํ สรีรํ นิทฺทาย สมสฺสาเสสฺสามี''ติ จงฺกมา โอรุยฺห มูลกมฺมฏฺฐานํ อวิชหนฺตว ปาเท โธวติ, ทฺวารํ วิวรติ, มเญฺจ ปน นิสีทิตฺวา มูลกมฺมฏฺฐานํ ปหาย, ''ขนฺธาว ขนฺเธสุ, ธาตุโยว ธาตูสุ ปฏิหญฺญนฺตี''ติ เสนาสนํ ปจฺจเวกฺขนฺโต กเมน นิทฺทํ โอกฺกมติ, ปพุชฺฌนฺโต ปน มูลกมฺมฏฺฐานํ คเหตฺวาว ปพุชฺฌติฯ เอวํ นิทฺทํ โอกฺกมนฺโตปิ สโต สมฺปชาโน นาม โหตีติ เวทิตพฺพํฯ

อิติ อิมสฺมึ สุตฺเต ติวงฺคิกา ปุพฺพภาควิปสฺสนาว กถิตาฯ เอตฺตเกเนว ปน โวสานํ อนาปชฺชิตฺวา ตาเนว อินฺทฺริยพลโพชฺฌงฺคานิ สโมธาเนตฺวา วิปสฺสนํ วฑฺเฒตฺวา ภิกฺขุ อรหตฺตํ ปาปุณาตีติฯ เอวํ ยาว อรหตฺตา เทสนา กเถตพฺพาฯ

๓. กุมฺมปมสุตฺตวณฺณนา

๒๔๐. ตติเย **กุมฺโม**ติ อฏฺฐิกุมฺโมฯ **กจฺฉโป**ติ ตเสฺสว เววจนํฯ **อนุนทีตีเร**ติ นทิยา อนุตีเรฯ **โคจรปสุโต**ติ ''สเจ กิญฺจิ ผลาผลํ ลภิสฺสามิ, ขาทิสฺสามี''ติ โคจรตฺถาย ปสุโต อุสฺสุกฺโก ตนฺนิพนฺโธฯ **สโมทหิตฺวา**ติ สมฺเคค วิย ปกฺขิปิตฺวาฯ **สงฺกสายตี**ติ อจฺฉติฯ **สโมทหนฺ**ติ สโมทหนฺโต ฐเปนฺโตฯ อิทํ วุตฺตํ โหติ – ยถา กุมฺโม องฺคานิ สเก กปาเล สโมทหนฺโต สิงฺคาลสฺส โอตารํ น เทติ, น จ นํ สิงฺคาโล ปสหติ, เอวํ ภิกฺขุ อตฺตโน มโนวิตเกฺก สเก อารมฺมณกปาเล สโมทหนฺโต กิเลสมารสฺส โอตารํ น เทติ, น จ นํ มาโร ปสหติฯ

อนิสฺสิโตติ ตณฺหาทิฏฺฐินิสฺสเยหิ อนิสฺสิโตฯ **อญฺญมเหฐยาโน**ติ อญฺญํ กญฺจิ ปุคฺคลํ อวิเหเฐนฺโตฯ **ปรินิพฺพุโต**ติ กิเลสปรินิพฺพาเนน ปรินิพฺพุโตฯ **นูปวเทยฺย กญฺจี**ติ อญฺญํ กญฺจิ ปุคฺคลํ สีลวิปตฺติยา วา อาจารวิปตฺติยา วา อตฺตานํ อุกฺกํเสตุกามตาย วา ปรํ วเมฺภตุกามตาย วา น อุปวเทยฺย, อญฺญทตฺถุ ปญฺจ ธมฺเม อชฺฌตฺตํ อุปฏฺฐเปตฺวา, ''กาเลน วกฺขามิ, โน อกาเลน, ภูเตน วกฺขามิ , โน อภูเตน, สเณฺหน วกฺขามิ, โน ผรุเสน, อตฺถสํหิเตน วกฺขามิ, โน อนตฺถสํหิเตน, เมตฺตจิโตฺต วกฺขามิ, โน โทสนฺตโร''ติ เอวํ อุลฺลุมฺปนสภาวสณฺฐิเตเนว จิเตฺตน วิหรติฯ

๔. ปฐมทารุกฺขนฺธปมสุตฺตวณฺณนา

๒๔๑. จตุเตฺถ **อทฺทสา**ติ คงฺคาตีเร ปญฺญตฺตวรพุทฺธาสเน นิสิโนฺน อทฺทสฯ **วุยฺหมานนฺ**ติ จตุรสฺสํ ตเจฺฉตฺวา ปพฺพตนฺตเร ฐปิตํ วาตาตเปน สุปริสุกฺขํ ปาวุสฺสเก เมเฆ วสฺสเนฺต อุทเกน อุปฺลวิตฺวา อนุปุเพฺพน คงฺคาย นทิยา โสเต ปติตํ เตน โสเตน วุยฺหมานํฯ **ภิกฺขู อามเนฺตสี**ติ ''อิมินา ทารุกฺขเนฺธน สทิสํ กตฺวา มม สาสเน สทฺธาปพฺพชิตํ กุลปุตฺตํ ทเสฺสสฺสามี''ติ ธมฺมํ เทเสตุกามตาย อามเนฺตสิฯ **อมุํ มหนฺตํ ทารุกฺขนฺธํ คงฺคาย นทิยา โสเตน วุยฺหมานนฺ**ติ อิทํ ปน อฏฺฐโทสวิมุตฺตตฺตา โสตปฏิปนฺนสฺส ทารุกฺขนฺธสฺส อปเร สมุทฺทปตฺติยา อนฺตรายกเร อฏฺฐ โทเส ทเสฺสตุํ อารภิฯ

ตตฺรสฺส เอวํ อฏฺฐโทสวิมุตฺตตา เวทิตพฺพา – เอโก หิ คงฺคาย นทิยา อวิทูเร ปพฺพตตเล ชาโต นานาวลฺลีหิ ปลิเวฐิโต ปณฺฑุปลาสตํ อาปชฺชิตฺวา อุปจิกาทีหิ ขชฺชมาโน ตสฺมึเยว ฐาเน อปณฺณตฺติกภาวํ คจฺฉติ, อยํ ทารุกฺขโนฺธ คงฺคํ โอตริตฺวา วงฺกฏฺฐาเนสุ วิลาสมาโน สาครํ ปตฺวา มณิวเณฺณ อูมิปิเฏฺฐ โสภิตุํ น ลภติฯ

อปโร คงฺคาตีเร พหิมูโล อโนฺตสาโข หุตฺวา ชาโต, อยํ กิญฺจาปิ กาเลน กาลํ โอลมฺพินีหิ สาขาหิ อุทกํ ผุสติ, พหิมูลตฺตา ปน คงฺคํ โอตริตฺวา วงฺกฏฺฐาเนสุ วิลาสมาโน สาครํ ปตฺวา มณิวเณฺณ อูมิปิเฏฺฐ โสภิตุํ น ลภติฯ

อปโร มเชฺฌ คงฺคาย ชาโต, ทฬฺหมูเลน ปน สุปฺปติฏฺฐิโต, พหิ จสฺส คตา วงฺกสาขา นานาวลฺลีหิ อาพทฺธา, อยมฺปิ ทฬฺหมูลตฺตา พหิทฺธา วลฺลีหิ อาพทฺธตฺตา จ คงฺคํ โอตริตฺวา… เป.… โสภิตุํ น ลภติฯ

อปโร ปติตฏฺฐาเนเยว วาลิกาย โอตฺถโฏ ปูติภาวํ อาปชฺชติ, อยมฺปิ คงฺคํ โอตริตฺวา… เป.… น ลภติฯ

อปโร ทฺวินฺนํ ปาสาณานํ อนฺตเร ชาตตฺตา, สุนิขาโต วิย นิจฺจโล ฐิโต, อาคตาคตํ อุทกํ ทฺวิธา ผาเลติ, อยํ ปาสาณนฺตเร สุฏฺฐุ ปติฏฺฐิตตฺตา คงฺคํ โอตริตฺวา…เป.… น ลภติฯ

อปโร อโพฺภกาสฏฺฐาเน นภํ ปูเรตฺวา วลฺลีหิ อาพโทฺธ ฐิโตฯ เอกํ เทฺว สํวจฺฉเร อติกฺกมิตฺวา อาคเต มโหเฆ สกึ วา ทฺวิกฺขตฺตุํ วา เตเมติ, อยมฺปิ นภํ ปูเรตฺวา ฐิตตาย เจว เอกสฺส วา ทฺวินฺนํ วา สํวจฺฉรานํ อจฺจเยน สกึ วา ทฺวิกฺขตฺตุํ วา เตมนตาย จ คงฺคํ โอตริตฺวา…เป.… น ลภติฯ

อปโรปิ มเชฺฌ คงฺคาย ทีปเก ชาโต มุทุกฺขนฺธสาโข โอเฆ อาคเต อนุโสตํ นิปชฺชิตฺวา, อุทเก คเต สีสํ อุกฺขิปิตฺวา, นจฺจโนฺต วิย ติฏฺฐติฯ ยสฺสตฺถาย สาคโร คงฺคํ เอวํ วิย วทติ, ‘‘โภติ คเงฺค ตฺวํ มยฺหํ จนฺทนสารสลฬสาราทีนิ นานาทารูนิ อาหรสิ, ทารุกฺขนฺธํ ปน นาหรสี’’ติฯ สุลโภ เอส, เทว, ปุนวาเร ชานิสฺสามีติฯ ปุนวาเร ตมฺพวเณฺณน อุทเกน อาลิงฺคมานา วิย อาคจฺฉติฯ โสปิ ตเถว อนุโสตํ นิปชฺชิตฺวา, อุทเก คเต สีสํ อุกฺขิปิตฺวา, นจฺจโนฺต วิย ติฏฺฐติฯ อยํ อตฺตโน มุทุตาย คงฺคํ โอตริตฺวา…เป.… น ลภติฯ

อปโร คงฺคาย นทิยา ติริยํ ปติโต วาลิกาย โอตฺถริโต อนฺตรเสตุ วิย พหูนํ ปจฺจโย ชาโต, อุโภสุ ตีเรสุ เวฬุนฬกรญฺชกกุธาทโย อุปฺลวิตฺวา ตเตฺถว ลคฺคนฺติฯ ตถา นานาวิธา คจฺฉา วุยฺหมานา ภินฺนมุสลภินฺนสุปฺปอหิกุกฺกุรหตฺถิอสฺสาทิกุณปานิปิ ตเตฺถว ลคฺคนฺติฯ มหาคงฺคาปิ นํ อาสชฺช ภิชฺชิตฺวา ทฺวิธา คจฺฉติ, มจฺฉกจฺฉปกุมฺภีลมกราทโยปิ ตเตฺถว วาสํ กเปฺปนฺติฯ อยมฺปิ ติริยํ ปติตฺวา มหาชนสฺส ปจฺจยตฺตกตภาเวน คงฺคํ โอตริตฺวา วงฺกฏฺฐาเนสุ วิลาสมาโน สาครํ ปตฺวา มณิวเณฺณ อูมิปิเฏฺฐ โสภิตุํ น ลภติฯ

อิติ ภควา อิเมหิ อฏฺฐหิ โทเสหิ วิมุตฺตตฺตา โสตปฏิปนฺนสฺส ทารุกฺขนฺธสฺส อปเร สมุทฺทปตฺติยา อนฺตรายกเร อฏฺฐ โทเส ทเสฺสตุํ **อมุํ มหนฺตํ ทารุกฺขนฺธํ คงฺคาย นทิยา โสเตน วุยฺหมาน**นฺติอาทิมาหฯ ตตฺถ **น ถเล อุสฺสีทิสฺสตี**ติ ถลํ นาภิรุหิสฺสติฯ **น มนุสฺสคฺคาโห คเหสฺสตี**ติ ‘‘มหา วตายํ ทารุกฺขโนฺธ’’ติ ทิสฺวา, อุฬุเมฺปน ตรมานา คนฺตฺวา, โคปานสี

อาทีนํ อตฺถาย มนุสฺสา น คณฺหิสฺสนฺติฯ **น อมนุสฺสคฺคาโห คเหสฺสตี**ติ ‘‘มหโคฺฆ อยํ จนฺทนสาโร, วิมานทฺวาเร นํ ฐเปสฺสามา’’ติ มญฺญมานา น อมนุสฺสา คณฺหิสฺสนฺติฯ

เอวเมว โขติ เอตฺถ สทฺธึ พาหิเรหิ อฎฺฐหิ โทเสหิ เอวํ โอปมฺมสํสนฺทนํ เวทิตพฺพํ – คงฺคาย อวิทูเร ปพฺพตตเล ชาโต ตเตฺถว อุปจิกาทีหิ ขชฺชมาโน อปณฺณตฺติกภาวํ คตทารุกฺขนฺโธ วิย หิ ‘‘นตฺถิ ทินฺน’’นฺติอาทิกาย มิจฺฉาทิฎฺฐิยา สมนฺนาคโต ปุคฺคโล เวทิตโพฺพฯ อยญฺหิ สาสนสฺส ทูรีภูตตฺตา อริยมคฺคํ โอรุยฺห สมาธิกุเลฺล นิสิโนฺน นิพฺพานสาครํ ปาปุณิตุํ น สโกฺกติฯ

คงฺคาตีเร พหิมูโล อโนฺตสาโข หุตฺวา ชาโต วิย อจฺฉินฺนคิหิพนฺธโน สมณกุฎิมฺพิกปุคฺคโล ทฎฺฐโพฺพฯ อยญฺหิ ‘‘จิตฺตํ นาเมตํ อนิพทฺธํ, ‘สมโณมฺหี’ติ วทโนฺตว คิหี โหติ, ‘คิหีมฺหี’ติ วทโนฺตว สมโณ โหติฯ โก ชานิสฺสติ, กึ ภวิสฺสตี’’ติ? มหลฺลกกาเล ปพฺพชโนฺตปิ คิหิพนฺธนํ น วิสฺสเชฺชติฯ มหลฺลกปพฺพชิตานญฺจ สมฺปตฺติ นาม นตฺถิฯ ตสฺส สเจ จีวรํ ปาปุณาติ, อนฺตจฺฉินฺนกํ วา ชิณฺณทุพฺพณฺณํ วา ปาปุณาติฯ เสนาสนมฺปิ วิหารปจฺจเนฺต ปณฺณสาลา วา มณฺฑโป วา ปาปุณาติฯ ปิณฺฑาย จรเนฺตนาปิ ปุตฺตนตฺตกานํ ทารกานํ ปจฺฉโต จริตพฺพํ โหติ, ปริยเนฺต นิสีทิตพฺพํ โหติฯ เตน โส ทุกฺขี ทุมฺมโน อสฺสูนิ มุญฺจโนฺต, ‘‘อตฺถิ เม กุลสนฺตกํ ธนํ, กปฺปติ นุ โข ตํ ขาทเนฺตน ชีวิตุ’’นฺติ จิเนฺตตฺวา เอกํ วินยธรํ ปุจฺฉติ – ‘‘กึ, ภเนฺต อาจริย, อตฺตโน สนฺตกํ วิจาเรตฺวา ขาทิตุํ กปฺปติ, โน กปฺปตี’’ติ? ‘‘นเตฺถตฺถ โทโส, กปฺปเตา’’นฺติฯ โส อตฺตโน ภชมานเก กติปเย ทุพฺพเจ ทุราจาเร ภิกฺขู คเหตฺวา, สายนฺหสมเย อโนฺตคามํ คนฺตฺวา, คามมเชฺฌ ฐิโต คามิเก ปโกฺกสาเปตฺวา, ‘‘อมฺหากํ ปโยคโต อุฎฺฐิตํ อายํ กสฺส เทถา’’ติ อาหฯ ภเนฺต, ตุเมฺห ปพฺพชิตา, มยํ กสฺส ทสฺสามาติ? กึ ปพฺพชิตานํ อตฺตโน สนฺตกํ น วฎฺฎตีติ? กุทฺทาล-ปิฎกํ คเหตฺวา, เขตฺตมริยาทพนฺธนาทีนิ กโรเนฺต นานาปฺปการํ ปุพฺพณฺณาปรณฺณเญฺจว ผลาผเล จ สงฺคณฺหิตฺวา, เหมนฺตคิมฺหวสฺสาเนสุ ยํ ยํ อิจฺฉติ, ตํ ตํ ปจาเปตฺวา ขาทโนฺต สมณกุฎุมฺพิโก หุตฺวา ชีวติฯ เกวลมสฺส ปญฺจจูฬิเกน ทารเกน สทฺธึ ปาทปริจาริกาว เอกา นตฺถิฯ อยํ ปุคฺคโล กิญฺจาปิ โอลมฺพินีหิ สาขาหิ อุทกํ ผุสมาโน อโนฺตสาโข รุโกฺข วิย เจติยงฺคณโพธิยงฺคณาทีสุ ภิกฺขูนํ กายสามคฺคึ เทติ, คิหิพนฺธนสฺส ปน อจฺฉินฺนตาย พหิมูลตฺตา อริยมคฺคํ โอตริตฺวา สมาธิกุเลฺล นิสิโนฺน นิพฺพานสาครํ ปาปุณิตุํ น สโกฺกติฯ

คงฺคาย มเชฺฌ ชาโต พหิทฺธา วลฺลีหิ อาพทฺธวงฺกสาขา วิย สงฺฆสนฺตกํ นิสฺสาย ชีวมาโน ภินฺนาชีวปุคฺคโล ทฎฺฐโพฺพฯ เอกโจฺจ คิหิพนฺธนํ ปหาย ปพฺพชโนฺตปิ สารุปฺปฎฺฐาเน ปพฺพชฺชํ น ลภติฯ ปพฺพชฺชา หิ นาเมสา ปฎิสนฺธิคฺคหณสทิสาฯ ยถา มนุสฺสา ยตฺถ ปฎิสนฺธึ คณฺหนฺติ, เตสํเยว กุลานํ อาจารํ สิกฺขนฺติ, เอวํ ภิกฺขูปิ เยสํ สนฺติเก ปพฺพชนฺติ, เตสํเยว อาจารํ คณฺหนฺติฯ ตสฺมา เอกโจฺจ อสารุปฺปฎฺฐาเน ปพฺพชิตฺวา โอวาทานุสาสนีอุเทฺทสปริปุจฺฉาทีหิ ปริพาหิโร หุตฺวา ปาโตว มุณฺฑฆฎํ คเหตฺวา อุทกติตฺถํ คจฺฉติ, อาจริยุปชฺฌายานํ ภตฺตตฺถาย ขเนฺธ ปตฺตํ กตฺวา ภตฺตสาลํ คจฺฉติ, ทุพฺพจสามเณเรหิ สทฺธึ นานากีฬํ กีฬติ, อารามิกทารเกหิ สํสโฎฺฐ วิหรติฯ

โส ทหรภิกฺขุกาเล อตฺตโน อนุรูเปหิ ทหรภิกฺขูหิ เจว อารามิเกหิ จ สทฺธึ สงฺฆโภคํ คนฺตฺวา, ‘‘อยํ ขีณาสเวหิ อสฺสุกรโณฺณ สนฺติกา ปฎิคฺคหิตสงฺฆโภโค, ตุเมฺห สงฺฆสฺส อิทญฺจิทญฺจ น เทถ, น หิ ตุมฺหากํ ปวตฺตึ สุตฺวา ราชา วา ราชมหามตฺตา วา อตฺตมนา ภวิสฺสนฺติ, เอถ ทานิ อิทญฺจิทญฺจ กโรถา’’ติ กุทฺทาล-ปิฎกานิ คาหาเปตฺวา เหฎฺฐา ตฬากมาติกาสุ

กตฺตพฺพกิจฺจานิ การาเปตฺวา พหุํ ปุพฺพณฺณาปรณฺณํ วิหารํ ปเวเสตฺวา อารามิเกหิ อตฺตโน อุปการภาวํ สงฺฆสฺส อาโรจาเปติฯ สโงฺฆ “อยํ ทหโร พหูปกาโร, อิมสฺส สตํ วา ทฺวิสตํ วา เทถา”ติ ทาเปติฯ อิติ โส อิโต จิโต จ สงฺฆสนฺตเกเนว วฑฺฒโนฺต พหิทฺธา เอกวีสติวิธาหิ อเนสนาหิ พโทฺธ อริยมคฺคํ โอตริตฺวา สมาธิกุเลฺล นิสิโนฺน นิพฺพานสาครํ ปาปุณิตุํ น สโกฺกติฯ

ปติตฏฺฐาเนเยว วาลิกาย โอตฺถริตฺวา ปูติภาวํ อาปาทิตรุโกฺข วิย อาลสิยมหคฺฆโส เวทิตโพฺพฯ เอวรูปญฺหิ ปุคฺคลํ อามิสจกฺขุํ ปจฺจยโลลํ วิสฺสฏฺฐอาจริยุปชฺฌายวตฺตํ อุเทฺทสปริปุจฺฉาโยนิโสมนสิการวชฺชิตํ สนฺธาย ปญฺจ นีวรณานิ อตฺถโต เอวํ วทนฺติ – “โภ, กสฺส สนฺติกํ คจฺฉามา”ติ? อถ ถินมิทฺธํ อุฎฺฐาย เอวมาห – “กึ น ปสฺสถ? เอโส อสุกวิหารวาสี กุสีต ปุคฺคโล อสุกํ นาม คามํ คนฺตฺวา ยาคุมตฺถเก ยาคุํ, ปูวมตฺถเก ปูวํ, ภตฺตมตฺถเก ภตฺตํ อโชฺฌหริตฺวา วิหารํ อาคมฺม วิสฺสฏฺฐสพฺพวโตฺต อุเทฺทสาทิวิรหิโต มญฺจํ อุปคจฺฉโนฺต มยฺหํ โอกาสํ กโรตี”ติฯ

ตโต กามจฺฉนฺทนีวรณํ อุฎฺฐายาห – “โภ, ตว โอกาเส กเต มยฺหํ กโตว โหติ, อิทาเนว โส นิทฺทายิตฺวา กิเลสานุรญฺชิโตว ปพุชฺฌิตฺวา กามวิตกฺกํ วิตเกฺกสฺสตี”ติฯ ตโต พฺยาปาทนีวรณํ อุฎฺฐายาห – “ตุมฺหากํ โอกาเส กเต มยฺหํ กโตว โหติฯ อิทาเนว นิทฺทายิตฺวา วุฎฺฐิโต ‘วตฺตปฎิวตฺตํ กโรหี’ติ วุจฺจมาโน, ‘โภ, อิเม อตฺตโน กมฺมํ อกตฺวา อเมฺหสุ พฺยาวฎา’ติ นานปฺปการํ ผรุสวจนํ วทโนฺต อกฺขีนิ นีหริตฺวา วิจริสฺสตี”ติฯ ตโต อุทฺธจฺจนีวรณํ อุฎฺฐายาห – “ตุมฺหากํ โอกาเส กเต มยฺหํ กโตว โหติ, กุสีโต นาม วาตาหโต อคฺคิกฺขโนฺธ วิย อุทฺธโต โหตี”ติฯ อถ กุกฺกุจฺจนีวรณํ อุฎฺฐายาห – “ตุมฺหากํ โอกาเส กเต มยฺหํ กโตว โหติ, กุสีโต นาม กุกฺกุจฺจปกโตว โหติ, อกปฺปิเย กปฺปิยสญฺญี กปฺปิเย จ อกปฺปิยสญฺญี อุปฺปาเทตี”ติฯ อถ วิจิกิจฺฉานีวรณํ อุฎฺฐายาห – “ตุมฺหากํ โอกาเส กเต มยฺหํ กโตว โหติฯ เอวรูโป หิ อฎฺฐสุ ฐาเนสุ มหาวิจิกิจฺฉํ อุปฺปาเทสี”ติฯ เอวํ อาลสิยมหคฺฆสํ ปญฺจ นีวรณานิ จณฺฑสุนขาทโย วิย สิงฺคจฺฉินฺนํ ชรคฺควํ อโชฺฌตฺถริตฺวา คณฺหนฺติฯ โสปิ อริยมคฺคโสตํ โอตริตฺวา สมาธิกุเลฺล นิสิโนฺน นิพฺพานสาครํ ปาปุณิตุํ น สโกฺกติฯ

ทฺวินฺนํ ปาสาณานํ อนฺตเร นิขาตมูลากาเรน ฐิตรุโกฺข วิย ทิฎฺฐึ อุปฺปาเทตฺวา ฐิโต ทิฎฺฐิคติโก เวทิตโพฺพฯ โส หิ “อรูปภเว รูปํ อตฺถิ, อสญฺญีภเว จิตฺตํ ปวตฺตติ, พหุจิตฺตกฺขณิโก โลกุตฺตรมโคฺค, อนุสโย จิตฺตวิปฺปยุโตฺต, เต จ สตฺตา สนฺธาวนฺติ สํสรนฺตี”ติ วทโนฺต อริโฎฺฐ วิย กณฺฎกสามเณโร วิย จ วิจรติฯ ปิสุณวาโจ ปน โหติ, อุปชฺฌายาทโย สทฺธิวิหาริกาทีหิ ภินฺทโนฺต วิจรติฯ โสปิ อริยมคฺคโสตํ โอตริตฺวา สมาธิกุเลฺล นิสิโนฺน นิพฺพานสาครํ ปาปุณิตุํ น สโกฺกติฯ

อโพฺภกาเส นภํ ปูเรตฺวา วลฺลีหิ อาพโทฺธ ฐิโต เอกํ เทฺว สํวจฺฉเร อติกฺกมิตฺวา อาคเต มโหเฆ สกึ วา ทฺวิกฺขตฺตุํ วา เตมนรุโกฺข วิย มหลฺลกกาเล ปพฺพชิตฺวา ปจฺจเนฺต วสมาโน ทุลฺลภสงฺฆทสฺสโน เจว ทุลฺลภธมฺมสฺสวโน จ ปุคฺคโล เวทิตโพฺพฯ เอกโจฺจ หิ วุฑฺฒกาเล ปพฺพชิโต กติปาเหน อุปสมฺปทํ ลภิตฺวา ปญฺจวสฺสกาเล ปาติโมกฺขํ ปคุณํ กตฺวา ทสวสฺสกาเล วินยธรเตฺถรสฺส สนฺติเก วินยกถากาเล มริจํ วา หรีตกขณฺฑํ วา มุเข ฐเปตฺวา พีชเนน มุขํ ปิธาย นิทฺทายโนฺต นิสีทิตฺวา เลสกเปฺปน กตวินโย นาม หุตฺวา ปตฺตจีวรํ อาทาย ปจฺจนฺตํ คจฺฉติฯ ตตฺร นํ มนุสฺสา สกฺกริตฺวา ภิกฺขุทสฺสนสฺส ทุลฺลภตาย “อิเธว, ภเนฺต, วสถา”ติ วิหารํ กาเรตฺวา ปุปฺผูปคผลูปครุเกฺข โรเปตฺวา ตตฺถ วาเสนฺติฯ

อถ มหาวิหารสทิสวิหารา พหุสฺสุตา ภิกฺขู, ‘‘ชนปเท จีวรรชนาทีนิ กตฺวา อาคมิสฺสามา’’ติ ตตฺถ คจฺฉนฺติฯ โส เต ทิสฺวา, หฏฺฐตุฏฺโฐ วตฺตปฏิวตฺตํ กตฺวา, ปุนทิวเส อาทาย ภิกฺขาจารคามํ ปวิสิตฺวา, ‘‘อสุโก เถโร สุตฺตนฺติโก, อสุโก อภิธมฺมิโก, อสุโก วินยธโร, อสุโก เตปิฏโก, เอวรูเป เถเร กทา ลภิสฺสถ, ธมฺมสวนํ กาเรถา’’ติ วทติฯ อุปาสกา ‘‘ธมฺมสฺสวนํ กาเรสฺสามา’’ติ วิหารมคฺคํ โสเธตฺวา, สปฺปิเตลาทีนิ อาทาย, มหาเถรํ อุปสงฺกมิตฺวา, ‘‘ภนฺเต, ธมฺมสฺสวนํ กาเรสฺสาม, ธมฺมกถิกานํ วิจาเรถา’’ติ วตฺวา ปุนทิวเส อาคนฺตฺวา ธมฺมํ สุณนฺติฯ

เนวาสิกเตฺถโร อาคนฺตุกานํ ปตฺตจีวรานิ ปฏิสาเมนฺโต อโนฺตคเพฺภเยว ทิวสภาคํ วีตินาเมติฯ ทิวากถิโก อุฏฺฐิโต สรภาณโก ฆเฏฺน อุทกํ วเมนฺโต วิย สรภาณํ ภณิตฺวา อุฏฺฐิโต, ตมฺปิ โส น ชานาติฯ รตฺติกถิโก สาครํ โขเภนฺโต วิย รตฺตึ กเถตฺวา อุฏฺฐิโต, ตมฺปิ โส น ชานาติฯ ปจฺจูสกถิโก กเถตฺวา อุฏฺฐาสิ, ตมฺปิ โส น ชานาติฯ ปาโตว ปน อุฏฺฐาย มุขํ โธวิตฺวา, เถรานํ ปตฺตจีวรานิ อุปนาเมตฺวา, ภิกฺขาจารํ อุปคจฺฉโนฺต มหาเถรํ อาห – ‘‘ภเนฺต, ทิวากถิโก กตรํ ชาตกํ นาม กเถสิ, สรภาณโก กตรํ สุตฺตํ นาม ภณิ, รตฺติกถิโก กตรํ ธมฺมกถํ นาม กเถสิ, ปจฺจูสกถิโก กตรํ ชาตกํ นาม กเถสิ, ขนฺธา นาม กติ, ธาตุโย นาม กติ, อายตนา นาม กตี’’ติฯ เอวรูโป เอกํ เทฺว สํวจฺฉรานิ อติกฺกมิตฺวา ภิกฺขุทสฺสนเญฺจว ธมฺมสฺสวนญฺจ ลภโนฺตปิ โอเฆ อาคเต อุทเกน สกึ วา ทฺวิกฺขตฺตุํ วา เตมิตรุกฺขสทิโส โหติฯ โส เอวํ สงฺฆทสฺสนโต จ ธมฺมสฺสวนโต จ ปฏิกฺกมฺม ทูเร วสโนฺต อริยมคฺคํ โอตริตฺวา สมาธิกุเลฺล นิสิโนฺน นิพฺพานสาครํ ปาปุณิตุํ น สโกฺกติฯ

มเชฺฌ คงฺคาย ทีปเก ชาโต มุทฺทุรุโกฺข วิย มธุรสฺสรภาณกปุคฺคโล เวทิตโพฺพฯ โส หิ อภิญฺญาตานิ อภิญฺญาตานิ เวสฺสนฺตราทีนิ ชาตกานิ อุคฺคณฺหิตฺวา, ทุลฺลภภิกฺขุทสฺสนํ ปจฺจนฺตํ คนฺตฺวา, ตตฺถ ธมฺมกถาย ปสาทิตหทเยน ชเนน อุปฏฺฐิยมาโน อตฺตานํ อุทฺทิสฺส กเต สมฺปนฺนปุปฺผผลรุเกฺข นนฺทนวนาภิราเม วิหาเร วสติฯ อถสฺส ภารหารภิกฺขู ตํ ปวตฺตึ สุตฺวา, ‘‘อสุโก กิร เอวํ อุปฏฺฐาเกสุ ปฏิพทฺธจิโตฺต วิหรติฯ ปณฺฑิโต ภิกฺขุ ปฏิพโล พุทฺธวจนํ วา อุคฺคณฺหิตุํ, กมฺมฏฺฐานํ วา มนสิกาตุํ, อาเนตฺวา เตน สทฺธึ อสุกเตฺถรสฺส สนฺติเก ธมฺมํ อุคฺคณฺหิสฺสาม, อสุกเตฺถรสฺส สนฺติเก กมฺมฏฺฐาน’’นฺติ ตตฺถ คจฺฉนฺติฯ

โส เตสํ วตฺตํ กตฺวา สายนฺหสมยํ วิหารจาริกํ นิกฺขเนฺตหิ เตหิ ‘‘อิมํ, อาวุโส, เจติยํ ตยา การิต’’นฺติ ปุโฏฺฐ, ‘‘อาม, ภเนฺต’’ติ วทติฯ ‘‘อยํ โพธิ, อยํ มณฺฑโป, อิทํ อุโปสถาคารํ, เอสา อคฺคิสาลา, อยํ จงฺกโม ตยา การิโตฯ อิเม รุเกฺข โรปาเปตฺวา ตยา นนฺทนวนาภิราโม วิหาโร การิโต’’ติฯ ‘‘อาม, ภเนฺต’’ติ, วทติฯ

โส สายํ เถรุปฏฺฐานํ คนฺตฺวา วนฺทิตฺวา ปุจฺฉติ – ‘‘กสฺมา, ภเนฺต, อาคตตฺถา’’ติ? ‘‘อาวุโส, ตํ อาทาย คนฺตฺวา, อสุกเตฺถรสฺส สนฺติเก ธมฺมํ อุคฺคณฺหิตฺวา, อสุกเตฺถรสฺส สนฺติเก กมฺมฏฺฐานํ, อสุกสฺมึ นาม อรเญฺญ สมคฺคา สมณธมฺมํ กริสฺสามาติ อิมินา การเณน อาคตมฺหา’’ติฯ สาธุ, ภเนฺต, ตุเมฺห นาม มยฺหํ อตฺถาย อาคตา, อหมฺปิ จิรนิวาเสน อิธ อุกฺกณฺฐิโต คจฺฉามิ, ปตฺตจีวรํ คณฺหามิ, ภเนฺตติฯ อาวุโส, สามเณรทหรา มคฺคกิลนฺตา, อชฺช วสิตฺวา เสฺว ปจฺฉาภตฺตํ คมิสฺสามาติฯ สาธุ, ภเนฺตติ ปุนทิวเส เตหิ สทฺธึ ปิณฺฑาย ปวิสติฯ คามวาสิโน ‘‘อมฺหากํ อเยฺย พหู อาคนฺตุเก ภิกฺขู คเหตฺวา อาคโต’’ติ อาสนานิ ปญฺญาเปตฺวา ยาคุํ ปาเยตฺวา สุขนิสิโนฺนกถํ สุตฺวา ภตฺตํ อทํสุฯ เถรา ‘‘ตฺวํ, อาวุโส, อนุโมทนํ กตฺวา นิกฺขม, มยํ อุทกผาสุกฏฺฐาเน ภตฺตกิจฺจํ กริสฺสามา’’ติ นิกฺขนฺตาฯ

คามวาสิโน อนุโมทนํ สุตฺวา ปุจฺฉึสุ, ‘‘กุโต, ภนฺเต, เถรา อาคตา’’ติ? เอเต อมฺหากํ อาจริยุปชฺฌายา สมานุปชฺฌายา สนฺทิฏฺฐา สมฺภตฺตาติฯ กสฺมา อาคตาติ? มํ คเหตฺวา คนฺตุกามตายาติฯ ตุเมฺห ปน คนฺตุกามาติ? อามาวุโสติฯ กึ วเทถ, ภนฺเต, อเมฺหหิ กสฺส อุโปสถาคารํ การิตํ, กสฺส โภชนสาลา, กสฺส อคฺคิสาลาทโย การิตา, มยํ มงฺคลามงฺคเลสุ กสฺส สนฺติกํ คมิสฺสามาติ? มหาอุปาสิกาโยปิ ตเตฺถว นิสีทิตฺวา อสฺสูนิ ปวตฺตยึสุฯ ทหโร ‘‘ตุเมฺหสุ เอวํ ทุกฺขิเตสุ อหํ คนฺตฺวา กึ กริสฺสามิ? เถเร อุโยฺยเชสฺสามี’’ติ วิหารํ คโตฯ

เถราปิ กตภตฺตกิจฺจา ปตฺตจีวรานิ คเหตฺวา นิสินฺนา ตํ ทิสฺวาว, ‘‘กึ, อาวุโส, จิรายสิ, ทิวา โหติ, คจฺฉามา’’ติ อาหํสุฯ อาม, ภนฺเต, ตุเมฺห สฺขิตา, อสฺุกเคหสฺส อิฏฺฐกามูลํ ฐิต สณฺฐาเนเนว ฐิตํ, อสฺุกเคหาทีนํ จิตฺตกมฺมมูลาทีนิ อตฺถิ, คตสฺสาปิ เม จิตฺตวิเกฺขโป ภวิสฺสติ, ตุเมฺห ปุรโต คนฺตฺวา อสฺุกวิหาเร จีวรโธวนรชนาทีนิ กโรถ, อหํ ตตฺถ สมฺปาปฺุณิสฺสามีติฯ เต ตสฺส โอสกฺกิตุกามตํ ญตฺวา ตฺวํ ปจฺฉา อาคเจฺฉยฺยาสีติ ปกฺกมึสุฯ

โส เถเร อนุคนฺตฺวา นิวโตฺต วิหารเมว อาคนฺตฺวา โภชนสาลาทีนิ โอโลเกโนฺต วิหารํ รามเณยฺยกํ ทิสฺวา จิเนฺตสิ – ‘‘สาธุ วตมฺหิ น คโตฯ สเจ อคมิสฺสํ, โกจิ, เทว, ธมฺมกถิโก อาคนฺตฺวา , สเพฺพสํ มนํ ภินฺทิตฺวา, วิหารํ อตฺตโน นิกายสนฺตกํ กเรยฺย, อถ มยา ปจฺฉา อาคนฺตฺวา เอตสฺส ปจฺฉโต ลทฺธปิณฺฑํ ภฺุชเนฺตน จริตพฺพํ ภวิสฺสตี’’ติฯ

โส อปเรน สมเยน สฺุณาติ, ‘‘เต กิร ภิกฺขู คตฏฺฐาเน เอกนิกายเทฺวนิกายเอกปิฏกเทฺวปิฏกาทิวเสน พุทฺธวจนํ อุคฺคณฺหิตฺวา อฏฺฐกถาจริยา ชาตา วินยธรา ชาตา สตปริวาราปิ สหสฺสปริวาราปิ จรนฺติฯ เย ปเนตฺถ สมณธมฺมํ กาตุํ คตา, เต ฆเฏฺฏนฺตา วายมนฺตา โสตาปนฺนา ชาตา, สกทาคามิโน อนาคามิโน อรหโนฺต ชาตา, มหาสกฺกาเรน ปรินิพฺพุตา’’ติ ฯ โส จิเนฺตสิ – ‘‘สเจ อหมฺปิ อคมิสฺสํ, มยฺหเมฺปสา สมฺปตฺติ อภวิสฺส, อิมํ ปน ฐานํ มฺุจิตุํ อสโกฺกโนฺต อติวิย ปริหีนมฺหี’’ติฯ อยํ ปุคฺคโล อตฺตโน มุทุตาย ตํ ฐานํ อมฺุจโนฺต อริยมคฺคํ โอตริตฺวา สมาธิกุเลฺล นิสีโนฺน นิพฺพานสาครํ ปาปฺุณิตุํ น สโกฺกติฯ

คงฺคาย นทิยา ติริยํ ปติตฺวา, วาลิกาย โอตฺถฏภาเวน อนฺตรเสตุ วิย หุตฺวา, พหูนํ ปจฺจโย ชาตรุโกฺข วิย รถวินีตมหาอริยวํสจโนฺทปมาทิปฏิปทาสุ อญฺญตรํ ปฏิปทํ อุคฺคเหตฺวา ฐิโต โอลีนวุตฺติโก ปุคฺคโล เวทิตโพฺพฯ โส หิ ตํ ปฏิปตฺตินิสฺสิตํ ธมฺมํ อุคฺคเหตฺวา ปกติยา มนุสฺสสโร จิตฺตลปพฺพตาทิสทิสํ มหนฺตํ ฐานํ คนฺตฺวา เจติยงฺคณวตฺตาทีนิ กโรติฯ อถ นํ ธมฺมสฺสวนคฺคํ ปตฺตํ อาคนฺตุกา ทหรา ‘‘ธมฺมํ กเถหี’’ติ วทนฺติฯ โส สมฺมา อุคฺคหิตํ ธมฺมํ ปฏิปทํ ทีเปตฺวา กเถติฯ อถสฺส ปํสุกูลิกปิณฺฑปาติกาทโย สเพฺพ เถรนวมชฺฌิมา ภิกฺขู ‘‘อโห สปฺปุริโส’’ติ อตฺตมนา ภวนฺติฯ

โส กสฺสจิ นิทานมตฺตํ, กสฺสจิ อุปฑฺฒคาถํ, กสฺสจิ คาถํ อุปฏฺฐาเปโนฺต อยปฏฺฏเกน อาพนฺธโนฺต วิย ทหรสามเณเร สงฺคณฺหิตฺวา มหาเถเร อุปสงฺกมิตฺวา, ‘‘ภนฺเต, อยํ โปราณกวิหาโร อตฺถิ, เอตฺถ โกจิ ตตฺรุปฺปาโท’’ติ?, ปุจฺฉติฯ เถรา – ‘‘กึ วเทสิ, อาวุโส, จตฺตาฬีสติ กรีสสหสฺสานิ ตตฺรุปฺปาโท’’ติฯ ภนฺเต, ตุเมฺห เอวํ วเทถ, อุทฺธเน ปน อคฺคิปิ น ชลตีติฯ อาวุโส, มหาวิหารวาสีหิ ลทฺธา นาม เอวเมว นสฺสนฺติ, น โกจิ สณฺฐเปตีติฯ ภนฺเต, โปราณกราชูหิ ทินฺนํ ขีณาสเวหิ ปฏิคฺคหิตํ กสฺมา เอเต นาเสนฺตีติ? อาวุโส, ตาทิเสน ธมฺมกถิเกน สกฺกา ภเวยฺย ลทฺธุนฺติฯ ภนฺเต, มา เอวํ วเทถ, อเมฺห ปฏิปตฺติทีปกธมฺมกถิกา นาม, ตุเมฺห มํ ‘‘สงฺฆกุฏุมฺพิโก วิหารุปฏฺฐาโก’’ติ มญฺญมานา กาตุกามาติฯ กึ นุ โข, อาวุโส, อกปฺปิยเมตํ, ตุมฺหาทิเสหิ

ปน กถิเต อมฺหากํ อุปฺปเชฺชยฺยาติ? เตน หิ, ภเนฺต, อารามิเกสุ อาคเตสุ อมฺหากํ ภารํ กโรถ, เอกํ กปฺปิยทฺวารํ กเถสฺสามาติฯ

โส ปาโตว คนฺตฺวา, สนฺนิปาตสาลายํ ฐตฺวา, อารามิเกสุ อาคเตสุ ‘‘อุปาสกา อสุกเขเตฺต ภาโค กุหิํ, อสุกเขเตฺต กหาปณํ กุหิ’’นฺติอาทีนิ วตฺวา, อญฺญสฺส เขตฺตํ คเหตฺวา, อญฺญสฺส เทติฯ เอวํ อนุกฺกเมน ตํ ตํ ปฏิเสเธนฺโต ตสฺส ตสฺส เทโนฺต ตถา อกาสิ , ยถา ยาคุหตฺถา ปูวหตฺถา ภตฺตหตฺถา เตลมธุผาณิตฆตาทิหตฺถา จ อตฺตโนว สนฺติกํ อาคจฺฉนฺติฯ สกลวิหาโร เอกโกลาหโล โหติ, เปสลา ภิกฺขู นิพฺพิชฺช อปกฺกมิํสุฯ

โสปิ อาจริยุปชฺฌาเยหิ วิสฺสฎฺฐกานํ พหูนํ ทุพฺพจปุคฺคลานํ อุปชฺฌํ เทโนฺต วิหารํ ปูเรติฯ อาคนฺตุกา ภิกฺขู วิหารทฺวาเร ฐตฺวาว ‘‘วิหาเร เก วสนฺตี’’ติ, ปุจฺฉิตฺวา, ‘‘เอวรูปา นาม ภิกฺขู’’ติ สุตฺวา พาหิเรเนว ปกฺกมนฺติฯ อยํ ปุคฺคโล สาสเน ติริยํ นิปนฺนตาย มหาชนสฺส ปจฺจยภาวํ อุปคโต อริยมคฺคํ โอตริตฺวา สมาธิกุเลฺล นิสิโนฺน นิพฺพานสาครํ ปาปุณิตุํ น สโกฺกติฯ

ภควนฺตํ เอตทโวจาติ ‘‘นิพฺพานปพฺภารา’’ติ ปเทน โอสาปิตํ ธมฺมเทสนํ ญตฺวา อนุสนฺธิกุสลตาย เอตํ ‘‘กิํ นุ โข, ภเนฺต’’ติอาทิวจนํ อโวจฯ ตถาคโตปิ หิ อิมิสฺสํ ปริสติ นิสิโนฺน ‘‘อนุสนฺธิกุสโล ภิกฺขุ อตฺถิ, โส มํ ปญฺหํ ปุจฺฉิสฺสตี’’ติ ตเสฺสว โอกาสกรณตฺถาย อิมสฺมิํ ฐาเน เทสนํ นิฎฺฐาเปสิฯ

อิทานิ **โอริมํ ตีร**นฺติอาทินา นเยน วุเตฺตสุ อชฺฌตฺติกายตนาทีสุ เอวํ อุปคมนานุปคมนาทีนิ เวทิตพฺพานิฯ ‘‘มยฺหํ จกฺขุ-ปสนฺนํ, อหํ อปฺปมตฺตกมฺปิ รูปารมฺมณํ ปฏิวิชฺฌิตุํ สโกฺกมี’’ติ เอตํ นิสฺสาย จกฺขุํ อสฺสาเทโนฺตปิ ติมิรกวาตาทีหิ อุปหตปสาโท ‘‘อมนาปํ มยฺหํ จกฺขุ, มหนฺตมฺปิ รูปารมฺมณํ วิภาเวตุํ น สโกฺกมี’’ติ โทมนสฺสํ อาปชฺชโนฺตปิ จกฺขายตนํ อุปคจฺฉติ นามฯ อนิจฺจํ ทุกฺขํ อนตฺตาติ ติณฺณํ ลกฺขณานํ วเสน วิปสฺสโนฺต ปน น อุปคจฺฉติ นามฯ โสตาทีสุปิ เอเสว นโยฯ

มนายตเน ปน ‘‘มนาปํ วต เม มโน, กิญฺจิ วามโต อคฺคเหตฺวา สพฺพํ ทกฺขิณโตว คณฺหาตี’’ติ วา ‘‘มเนน เม จินฺติตจินฺติตสฺส อลาโภ นาม นตฺถี’’ติ วา เอวํ อสฺสาเทโนฺตปิ, ‘‘ทุจฺจินฺติตจินฺติตสฺส เม มโน อปฺปทกฺขิณคฺคาหี’’ติ เอวํ โทมนสฺสํ อุปฺปาเทโนฺตปิ มนายตนํ อุปคจฺฉติ นามฯ อิเฎฺฐ ปน รูเป ราคํ, อนิเฎฺฐ ปฎิฆํ อุปฺปาเทโนฺต รูปายตนํ อุปคจฺฉติ นามฯ สทฺทายตนาทีสุปิ เอเสว นโยฯ

นนฺทีราคเสฺสตํ อธิวจนนฺติ ยถา หิ มเชฺฌ สํสีทิตฺวา ถลํ ปตฺตํ ทารุกฺขนฺธํ สณฺหถูลวาลิกา ปีฬยติ, โส ปุน สีสํ อุกฺขิปิตุํ น สโกฺกติ, เอวํ นนฺทีราเคน อาพโทฺธ ปุคฺคโล จตูสุ มหาอปาเยสุ ปติโต มหาทุเกฺขน ปีฬียติ, โส อเนเกหิปิ วสฺสสหเสฺสหิ ปุน สีสํ อุกฺขิปิตุํ น สโกฺกติฯ เตน วุตฺตํ ‘‘นนฺทีราคเสฺสตํ อธิวจน’’นฺติฯ

อสฺมิมานเสฺสตํ อธิวจนนฺติ ยถา หิ ถเล อารุโฬฺห ทารุกฺขโนฺธ เหฎฺฐา คโงฺคทเกน เจว อุปริ วเสฺสน จ เตเมโนฺต อนุกฺกเมน เสวาลปริโยนโทฺธ ‘‘ปาสาโณ นุ โข เอส ขาณุโก’’ติ วตฺตพฺพตํ อาปชฺชติ, เอวเมว อสฺมิมาเนน อุนฺนโต ปุคฺคโล ปํสุกูลิกฎฺฐาเน ปํสุกูลิโก โหติ, ธมฺมกถิกฎฺฐาเน ธมฺมกถิโก, ภณฺฑนการกฎฺฐาเน ภณฺฑนการโก, เวชฺชฎฺฐาเน เวโชฺช, ปิสุณฎฺฐาเน ปิสุโณฯ โส นานปฺปการํ อเนสนํ อาปชฺชโนฺต ตาหิ ตาหิ อาปตฺตีหิ ปลิเวฐิโต ‘‘อตฺถิ

นุ โข อสฺส อพฺภนฺตเร กิญฺจิ สีลํ, อุทาหุ นตฺถี’’ติ วตฺตพฺพตํ อาปชฺชติฯ เตน วุตฺตํ ‘‘อสฺมิมาน เสฺสตํ อธิวจน’’นฺติฯ

ปญฺจเนฺนตํ กามคุณานํ อธิวจนนฺติ ยถา หิ อาวเฏฺฏ ปติตทารุขเนฺธ อเนฺตเยว ปาสาณาทีสุ อาหตสมฺภาหโต ภิชฺชิตฺวา จุณฺณวิจุณฺณํ โหติ, เอวํ ปญฺจกามคุณาวเฏฺฏ ปติตปุคฺคโล จตูสุ อปาเยสุ กมฺมการณขุปฺปิปาสาทิทุเกฺขหิ อาหตสมฺภาหโต ทีฆรตฺตํ จุณฺณวิจุณฺณตํ อาปชฺชติฯ เตน วุตฺตํ ‘‘ปญฺจเนฺนตํ กามคุณานํ อธิวจน’’นฺติฯ

ทุสฺสีโลติ นิสฺสีโลฯ **ปาปธโมฺม**ติ ลามกธโมฺมฯ **อสุจี**ติ น สุจิฯ **สงฺกสฺสรสมาจาโร**ติ ‘‘อิมสฺส มเญฺญ อิมสฺส มเญฺญ อิทํ กมฺม’’นฺติ เอวํ ปเรหิ สงฺกาย สริตพฺพสมาจาโรฯ สงฺกาย วา ปเรสํ สมาจารํ สรตีติปิ สงฺกสฺสรสมาจาโรฯ ตสฺส หิ เทฺว ตโย ชเน กเถเนฺต ทิสฺวา, ‘‘มม โทสํ มเญฺญ กเถนฺตี’’ติ เตสํ สมาจารํ สงฺกสฺสรติ ธาวตีติ สงฺกสฺสรสมาจาโรฯ

สมณปฏิโญฺญติ สลากคฺคหณาทีสุ ‘‘กิตฺตกา วิหาเร สมณา’’ติ คณนาย อารทฺธาย ‘‘อหมฺปิ สมโณ, อหมฺปิ สมโณ’’ติ ปฏิญฺญํ เทติ, สลากคฺคหณาทีนิ กโรติฯ **พฺรหฺมจาริปฏิโญฺญ**ติ อุโปสถปวารณาทีสุ ‘‘อหมฺปิ พฺรหฺมจารี’’ติ ปฏิญฺญาย ตานิ กมฺมานิ ปวิสติ ฯ **อโนฺตปูตี**ติ วกฺกหทยาทีสุ อปูติกสฺสปิ คุณานํ ปูติภาเวน, อโนฺตปูติฯ **อวสฺสุโต**ติ ราเคน ติโนฺตฯ **กสมฺพุชาโต**ติ ราคาทีหิ กิเลเสหิ กจวรชาโตฯ

เอตทโวจาติ โคคณํ คงฺคาตีราภิมุขํ กตฺวา ปริสปริยเนฺต ฐิโต อาทิโต ปฏฺฐาย ยาว ปริโยสานา สตฺถุ ธมฺมเทสนํ สุตฺวา, ‘‘สตฺถา โอริมตีราทีนํ อนุปคจฺฉนฺตาทิวเสน สกฺกา ปฏิปตฺติํ ปูเรตุนฺติ วทติฯ ยทิ เอวํ ปูเรตุํ สกฺกา, อหํ ปพฺพชิตฺวา ปูเรสฺสามี’’ติ จิเนฺตตฺวา เอตํ ‘‘อหํ โข, ภเนฺต’’ติอาทิวจนํ อโวจฯ

วจฺฉคิทฺธินิโยติ วเจฺฉสุ สเสฺนหา ถเนหิ ขีรํ ปคฺฆรเนฺตหิ วจฺฉกเสฺนเหน สยเมว คมิสฺสนฺตีติฯ **นิยฺยาเตเหวา**ติ นิยฺยาเตหิเยวฯ คาวีสุ หิ อนิยฺยาติตาสุ โคสามิกา อาคนฺตฺวา, ‘‘เอกา คาวี น ทิสฺสติ, เอโก โคโณ, เอโก วจฺฉโก น ทิสฺสตี’’ติ ตุยฺหํ ปิฎฺฐิโต ปิฎฺฐิโต วิจริสฺสนฺติ, อิติ เต อผาสุกํ ภวิสฺสติฯ ปพฺพชฺชา จ นาเมสา สอิณสฺส น รุหติ, อณณา ปพฺพชฺชา จ พุทฺธาทีหิ สํวณฺณิตาติ ทสฺสนตฺถํ เอวมาหฯ **นิยฺยาตา**ติ นิยฺยาติตาฯ อิมสฺมิํ สุเตฺต วฎฺฏวิวฎฺฏํ กถิตํฯ

๕. ทุติยทารุกฺขเนฺธปมสุตฺตวณฺณนา

๒๔๒. ปญฺจเม **กิมิลาย**นฺติ กิมิลานามเก นคเรฯ **สํกิลิฎฺฐ**นฺติ ปฏิจฺฉนฺนกาลโต ปฏฺฐาย อสํกิลิฎฺฐา นาม อาปตฺติ นตฺถิ, เอวรูปํ สํกิลิฎฺฐํ อาปตฺติํฯ **น วุฎฺฐานํ ปญฺญายตี**ติ ปริวาสมานตฺตอพฺภาเนหิ วุฎฺฐานํ น ทิสฺสติฯ

๖. อวสฺสุตปริยายสุตฺตวณฺณนา

๒๔๓. ฉเฎฺฐ **นวํ สนฺถาคาร**นฺติ อธุนา การิตํ สนฺถาคารํ, เอกา มหาสาลาติ อโตฺถฯ อุโยฺยคกาลาทีสุ หิ ราชาโน ตตฺถ ฐตฺวา, ‘‘เอตฺตกา ปุรโต คจฺฉนฺตุ, เอตฺตกา ปจฺฉา, เอตฺตกา อุโภหิ ปเสฺสหิ, เอตฺตกา หตฺถี อภิรุหนฺตุ, เอตฺตกา อเสฺส, เอตฺตกา รเถสุ ติฎฺฐนฺตู’’ติ เอวํ สนฺถํ กโรนฺติ, มริยาทํ พนฺธนฺติ, ตสฺมา ตํ ฐานํ **สนฺถาคาร**นฺติ วุจฺจติฯ อุโยฺยคฎฺฐานโต จ อาคนฺตฺวา ยาว เคเหสุ อลฺลโคมยปริภณฺฑาทีนิ กาเรนฺติ, ตาว เทฺว ตีณิ ทิวสานิ เต ราชาโน

ตตฺถ สนฺถรนฺตีติปิ สนฺถาคารํฯ เตสํ ราชูนํ สห อตฺถานุสาสนํ อคารนฺติปิ สนฺถาคารํฯ คณ ราชาโน หิ เต, ตสฺมา อุปฺปนฺนํ กิจฺจํ เอกสฺส วเสน น ฉิชฺชติ, สเพฺพสํ ฉโนฺทปิ ลทฺธุํ วฎฺฎติ, ตสฺมา สเพฺพ ตตฺถ สนฺนิปติตฺวา อนุสาสนฺติฯ เตน วุตฺตํ ‘‘สห อตฺถานุสาสนํ อคารนฺติปิ สนฺถาคาร’’นฺติฯ ยสฺมา ปน เต ตตฺถ สนฺนิปติตฺวา, ‘‘อิมสฺมิํ กาเล กสิตุํ วฎฺฎติ, อิมสฺมิํ กาเล วปิตุ’’นฺติ เอวมาทินา นเยน ฆราวาสกิจฺจานิ สมฺมนฺตยนฺติ, ตสฺมา ฉิทฺทาวฉิทฺทํ ฆราวาสํ ตตฺถ สนฺถรนฺตีติปิ, สนฺถาคารํฯ **อจิรการิตํ โหตี**ติ อิฎฺฐกกมฺมสุธากมฺมจิตฺตกมฺมาทิวเสน สุสชฺชิตํ เทววิมานํ วิย อธุนา นิฎฺฐาปิตํฯ **สมเณน วา**ติ เอตฺถ ยสฺมา ฆรวตฺถุปริคฺคหณกาเลเยว เทวตา อตฺตโน วสนฎฺฐานํ คณฺหนฺติ, ตสฺมา ‘‘เทเวน วา’’ติ อวตฺวา, ‘‘สมเณน วา พฺราหฺมเณน วา เกนจิ วา มนุสฺสภูเตนา’’ติ วุตฺตํฯ

เยน ภควา เตนุปสงฺกมิํสูติ สนฺถาคารํ นิฎฺฐิตนฺติ สุตฺวา ‘‘คจฺฉาม นํ ปสฺสิสฺสามา’’ติ คนฺตฺวา ทฺวารโกฎฺฐกโต ปฎฺฐาย สพฺพํ โอโลเกตฺวา ‘‘อิทํ สนฺถาคารํ อติวิย มโนรมํ สสฺสิริกํฯ เกน ปฐมํ ปริภุตฺตํ อมฺหากํ ทีฆรตฺตํ หิตาย สุขาย อสฺสา’’ติ จิเนฺตตฺวา – ‘‘อมฺหากํ ญาติเสฎฺฐสฺส ปฐมํ ทิยฺยมาเนปิ สตฺถุโนว อนุจฺฉวิกํ, ทกฺขิเณยฺยวเสน ทิยฺยมาเนปิ สตฺถุโนว อนุจฺฉวิกํ, ตสฺมา สตฺถารํ ปฐมํ ปริภุญฺชาเปสฺสาม, ภิกฺขุสงฺฆสฺส จ อาคมนํ กริสฺสาม, ภิกฺขุสเงฺฆ อาคเต เตปิฎกํ พุทฺธวจนํ อาคตเมว ภวิสฺสติ, สตฺถารํ ติยามรตฺติํ อมฺหากํ ธมฺมกถํ กถาเปสฺสาม, อิติ ตีหิ รตเนหิ ปริภุตฺตํ ปจฺฉา มยํ ปริภุญฺชิสฺสาม, เอวํ โน ทีฆรตฺตํ หิตาย สุขาย ภวิสฺสตี’’ติ สนฺนิฎฺฐานํ กตฺวา อุปสงฺกมิํสุฯ

เยน นวํ สนฺถาคารํ เตนุปสงฺกมิํสูติ ตํทิวสํ กิร สนฺถาคารํ กิญฺจาปิ ราชกุลานํ ทสฺสนตฺถาย เทววิมานํ วิย สุสชฺชิตํ โหติ สุปฎิชคฺคิตํ, พุทฺธารหํ ปน กตฺวา อปญฺญตฺตํฯ พุทฺธา หิ นาม อรญฺญชฺฌาสยา อรญฺญารามา อโนฺตคาเม วเสยฺยุํ วา โน วา, ตสฺมา ‘‘ภควโต มนํ ชานิตฺวาว, ปญฺญาเปสฺสามา’’ติ จิเนฺตตฺวา, เต ภควนฺตํ อุปสงฺกมิํสุ, อิทานิ ปน มนํ ลภิตฺวา ปญฺญาเปตุกามา เยน สนฺถาคารํ เตนุปสงฺกมิํสุฯ

สพฺพสนฺถริํ สนฺถาคารํ สนฺถริตฺวาติ ยถา สพฺพเมว สนฺถตํ โหติ, เอวํ ตํ สนฺถราเปตฺวาฯ สพฺพปฐมํ ตาว ‘‘โคมยํ นาม สพฺพมงฺคเลสุ วฎฺฎตี’’ติ สุธาปริกมฺมกตมฺปิ ภูมิํ อลฺลโคมเยน โอปุญฺชาเปตฺวา, ปริสุกฺขภาวํ ญตฺวา, ยถา อกฺกนฺตฎฺฐาเน ปทํ ปญฺญายติ, เอวํ จตุชฺชาติยคเนฺธหิ ลิมฺปาเปตฺวา อุปริ นานาวณฺณกฎสารเก สนฺถริตฺวา เตสํ อุปริ มหาปิฎฺฐิกโกชเว อาทิํ กตฺวา หตฺถตฺถรอสฺสตฺถรสีหตฺถรพฺยคฺฆตฺถรจนฺทตฺถรกสูริยตฺถรกจิตฺตตฺถรกาทีหิ นานาวเณฺณหิ อตฺถรเกหิ สนฺถริตพฺพยุตฺตกํ สโพฺพกาสํ สนฺถราเปสุํฯ เตน วุตฺตํ ‘‘สพฺพสนฺถริํ สนฺถาคารํ สนฺถริตฺวา’’ติฯ

อาสนานิ ปญฺญาเปตฺวาติ มชฺฌฎฺฐาเน ตาว มงฺคลถมฺภํ นิสฺสาย มหารหํ พุทฺธาสนํ ปญฺญาเปตฺวา, ตตฺถ ตตฺถ ยํ ยํ มุทุกญฺจ มโนรมญฺจ ปจฺจตฺถรณํ , ตํ ตํ ปจฺจตฺถริตฺวา อุภโต โลหิตกํ มนุญฺญทสฺสนํ อุปธานํ อุปทหิตฺวา อุปริ สุวณฺณรชตตารกวิจิตฺตวิตานํ พนฺธิตฺวา คนฺธทามปุปฺผทามปตฺตทามาทีหิ อลงฺกริตฺวา สมนฺตา ทฺวาทสหเตฺถ ฐาเน ปุปฺผชาลํ กาเรตฺวา, ติํสหตฺถมตฺตํ ฐานํ ปฎสาณิยา ปริกฺขิปาเปตฺวา ปจฺฉิมภิตฺติํ นิสฺสาย ภิกฺขุสงฺฆสฺส ปลฺลงฺกปีฐอปสฺสยปีฐมุณฺฑปีฐานิ ปญฺญาเปตฺวา อุปริ เสตปจฺจตฺถรเณหิ ปจฺจตฺถราเปตฺวา ปาจีนภิตฺติํ นิสฺสาย อตฺตโน อตฺตโน มหาปิฎฺฐิกโกชเว ปญฺญาเปตฺวา มโนรมานิ หํสโลมาทิปูริตานิ อุปธานานิ ฐปาเปสุํ ‘‘เอวํ อกิลมมานา สพฺพรตฺติํ ธมฺมํ สุณิสฺสามา’’ติฯ อิทํ สนฺธาย วุตฺตํ ‘‘อาสนานิ ปญฺญาเปตฺวา’’ติฯ

อุทกมณิกํ ปติฏฺฐาเปตฺวาติ มหากุจฺฉิกํ อุทกจาฏึ ปติฏฺฐาเปตฺวา ‘‘เอวํ ภควา จ ภิกฺขุสโงฺฆ จ ยถารุจิยา หเตฺถ วา โธวิสฺสนฺติ ปาเท วา, มุขํ วา วิกฺขาเลสฺสนฺตี’’ติ เตสุ เตสุ ฐาเนสุ มณิวณฺณสฺส อุทกสฺส ปูราเปตฺวา วาสตฺถาย นานาปุปฺผานิ เจว อุทกวาสจุณฺณานิ จ ปกฺขิปิตฺวา กทลิปเณฺณหิ ปิทหิตฺวา ปติฏฺฐาเปสุํฯ อิทํ สนฺธาย วุตฺตํ ‘‘อุทกมณิกํ ปติฏฺฐาเปตฺวา’’ติฯ

เตลปฺปทีปํ อาโรเปตฺวาติ รชตสุวณฺณาทิมยทณฺฑทีปิกาสุ โยนกรูปกิราตรูปกาทีนํ หเตฺถ ฐปิตสุวณฺณรชตาทิมยกปลฺลิกาสุ จ เตลปฺปทีปํ ชาลาเปตฺวาติ อโตฺถฯ **เยน ภควา เตนุปสงฺกมึสู**ติ เอตฺถ ปน เต สกฺยราชาโน น เกวลํ สนฺถาคารเมว, อถ โข โยชนาวเฏฺฏ กปิลวตฺถุสฺมึ นครวีถิโยปิ สมฺมชฺชาเปตฺวา ธเช อุสฺสาเปตฺวา เคหทฺวาเรสุ ปุณฺณฆเฏ จ กทลิโย จ ฐปาเปเตวา สกลนครํ ทีปมาลาทีหิ วิปฺปกิณฺณตารกํ วิย กตฺวา ‘‘ขีรูปเค ทารเก ขีรํ ปาเยถ, ทหเร กุมาเร ลหุํ ลหุํ โภเชตฺวา สยาเปถ, อุจฺจาสทฺทํ มา กริตฺถ, อชฺช เอกรตฺตึ สตฺถา อโนฺตคาเม วสิสฺสติ, พุทฺธา นาม อปฺปสทฺทกามา โหนฺตี’’ติ เภรึ จราเปตฺวา สยํ ทณฺฑทีปิกา อาทาย เยน ภควา เตนุปสงฺกมึสุฯ

อถ โข ภควา นิวาเสตฺวา ปตฺตจีวรมาทาย สทฺธึ ภิกฺขุสเงฺฆน เยน นวํ สนฺถาคารํ เตนุปสงฺกมีติ ‘‘ยสฺส ทานิ, ภเนฺต, ภควา กาลํ มญฺญตี’’ติ เอวํ กิร กาเล อาโรจิเต ภควา ลาขารสตินฺตรตฺตโกวิฬารปุปฺผวณฺณํ รตฺตทุปฏฺฏํ กตฺตริยา ปทุมํ กเนฺตโนฺต วิย, สํวิธาย ติมณฺฑลํ ปฏิจฺฉาเทโนฺต นิวาเสตฺวา สุวณฺณปามเงฺคน ปทุมกลาปํ ปริกฺขิปโนฺต วิย, วิชฺชุลตาสสฺสิริกํ กายพนฺธนํ พนฺธิตฺวา รตฺตกมฺพเลน คชกุมฺภํ ปริโยนนฺธโนฺต วิย, รตนสตุเพฺพเธ สุวณฺณคฺฆิเก ปวาฬชาลํ ขิปมาโน วิย สุวณฺณเจติเย รตฺตกมฺพลกญฺจุกํ ปฏิมุญฺจโนฺต วิย, คจฺฉนฺตํ ปุณฺณจนฺทํ รตฺตวณฺณวลาหเกน ปฏิจฺฉาทยมาโน วิย, กญฺจนปพฺพตมตฺถเก สุปกฺกลาขารสํ ปริสิญฺจโนฺต วิย, จิตฺตกูฏปพฺพตมตฺถกํ วิชฺชุลตาย ปริกฺขิปโนฺต วิย จ สจกฺกวาฬสิเนรุยุคนฺธรํ มหาปถวึ สญฺจาเลตฺวา คหิตํ นิโคฺรธปลฺลวสมานวณฺณํ รตฺตวรปํสุกูลํ ปารุปิตฺวา, คนฺธกุฏิทฺวารโต นิกฺขมิ กญฺจนคุหโต สีโห วิย อุทยปพฺพตกูฏโต ปุณฺณจโนฺท วิย จฯ นิกฺขมิตฺวา ปน คนฺธกุฏิปมุเข อฏฺฐาสิฯ

อถสฺส กายโต เมฆมุเขหิ วิชฺชุกลาปา วิย รสฺมิโย นิกฺขมิตฺวา สุวณฺณรสธาราปริเสกปิญฺชรปตฺตปุปฺผผลวิฏเป วิย อารามรุเกฺข กรึสุฯ ตาวเทว จ อตฺตโน อตฺตโน ปตฺตจีวรมาทาย มหาภิกฺขุสโงฺฆ ภควนฺตํ ปริวาเรสิฯ เต ปน ปริวาเรตฺวา ฐิตา ภิกฺขู เอวรูปา อเหสุํ – อปฺปิจฺฉา สนฺตุฏฺฐา ปวิวิตฺตา อสํสฏฺฐา อารทฺธวีริยา วตฺตาโร วจนกฺขมา โจทกา ปาปครหิโน สีลสมฺปนฺนา สมาธิสมฺปนฺนา ปญฺญาวิมุตฺติวิมุตฺติญาณทสฺสนสมฺปนฺนาฯ เตหิ ปริวาริโต ภควา รตฺตกมฺพลปริกฺขิโตฺต วิย สุวณฺณกฺขโนฺธ, รตฺตปทุมสณฺฑมชฺฌคตา วิย สุวณฺณนาวา, ปวาฬเวทิกาปริกฺขิโตฺต วิย สุวณฺณปาสาโท วิโรจิตฺถฯ สาริปุตฺตโมคฺคลฺลานาทโย มหาเถราปิ นํ เมฆวณฺณํ ปํสุกูลํ ปารุปิตฺวา มณิวมฺมวมฺมิกา วิย มหานาคา ปริวารยึสุ วนฺตราคา ภินฺนกิเลสา วิชฏิตชฏา ฉินฺนพนฺธนา กุเล วา คเณ วา อลคฺคาฯ

อิติ ภควา สยํ วีตราโค วีตราเคหิ, วีตโทโส วีตโทเสหิ, วีตโมโห วีตโมเหหิ , นิตฺตโณฺห นิตฺตเณฺหหิ, นิกฺกิเลโส นิกฺกิเลเสหิ, สยํ พุโทฺธ พหุสฺสุตพุเทฺธหิ ปริวาริโต ปตฺตปริวาริตํ วิย เกสรํ, เกสรปริวาริตา วิย กณฺณิกา, อฏฺฐนาคสหสฺสปริวาริโต วิย ฉทฺทโนฺต นาคราชา, นวุติหํสสหสฺสปริวาริโต วิย ธตรโฏฺฐ หํสราชา, เสนงฺคปริวาริโต วิย จกฺกวตฺติราชา, มรุคณปริ

วาริโต วิย สโกฺก เทวราชา, พฺรหฺมคณปริวาริโต วิย หาริตมหาพฺรหฺมา, ตาราคณปริวาริโต วิย ปุณฺณจโนฺท อสเมน พุทฺธเวเสน อปริมาเณน พุทฺธวิลาเสน กปิลวตฺถุคามิมคฺคํ ปฏิปชฺชิฯ

อถสฺส ปุรตฺถิมกายโต สุวณฺณวณฺณา รสฺมิ อุฏฺฐหิตฺวา อสีติหตฺถฏฺฐานํ อคฺคเหสิ ปจฺฉิม-กายโต, ทกฺขิณหตฺถโต, วามหตฺถโต สุวณฺณวณฺณา รสฺมิ อุฏฺฐหิตฺวา อสีติหตฺถฏฺฐานํ อคฺคเหสิฯ อุปริ เกสนฺตโต ปฏฺฐาย สพฺพเกสาวเฏฺฏหิ โมรคีววณฺณา รสฺมิ อุฏฺฐหิตฺวา คคนตเล อสีติหตฺถฏฺฐานํ อคฺคเหสิฯ เหฏฺฐา ปาทตเลหิ ปวาฬวณฺณา รสฺมิ อุฏฺฐหิตฺวา ฆนปถวึ อสีติหตฺถฏฺฐานํ อคฺคเหสิฯ เอวํ สมนฺตา อสีติหตฺถฏฺฐานํ ฉพฺพณฺณา พุทฺธรสฺมิโย วิโชฺชตมานา วิปฺผนฺทมานา กญฺจนทณฺฑทีปิกาหิ นิจฺฉริตฺวา อากาสํ ปกฺขนฺทชาลา วิย จาตุทฺทีปิกมหาเมฆโต นิกฺขนฺตวิชฺชุลตา วิย วิธาวึสุฯ สพฺพทิสาภาคา สุวณฺณจมฺปกปุเปฺผหิ วิกิริยมานา วิย, สุวณฺณฆฏโต นิกฺขนฺตสุวณฺณรสธาราหิ สิญฺจมานา วิย, ปสาริตสุวณฺณปฏปริกฺขิตฺตา วิย, เวรมฺภวาตสมุฏฺฐิตกึสุกกณิการปุปฺผจุณฺณสโมกิณฺณา วิย วิปฺปภาสึสุฯ

ภควโตปิ อสีติอนุพฺยญฺชนพฺยามปฺปภาทฺวตฺติํสวรลกฺขณสมุชฺชลสรีรํ สมุคฺคตตารกํ วิย คคนตลํ, วิกสิตมิว ปทุมวนํ, สพฺพปาลิผุโลฺล วิย โยชนสติโก ปาริจฺฉตฺตโก, ปฏิปาฏิยา ฐปิตานํ ทฺวตฺติํสจนฺทานํ ทฺวตฺติํสสูริยานํ ทฺวตฺติํสจกฺกวตฺตีนํ ทฺวตฺติํสเทวราชานํ ทฺวตฺติํสมหาพฺรหฺมานํ สิริยา สิริํ อภิภวมานํ วิย วิโรจิตฺถ, ยถา ตํ ทสหิ ปารมีหิ ทสหิ อุปปารมีหิ ทสหิ ปรมตฺถปารมีหิ สมฺมเทว ปูริตาหิ สมติํสปารมิตาหิ อลงฺกตํฯ กปฺปสตสหสฺสาธิกานิ จตฺตาริ อสเงฺขฺยยฺยานิ ทินฺนทานํ รกฺขิตสีลํ กตกลฺยาณกมฺมํ เอกสฺมิํ อตฺตภาเว โอตริตฺวา วิปากํ ทาตุํ ฐานํ อลภมานํ สมฺพาธปตฺตํ วิย อโหสิฯ นาวาสหสฺสภณฺฑํ เอกนาวํ อาโรปนกาโล วิย, สกฏสหสฺสภณฺฑํ เอกสกฏํ อาโรปนกาโล วิย, ปญฺจวีสติยา คงฺคานํ โอฆสฺส สมฺภิชฺช มุขทฺวาเร เอกโต ราสิภูตกาโล วิย อโหสิฯ

อิมาย พุทฺธสิริยา โอภาสมานสฺสาปิ จ ภควโต ปุรโต อเนกานิ ทณฺฑทีปิกาสหสฺสานิ อุกฺขิปิํสุ, ตถา ปจฺฉโต, วามปเสฺส, ทกฺขิณปเสฺสฯ ชาติสุมนจมฺปกวนมลฺลิการตฺตุปฺปล-นีลุปฺปล-พกุลสินฺทุวารปุปฺผานิ เจว นีลปีตาทิวณฺณสุคนฺธคนฺธจุณฺณานิ จ จาตุทฺทีปิกเมฆวิสฺสฏฺฐา อุทกวุฏฺฐิโย วิย วิปฺปกิริยิํสุฯ ปญฺจงฺคิกตูริยนิโคฺฆสา เจว พุทฺธธมฺมสงฺฆคุณปฏิสํยุตฺตา ถุติโฆสา จ สพฺพา ทิสา ปูรยิํสุฯ เทวมนุสฺสนาคสุปณฺณคนฺธพฺพยกฺขาทีนํ อกฺขีนิ อมตปานํ วิย ลภิํสุฯ อิมสฺมิํ ปน ฐาเน ฐตฺวา **ปทสหเสฺสน** คมนวณฺณํ วตฺตุํ วฏฺฏติฯ ตตฺริทํ มุขมตฺตํ –

> ‘‘เอวํ สพฺพงฺคสมฺปโนฺน, กมฺปยโนฺต วสุนฺธรํ;
> อเหฐยโนฺต ปาณานิ, ยาติ โลกวินายโกฯ
>
> ‘‘ทกฺขิณํ ปฐมํ ปาทํ, อุทฺธรโนฺต นราสโภ
> คจฺฉโนฺต สิริสมฺปโนฺน, โสภเต ทฺวิปทุตฺตโมฯ
>
> ‘‘คจฺฉโต พุทฺธเสฏฺฐสฺส, เหฏฺฐาปาทตลํ มุทุ;
> สมํ สมฺผุสเต ภูมิํ, รชสา นุปลิปฺปติฯ
>
> ‘‘นินฺนฏฺฐานํ อุนฺนมติ, คจฺฉเนฺต โลกนายเก;
> อุนฺนตญฺจ สมํ โหติ, ปถวี จ อเจตนาฯ

‘‘ปาสาณา สกฺขรา เจว, กถลา ขาณุกณฺฏกา;
สเพฺพ มคฺคา วิวชฺชนฺติ, คจฺฉนฺเต โลกนายเกฯ

‘‘นาติทูเร อุทฺธรติ, นจฺจาสเนฺน จ นิกฺขิปํ;
อฆฏฺฏยโนฺต นิยฺยาติ, อุโภ ชาณู จ โคปฺผเกฯ

‘‘นาติสีฆํ ปกฺกมติ, สมฺปนฺนจรโณ มุนิ;
น จาปิ สณิกํ ยาติ, คจฺฉมาโน สมาหิโตฯ

‘‘อุทฺธํ อโธ จ ติริยญฺจ, ทิสญฺจ วิทิสํ ตถา;
น เปกฺขมาโน โส ยาติ, ยุคมตฺตญฺหิ เปกฺขติฯ

‘‘นาควิกฺกนฺตจาโร โส, คมเน โสภเต ชิโน;
จารุํ คจฺฉติ โลกโคฺค, หาสยโนฺต สเทวเกฯ

‘‘อุฬุราชาว โสภโนฺต, จตุจารีว เกสรี;
โตสยโนฺต พหู สเตฺต, ปุรํ เสฏฺฐํ อุปาคมี’’ติฯ

วณฺณกาโล นาม กิเรส, เอวํวิเธสุ กาเลสุ พุทฺธสฺส สรีรวเณฺณ วา คุณวเณฺณ วา ธมฺมกถิกสฺส ถาโมเยว ปมาณํฯ จุณฺณิยปเทหิ วา คาถาพเนฺธน วา ยตฺตกํ สโกฺกติ, ตตฺตกํ วตฺตพฺพํฯ ทุกฺกถิตนฺติ น วตฺตพฺพํฯ อปฺปมาณวณฺณา หิ พุทฺธาฯ เตสํ พุทฺธาปิ อนวเสสโต วณฺณํ วตฺตุํ อสมตฺถา, ปเคว อิตรา ปชาติฯ อิมินา สิริวิลาเสน อลงฺกตปฏิยตฺตํ สกฺยราชกุลํ ปวิสิตฺวา ภควา ปสนฺนจิเตฺตน ชเนน คนฺธธูมวาสจุณฺณาทีหิ ปูชิยมาโน สนฺถาคารํ ปาวิสิฯ เตน วุตฺตํ ‘‘อถ โข ภควา นิวาเสตฺวา ปตฺตจีวรมาทาย สทฺธิํ ภิกฺขุสเงฺฆน เยน นวํ สนฺถาคารํ เตนุปสงฺกมี’’ติฯ

ภควนฺตํเยว ปุรกฺขตฺวาติ ภควนฺตํ ปุรโต กตฺวาฯ ตตฺถ ภควา ภิกฺขูนเญฺจว อุปาสกานญฺจ มเชฺฌ นิสิโนฺน คโนฺธทเกน นฺหาเปตฺวา ทุกูลจุมฺพฏเกน โวทกํ กตฺวา ชาติหิงฺคุลเกน มชฺชิตฺวา รตฺตกมฺพลปลิเวฐิเต ปีเฐ ฐปิตรตฺตสุวณฺณฆนปฏิมา วิย อติวิโรจิตฺถฯ อยํ ปเนตฺถ โปราณานํ วณฺณภณนมโคฺค –

‘‘คนฺตฺวาน มณฺฑลมาฬํ, นาควิกฺกนฺตจารโณ;
โอภาสยโนฺต โลกโคฺค, นิสีทิ วรมาสเนฯ

‘‘ตหิํ นิสิโนฺน นรทมฺมสารถิ,
เทวาติเทโว สตปุญฺญลกฺขโณ;
พุทฺธาสเน มชฺฌคโต วิโรจติ,
สุวณฺณเนกฺขํ วิย ปณฺฑุกมฺพเลฯ

‘‘เนกฺขํ ชโมฺพนทเสฺสว, นิกฺขิตฺตํ ปณฺฑุกมฺพเล;
วิโรจติ วีตมโล, มณิเวโรจโน ยถาฯ

‘‘มหาสาโลว สมฺผุโลฺล, เนรุราชาว’ลงฺกโต;
สุวณฺณยูปสงฺกาโส, ปทุโม โกกนโท ยถาฯ

‘‘ชลโนฺต ทีปรุกฺขว, ปพฺพตเคฺค ยถา สิขี;
เทวานํ ปาริจฺฉโตฺตว, สพฺพผุโลฺล วิโรจตี’’ติฯ

กาปิลวตฺถเว สเกฺย พหุเทว รตฺตึ ธมฺมิยา กถายาติ เอตฺถ ธมฺมกถา นาม สนฺถาคารานุโมทนาปฏิสํยุตฺตา ปกิณฺณกกถา เวทิตพฺพาฯ ตทา หิ ภควา อากาสคงฺคํ โอตาเรโนฺต วิย ปถโวชํ อากฑฺฒโนฺต วิย มหาชมฺพุํ มตฺถเก คเหตฺวา จาเลโนฺต วิย โยชนิกํ มธุภณฺฑํ จกฺกยเนฺตน ปีเฬตฺวา มธุปานํ ปายมาโน วิย กปิลวตฺถุวาสีนํ สกฺยานํ หิตสุขาวหํ ปกิณฺณกกถํ กเถสิฯ ‘‘อาวาสทานํ นาเมตํ, มหาราช, มหนฺตํ, ตุมฺหากํ อาวาโส มยา ปริภุโตฺต, ภิกฺขุสเงฺฆน จ ปริภุโตฺต , มยา จ ภิกฺขุสเงฺฆน จ ปริภุโตฺต ปน ธมฺมรตเนน ปริภุโตฺตเยวาติ ตีหิ รตเนหิ ปริภุโตฺต นาม โหติฯ อาวาสทานสฺมิญฺหิ ทิเนฺน สพฺพทานํ ทินฺนเมว โหติฯ ภุมฺมฏฺฐกปณฺณสาลาย วา สาขามณฺฑปสฺส วาปิ อานิสํโส นาม ปริจฺฉินฺทิตุํ น สกฺกาฯ อาวาสทานานุภาเวน หิ ภเว ภเว นิพฺพตฺตสฺสาปิ สมฺพาธิตคพฺภวาโส น โหติ, ทฺวาทสหตฺถโอวรโก วิย มาตุกุจฺฉิ อสมฺพาโธว โหตี’’ติฯ เอวํ นานานยวิจิตฺตํ พหุํ ธมฺมึ กถํ กเถตฺวา –

‘‘สีตํ อุณฺหํ ปฏิหนฺติ, ตโต วาฬมิคานิ จ;
สิรึสเป จ มกเส, สิสิเร จาปิ วุฏฺฐิโยฯ

‘‘ตโต วาตาตโป โฆโร, สญฺชาโต ปฏิหญฺญติ;
เลณตฺถญฺจ สุขตฺถญฺจ, ฌายิตุญฺจ วิปสฺสิตุํฯ

‘‘วิหารทานํ สงฺฆสฺส, อคฺคํ พุเทฺธน วณฺณิตํ;
ตสฺมา หิ ปณฺฑิโต โปโส, สมฺปสฺสํ อตฺถมตฺตโนฯ

‘‘วิหาเร การเย รเมฺม, วาสเยตฺถ พหุสฺสุเต;
เตสํ อนฺนญฺจ ปานญฺจ, วตฺถเสนาสนานิ จฯ

‘‘ทเทยฺย อุชุภูเตสุ, วิปฺปสเนฺนน เจตสา;
เต ตสฺส ธมฺมํ เทเสนฺติ, สพฺพทุกฺขาปนูทนํ;
ยํ โส ธมฺมํ อิธญฺญาย, ปรินิพฺพาติ อนาสโว’’ติฯ (จูฬว. ๒๙๕) –

เอวํ ‘‘อยมฺปิ อาวาเส อานิสํโส, อยมฺปิ อาวาเส อานิสํโส’’ติ พหุเทว รตฺตึ อติเรกตรํ ทิยฑฺฒยามํ อาวาสานิสํสกถํ กเถสิฯ ตตฺถ อิมา ตาว คาถาว สงฺคหํ อารุฬฺหา, ปกิณฺณกธมฺมเทสนา ปน สงฺคหํ นาโรหติฯ **สนฺทเสฺสตฺวา**ติอาทีนิ วุตฺตตฺถาเนวฯ

อภิกฺกนฺตาติ อติกฺกนฺตา เทฺว ยามา คตาฯ **ยสฺส ทานิ กาลํ มญฺญถา**ติ ยสฺส ตุเมฺห คมนสฺส กาลํ มญฺญถ, คมนกาโล ตุมฺหากํ, คจฺฉถาติ วุตฺตํ โหติฯ กสฺมา ปน ภควา เต อุโยฺยเชสีติ? อนุกมฺปายฯ สุขุมาลา หิ เต, ติยามรตฺตึ นิสีทิตฺวา วีตินาเมนฺตานํ สรีเร อาพาโธ อุปฺปเชฺชยฺยฯ ภิกฺขุสโงฺฆปิ มหา, ตสฺส ฐานนิสชฺชานํ โอกาโส ลทฺธุํ วฏฺฏตีติ อุภยานุกมฺปาย อุโยฺยเชสิฯ

วิคตถินมิโทฺธติ ตตฺร กิร ภิกฺขู ยามทฺวยํ ฐิตาปิ นิสินฺนาปิ อจาลยิํสุ, ปจฺฉิมยาเม ปน อาหาโร ปริณมติ, ตสฺส ปริณตตฺตา ภิกฺขุสโงฺฆ วิคตถินมิโทฺธ ชาโตติ อการณเมตํฯ พุทฺธานญฺหิ กถํ สุณนฺตสฺส กายิกเจตสิกทรถา น โหนฺติ, กายจิตฺตลหุตาทโย อุปฺปชฺชนฺติ,

เตน เตสํ เทฺว ยาเม ฐิตานมฺปิ นิสินฺนานมฺปิ ธมฺมํ สุณนฺตานํ ถินมิทฺธํ วิคตํ, ปจฺฉิมยาเมปิ สมฺปเตฺต ตถา วิคตเมว ชาตํฯ เตนาห ‘‘วิคตถินมิโทฺธ’’ติฯ

ปิฎฺฐิ เม อาคิลายตีติ กสฺมา อาคิลายติ? ภควโต หิ ฉพฺพสฺสานิ มหาปธานํ ปทหนฺตสฺส มหนฺตํ กายทุกฺขํ อโหสิ, อถสฺส อปรภาเค มหลฺลกกาเล ปิฎฺฐิวาโต อุปฺปชฺชีติฯ อการณํ วา เอตํฯ ปโหติ หิ ภควา อุปฺปนฺนํ เวทนํ วิกฺขเมฺภตฺวา เอกมฺปิ เทฺวปิ สตฺตาหานิ เอกปลฺลเงฺกน นิสีทิตุํฯ สนฺถาคารสาลํ ปน จตูหิ อิริยาปเถหิ ปริภุญฺชิตุกาโม อโหสิฯ ตตฺถ ปาทโธวนฏฺฐานโต ยาว ธมฺมาสนา อคมาสิ, เอตฺตเก ฐาเน คมนํ นิปฺผนฺนํฯ ธมฺมาสนํ ปตฺตํ โถกํ ฐตฺวา นิสีทิ, เอตฺตเก ฐาเน ฐานํ นิปฺผนฺนํฯ เทฺวยามํ ธมฺมาสเน นิสีทิ, เอตฺตเก ฐาเน นิสชฺชา นิปฺผนฺนาฯ อิทานิ ทกฺขิเณน ปเสฺสน โถกํ นิปเนฺน สยนํ นิปฺผชฺชิสฺสตีติ เอวํ จตูหิ อิริยาปเถหิ ปริภุญฺชิตุกาโม อโหสิฯ อุปาทินฺนกสรีรญฺจ นาม ‘‘โน อาคิลายตี’’ติ น วตฺตพฺพํ, ตสฺมา จิรนิสชฺชาย สญฺชาตํ อปฺปกมฺปิ อาคิลายนํ คเหตฺวา เอวมาหฯ

สงฺฆาฎึ ปญฺญาเปตฺวาติ สนฺถาคารสฺส กิร เอกปเสฺส เต ราชาโน ปฎสาณึ ปริกฺขิปาเปตฺวา กปฺปิยมญฺจกํ ปญฺญาเปตฺวา กปฺปิยปจฺจตฺถรเณน อตฺถริตฺวา อุปริ สุวณฺณตารกคนฺธมาลาทิทามปฎิมณฺฑิตํ วิตานํ พนฺธิตฺวา คนฺธเตลปฺปทีปํ อาโรปยึสุ, ‘‘อเปฺปว นาม สตฺถา ธมฺมาสนโต วุฎฺฐาย โถกํ วิสฺสมโนฺต อิธ นิปเชฺชยฺย, เอวํ โน อิมํ สนฺถาคารํ ภควตา จตูหิ อิริยาปเถหิ ปริภุตฺตํ ทีฆรตฺตํ หิตาย สุขาย ภวิสฺสตี’’ติฯ สตฺถาปิ ตเทว สนฺธาย ตตฺถ สงฺฆาฎึ ปญฺญาเปตฺวา นิปชฺชิฯ **อุฎฺฐานสญฺญํ มนสิ กริตฺวา**ติ ‘‘เอตฺตกํ กาลํ อติกฺกมิตฺวา วุฎฺฐหิสฺสามี’’ติ วุฎฺฐานสญฺญํ จิเตฺต ฐเปตฺวา, ตญฺจ โข อนิทฺทายโนฺตว เถรสฺส ธมฺมกถํ สุณมาโนฯ

อวสฺสุตปริยายนฺติ อวสฺสุตสฺส ปริยายํ, อวสฺสุตสฺส การณนฺติ อโตฺถฯ **อธิมุจฺจตี**ติ กิเลสาธิมุจฺจเนน อธิมุจฺจติ, คิโทฺธ โหติฯ **พฺยาปชฺชตี**ติ พฺยาปาทวเสน ปูติจิโตฺต โหติฯ **จกฺขุโต**ติ จกฺขุภาเวนฯ **มาโร**ติ กิเลสมาโรปิ เทวปุตฺตมาโรปิฯ **โอตาร**นฺติ วิวรํฯ **อารมฺมณ**นฺติ ปจฺจยํฯ นฬาคารติณาคารํ วิย หิ สวิเสวนานิ อายตนานิ, ติณุกฺกา วิย กิเลสุปฺปตฺติรหํ อารมฺมณํ, ติณุกฺกาย ฐปิตฐปิตฎฺฐาเน องฺคารสฺสุชฺชลนํ วิย อารมฺมเณ อาปาถมาคเต กิเลสานํ อุปฺปตฺติฯ เตน วุตฺตํ **ลเภถ มาโร โอตาร**นฺติฯ

สุกฺกปเกฺข พหลมตฺติกปิณฺฑาวเลปนํ กูฎาคารํ วิย นิพฺพิเสวนานิ อายตนานิ, ติณุกฺกา วิย วุตฺตปการารมฺมณํ, ติณุกฺกาย ฐปิตฐปิตฎฺฐาเน นิพฺพาปนํ วิย นิพฺพิเสวนานํ อายตนานํ อารมฺมเณ อาปาถมาคเต กิเลสปริฬาหสฺส อนุปฺปตฺติฯ เตน วุตฺตํ **เนว ลเภถ มาโร โอตาร**นฺติฯ

๗. ทุกฺขธมฺมสุตฺตวณฺณนา

๒๔๔. สตฺตเม **ทุกฺขธมฺมาน**นฺติ ทุกฺขสมฺภวธมฺมานํฯ ปญฺจสุ หิ ขเนฺธสุ สติ เฉทนวธพนฺธนาทิเภทํ ทุกฺขํ สมฺภวติ, ตสฺมา เต ทุกฺขสมฺภวธมฺมตฺตา ทุกฺขธมฺมาติ วุจฺจนฺติฯ **ตถา โข ปนสฺสา**ติ เตนาการเนสฺสฯ **ยถาสฺส กาเม ปสฺสโต**ติ เยนาการเนสฺส กาเม ปสฺสนฺตสฺสฯ **ยถา จรนฺต**นฺติ เยนาการเน จารญฺจ วิหารญฺจ อนุพนฺธิตฺวา จรนฺตํฯ **องฺคารกาสูปมา กามา ทิฎฺฐา โหนฺตี**ติ ปริเยฎฺฐิมูลกสฺส เจว ปฎิสนฺธิมูลกสฺส จ ทุกฺขสฺส วเสน องฺคารกาสุ วิย มหาปริฬาหาติ ทิฎฺฐา โหนฺติฯ กาเม ปริเยสนฺตานญฺหิ นาวาย มหาสมุทฺทคาหนอชปถสงฺกุปถปฎิปชฺชนอุภโตพฺยูฬฺหสงฺคามปกฺขนฺทนาทิวเสน ปริเยฎฺฐิมูลกมฺปิ, กาเม ปริภุญฺชนฺตานํ

กามปริโภคเจตนาย จตูสุ อปาเยสุ ทินฺนปฏิสนฺธิมูลกมฺปิ มหาปริฬาหทุกฺขํ อุปฺปชฺชติฯ เอวเมตสฺส ทุวิธสฺสาปิ ทุกฺขสฺส วเสน องฺคารกาสุ วิย มหาปริฬาหาติ ทิฏฺฐา โหนฺติฯ

ทายนฺติ อฏวิํฯ **ปุรโตปิ กณฺฏโก**ติ ปุริมปเสฺส วิชฺฌิตุกาโม วิย อาสนฺนฏฺฐาเนเยว ฐิตกณฺฏโกฯ **ปจฺฉโต**ติอาทีสุปิ เอเสว นโยฯ เหฏฺฐา ปน ปาเทหิ อกฺกนฺตฏฺฐานสฺส สนฺติเก, น อกฺกนฺตฏฺฐาเนเยวฯ เอวํ โส กณฺฏกคพฺภํ ปวิฏฺโฐ วิย ภเวยฺยฯ **มา มํ กณฺฏโก**ติ มา มํ กณฺฏโก วิชฺฌีติ กณฺฏกเวธํ รกฺขมาโนฯ

ทนฺธ, ภิกฺขเว, สตุปฺปาโทติ สติยา อุปฺปาโทเยว ทนฺโธ, อุปฺปนฺนมตฺตาย ปน ตาย กาจิ กิเลสา นิคฺคหิตาว โหนฺติ, น สณฺฐาตุํ สโกฺกนฺติฯ จกฺขุทฺวารสฺมิญฺหิ ราคาทีสุ อุปฺปเนฺนสุ ทุติยชวนวาเรน ''กิเลสา เม อุปฺปนฺนา''ติ ญตฺวา ตติเย ชวนวาเร สํวรชวนํเยว ชวติฯ อนจฺฉริยเญฺจตํ, ยํ วิปสฺสโก ตติยชวนวาเร กิเลเส นิคฺคเณฺหยฺยฯ จกฺขุทฺวาเร ปน อิฏฺฐารมฺมเณ อาปาถคเต ภวงฺคํ อาวเฏฺฏตฺวา อาวชฺชนาทีสุ อุปฺปเนฺนสุ โวฏฺฐพฺพนานนฺตรํ สมฺปตฺตกิเลสชวนวารํ นิวเตฺตตฺวา กุสลเมว อุปฺปาเทติฯ อารทฺธวิปสฺสกานญฺหิ อยมานิสํโส ภาวนาปฏิสงฺขาเน ปติฏฺฐิตภาวสฺสฯ

อภิหฏฺฐุํ ปวาเรยฺยุนฺติ สุทินฺนเตฺถรสฺส วิย รฏฺฐปาลกุลปุตฺตสฺส วิย จ กาเยน วา สตฺตรตนานิ อภิหริตฺวา วาจาย วา ''อมฺหากํ ธนโต ยตฺตกํ อิจฺฉสิ, ตตฺตกํ คณฺหา''ติ วทนฺตา ปวาเรยฺยุํฯ **อนุทหนฺตี**ติ สรีเร ปลิเวฐิตตฺตา อุณฺหปริฬาหํ ชเนตฺวา อนุทหนฺติฯ สญฺชาตเสเท วา สรีเร ลคฺคนฺตา อนุเสนฺตีติปิ อโตฺถฯ **ยญฺหิ ตํ, ภิกฺขเว, จิตฺต**นฺติ อิทํ ยสฺมา จิเตฺต อนาวฏฺฏเนฺต ปุคฺคลสฺส อาวฏฺฏนํ นาม นตฺถิฯ เอวรูปญฺหิ จิตฺตํ อนาวฏฺฏนฺติ, ตสฺมา วุตฺตํฯ อิติ อิมสฺมิํ สุเตฺต วิปสฺสนาพลเมว ทีปิตํฯ

๘. กิํสุโกปมสุตฺตวณฺณนา

๒๔๕. อฏฺฐเม **ทสฺสน**นฺติ ปฐมมคฺคเสฺสตํ อธิวจนํฯ ปฐมมโคฺค หิ กิเลสปหานกิจฺจํ สาเธโนฺต ปฐมํ นิพฺพานํ ปสฺสติ, ตสฺมา ทสฺสนนฺติ วุจฺจติฯ โคตฺรภุญาณํ ปน กิญฺจาปิ มคฺคโต ปฐมตรํ ปสฺสติ, ปสฺสิตฺวา ปน กตฺตพฺพกิจฺจสฺส กิเลสปหานสฺส อภาเวน น ทสฺสนนฺติ วุจฺจติฯ อปิจ จตฺตาโรปิ มคฺคา ทสฺสนเมวฯ กสฺมา? โสตาปตฺติมคฺคกฺขเณ ทสฺสนํ วิสุชฺฌติ, ผลกฺขเณ วิสุทฺธํฯ สกทาคามิอนาคามิอรหตฺตมคฺคกฺขเณ วิสุชฺฌติ, ผลกฺขเณ วิสุทฺธนฺติ เอวํ กเถนฺตานํ ภิกฺขูนํ สุตฺวา โส ภิกฺขุ ''อหมฺปิ ทสฺสนํ วิโสเธตฺวา อรหตฺตผเล ปติฏฺฐิโต ทสฺสนวิสุทฺธิกํ นิพฺพานํ สจฺฉิกตฺวา วิหริสฺสามี''ติ ตํ ภิกฺขุํ อุปสงฺกมิตฺวา เอวํ ปุจฺฉิฯ โส ผสฺสายตนกมฺมฏฺฐานิโก ฉนฺนํ ผสฺสายตนานํ วเสน รูปารูปธเมฺม ปริคฺคเหตฺวา อรหตฺตํ ปโตฺตฯ เอตฺถ หิ ปุริมานิ ปญฺจ อายตนานิ รูปํ, มนายตนํ อรูปํฯ อิติ โส อตฺตนา อธิคตมคฺคเมว กเถสิฯ

อสนฺตุโฏฺฐติ ปเทสสงฺขาเรสุ ฐตฺวา กถิตตฺตา อสนฺตุโฏฺฐฯ เอวํ กิรสฺส อโหสิ – ''อยํ ปเทสสงฺขาเรสุ ฐตฺวา กเถสิฯ สกฺกา นุ โข ปเทสสงฺขาเรสุ ฐตฺวา ทสฺสนวิสุทฺธิกํ นิพฺพานํ ปาปุณิตุ''นฺติ? ตโต นํ ปุจฺฉิ – ''อาวุโส, ตฺวํเยว นุ โข อิทํ ทสฺสนวิสุทฺธิกํ นิพฺพานํ ชานาสิ, อุทาหุ อเญฺญปิ ชานนฺตา อตฺถี''ติฯ อตฺถาวุโส, อสุกวิหาเร อสุกเตฺถโร นามาติฯ โส ตมฺปิ อุปสงฺกมิตฺวา ปุจฺฉิฯ เอเตนุปาเยน อญฺญมฺปิ อญฺญมฺปีติฯ

เอตฺถ จ ทุติโย ปญฺจกฺขนฺธกมฺมฏฺฐานิโก รูปกฺขนฺธวเสน รูปํ, เสสกฺขนฺธวเสน นามนฺติ นามรูปํ ววตฺถเปตฺวา อนุกฺกเมน อรหตฺตํ ปโตฺตฯ ตสฺมา โสปิ อตฺตนา อธิคตมคฺคเมว กเถสิฯ

อยํ ปน ‘‘อิเมสํ อญฺญมญฺญํ น สเมติ, ปฐเมน สปฺปเทสสงฺขาเรสุ ฐตฺวาว กถิตํ, อิมินา นิปฺปเทเสสู’’ติ อสนฺตุฏฺโฐ หุตฺวา ตเถว ตํ ปุจฺฉิตฺวา ปกฺกามิฯ

ตติโย มหาภูตกมฺมฏฺฐานิโก จตฺตาริ มหาภูตานิ สเงฺขปโต จ วิตฺถารโต จ ปริคฺคเหตฺวา อรหตฺตํ ปโตฺต, ตสฺมา อยมฺปิ อตฺตนา อธิคตมคฺคเมว กเถสิฯ อยํ ปน ‘‘อิเมสํ อญฺญมญฺญํ น สเมติ, ปฐเมน สปฺปเทสสงฺขาเรสุ ฐตฺวา กถิตํ, ทุติเยน นิปฺปเทเสสุ, ตติเยน อติสปฺปเทเสสู’’ติ อสนฺตุฏฺโฐ หุตฺวา ตเถว ตํ ปุจฺฉิตฺวา ปกฺกามิฯ

จตุโตฺถ เตภูมกกมฺมฏฺฐานิโกฯ ตสฺส กิร สมฺปฺปวตฺตา ธาตุโย อเหสุํ, กลฺลสรีรํ พลปตฺตํ, กมฺมฏฺฐานานิปิสฺส สพฺพาเนว สปฺปายานิ, อตีตา วา สงฺขารา โหนฺตุ อนาคตา วา ปจฺจุปฺปนฺนา วา กามาวจรา วา รูปาวจรา วา อรูปาวจรา วา, สเพฺพปิ สปฺปายาวฯ อสปฺปายกมฺมฏฺฐานํ นาม นตฺถิฯ กาเลสุปิ ปุเรภตฺตํ วา โหตุ ปจฺฉาภตฺตํ วา ปฐมยามาทโย วา, อสปฺปาโย กาโล นาม นตฺถิฯ ยถา นาม จาริภูมิํ โอติโณฺณ มหาหตฺถี หเตฺถน คเหตพฺพํ หเตฺถเนว ลุญฺจิตฺวา คณฺหาติ, ปาเทหิ ปหริตฺวา คเหตพฺพํ ปาเทหิ ปหริตฺวา คณฺหาติ, เอวเมว สกเล เตภูมกธเมฺม กลาปคฺคาเหน คเหตฺวา สมฺมสโนฺต อรหตฺตํ ปโตฺต, ตสฺมา เอโสปิ อตฺตนา อธิคตมคฺคเมว กเถสิฯ อยํ ปน ‘‘อิเมสํ อญฺญมญฺญํ น สเมติฯ ปฐเมน สปฺปเทสสงฺขาเรสุ ฐตฺวา กถิตํ, ทุติเยน นิปฺปเทเสสุ, ปุน ตติเยน สปฺปเทเสสุ, จตุเตฺถน นิปฺปเทเสสุเยวา’’ติ อสนฺตุฏฺโฐ หุตฺวา ตํ ปุจฺฉิ – ‘‘กิํ นุ โข, อาวุโส, อิทํ ทสฺสนวิสุทฺธิกํ นิพฺพานํ ตุเมฺหหิ อตฺตโนว ธมฺมตาย ญาตํ, อุทาหุ เกนจิ โว อกฺขาต’’นฺติ? อาวุโส, มยํ กิํ ชานาม? อตฺถิ ปน สเทวเก โลเก สมฺมาสมฺพุโทฺธ, ตํ นิสฺสาเยตํ อเมฺหหิ ญาตนฺติฯ โส จิเนฺตสิ – ‘‘อิเม ภิกฺขู มยฺหํ อชฺฌาสยํ คเหตฺวา กเถตุํ น สโกฺกนฺติ, อหํ สพฺพญฺญุพุทฺธเมว ปุจฺฉิตฺวา นิกฺกโงฺข ภวิสฺสามี’’ติ เยน ภควา เตนุปสงฺกมิฯ

ภควา ตสฺส วจนํ สุตฺวา ‘‘เยหิ เต ปโญฺห กถิโต, เต จตฺตาโรปิ ขีณาสวา, สุกถิตํ เตหิ, ตฺวํ ปน อตฺตโน อนฺธพาลตาย ตํ น สลฺลเกฺขสี’’ติ น เอวํ วิเหเสสิฯ การกภาวํ ปนสฺส ญตฺวา ‘‘อตฺถคเวสโก เอส, ธมฺมเทสนาย เอว นํ พุชฺฌาเปสฺสามี’’ติ กิํสุโกปมํ อาหริฯ ตตฺถ ภูตํ วตฺถุํ กตฺวา เอวมโตฺถ วิภาเวตโพฺพ – เอกสฺมิํ กิร มหานคเร เอโก สพฺพคนฺถธโร พฺราหฺมณเวโชฺช ปณฺฑิโต ปฏิวสติฯ อเถโก นครสฺส ปาจีนทฺวารคามวาสี ปณฺฑุโรคปุริโส ตสฺส สนฺติกํ อาคนฺตฺวา ตํ วนฺทิตฺวา อฏฺฐาสิฯ เวชฺชปณฺฑิโต เตน สทฺธิํ สโมฺมทิตฺวา ‘‘เกนเตฺถน อาคโตสิ ภทฺรมุขา’’ติ, ปุจฺฉิฯ โรเคนมฺหิ, อยฺย, อุปทฺทุโต, เภสชฺชํ เม กเถหีติฯ เตน หิ, โภ, คจฺฉ, กิํสุกรุกฺขํ ฉินฺทิตฺวา, โสเสตฺวา ฌาเปตฺวา, ตสฺส ขาโรทกํ คเหตฺวา อิมินา จิมินา จ เภสเชฺชน โยเชตฺวา, อริฏฺฐํ กตฺวา ปิว, เตน เต ผาสุกํ ภวิสฺสตีติฯ โส ตถา กตฺวา นิโรโค พลวา ปาสาทิโก ชาโตฯ

อถโญฺญ ทกฺขิณทฺวารคามวาสี ปุริโส เตเนว โรเคน อาตุโร ‘‘อสุโก กิร เภสชฺชํ กตฺวา อโรโค ชาโต’’ติ สุตฺวา ตํ อุปสงฺกมิตฺวา ปุจฺฉิ – ‘‘เกน เต, สมฺม, ผาสุกํ ชาต’’นฺติฯ กิํสุการิเฏฺฐน นาม, คจฺฉ ตฺวมฺปิ กโรหีติฯ โสปิ ตถา กตฺวา ตาทิโสว ชาโตฯ

อถโญฺญ ปจฺฉิมทฺวารคามวาสี…เป.… อุตฺตรทฺวารคามวาสี ปุริโส เตเนว โรเคน อาตุโร ‘‘อสุโก กิร เภสชฺชํ กตฺวา อโรโค ชาโต’’ติ ตํ อุปสงฺกมิตฺวา ปุจฺฉิ ‘‘เกน เต, สมฺม, ผาสุกํ ชาต’’นฺติ? กิํสุการิเฏฺฐน นาม, คจฺฉ ตฺวมฺปิ กโรหีติฯ โสปิ ตถา กตฺวา ตาทิโสว ชาโตฯ

อถโญฺญ ปจฺจนฺตวาสี อทิฏฺฐปุพฺพกึสุโก เอโก ปุริโส เตเนว โรเคน อาตุโร จิรํ ตานิ ตานิ เภสชฺชานิ กตฺวา โรเค อวูปสมมาเน "อสุโก กิร นครสฺส ปาจีนทฺวารคามวาสี ปุริโส เภสชฺชํ กตฺวา อโรโค ชาโต"ติ สุตฺวา "คจฺฉามหมฺปิ, เตน กตเภสชฺชํ กริสฺสามี"ติ ทณฺฑโมลุพฺภ อนุปุเพฺพน ตสฺส สนฺติกํ คนฺตฺวา, "เกน เต, สมฺม, ผาสุกํ ชาต"นฺติ ปุจฺฉิฯ กึสุการิเฏฺฐน สมฺมาติฯ กีทิโส ปน โส กึสุโกติฯ ฌาปิตคาเม ฐิตฌามถูโณ วิยาติฯ อิติ โส ปุริโส อตฺตนา ทิฏฺฐากาเรนว กึสุกํ อาจิกฺขิฯ เตน หิ ทิฏฺฐกาเล กึสุโก ปติตปโตฺต ขาณุกกาเล ทิฏฺฐตฺตา ตาทิโสว โหติฯ

โส ปน ปุริโส สุตมงฺคลิกตฺตา "อยํ 'ฌาปิตคาเม ฌามถูโณ วิยา'ติ อาห, อมงฺคลเมตํ ฯ เอตสฺมิญฺหิ เม เภสเชฺช กเตปิ โรโค น วูปสมิสฺสตี"ติ ตสฺส เวยฺยากรเณน อสนฺตุโฏฺฐ ตํ ปุจฺฉิ – "กึ นุ โข, โภ, ตฺวเญฺญว กึสุกํ ชานาสิ, อุทาหุ อโญฺญปิ อตฺถี"ติฯ อตฺถิ, โภ, ทกฺขิณทฺวารคาเม อสุโก นามาติฯ โส ตํ อุปสงฺกมิตฺวา ปุจฺฉิ, สฺวาสฺส ปุปฺผิตกาเล ทิฏฺฐตฺตา อตฺตโน ทสฺสนานุรูเปน "โลหิตโก กึสุโก"ติ อาหฯ โส "อยํ ปุริเมน วิรุทฺธํ อาห, กาฬโก โลหิตกโต สุวิทูรทูเร"ติ ตสฺสปิ เวยฺยากรเณน อสนฺตุโฏฺฐ "อตฺถิ ปน, โภ, อโญฺญปิ โกจิ กึสุกทสฺสาวี, เยน กึสุโก ทิฏฺฐปุโพฺพ"ติ? ปุจฺฉิตฺวา, "อตฺถิ ปจฺฉิมทฺวารคาเม อสุโก นามา"ติ วุเตฺต ตมฺปิ อุปสงฺกมิตฺวา ปุจฺฉิฯ สฺวาสฺส ผลิตกาเล ทิฏฺฐตฺตา อตฺตโน ทสฺสนานุรูเปน "โอจิรกชาโต อาทินฺนสิปาฏิโก"ติ อาหฯ ผลิตกาลสฺมิญฺหิ กึสุโก โอลมฺพมานจีรโก วิย อโธมุขํ กตฺวา คหิตอสิโกโส วิย จ สิรีสรุโกฺข วิย จ ลมฺพมานผโล โหติฯ โส "อยํ ปุริเมหิ วิรุทฺธํ อาห, น สกฺกา อิมสฺส วจนํ คเหตุ"นฺติ ตสฺสปิ เวยฺยากรเณน อสนฺตุโฏฺฐ "อตฺถิ ปน, โภ, อโญฺญปิ โกจิ กึสุกทสฺสาวี, เยน กึสุโก ทิฏฺฐปุโพฺพ"ติ? ปุจฺฉิตฺวา, "อตฺถิ อุตฺตรทฺวารคาเม อสุโก นามา"ติ วุเตฺต ตมฺปิ อุปสงฺกมิตฺวา ปุจฺฉิฯ โส อสฺส สญฺฉนฺนปตฺตกาเล ทิฏฺฐตฺตา อตฺตโน ทสฺสนานุรูเปน "พหลปตฺตปลาโส สนฺทจฺฉาโย"ติ อาหฯ **สนฺทจฺฉาโย** นาม สํสนฺทิตฺวา ฐิตจฺฉาโยฯ

โส "อยมฺปิ ปุริเมหิ วิรุทฺธํ อาห, น สกฺกา อิมสฺส วจนํ คเหตุ"นฺติ ตสฺสปิ เวยฺยากรเณน อสนฺตุโฏฺฐ ตํ อาห, "กึ นุ โข, โภ, ตุเมฺห อตฺตโนว ธมฺมตาย กึสุกํ ชานาถ, อุทาหุ เกนจิ โว อกฺขาโต"ติ? กึ, โภ, มยํ ชานาม? อตฺถิ ปน มหานครสฺส มเชฺฌ อมฺหากํ อาจริโย เวชฺชปณฺฑิโต, ตํ นิสฺสาย อเมฺหหิ ญาตนฺติฯ "เตน หิ อหมฺปิ อาจริยเมว อุปสงฺกมิตฺวา นิกฺกโงฺข ภวิสฺสามี"ติ ตสฺส สนฺติกํ อุปสงฺกมิตฺวา ตํ วนฺทิตฺวา อฏฺฐาสิฯ เวชฺชปณฺฑิโต เตน สทฺธึ สโมฺมทิตฺวา, "เกนเตฺถน อาคโตสิ ภทฺรมุขา"ติ ปุจฺฉิฯ โรเคนมฺหิ, อยฺย, อุปทฺทุโต, เภสชฺชํ เม กเถถาติฯ เตน หิ, โภ, คจฺฉ, กึสุกรุกฺขํ ฉินฺทิตฺวา โสเสตฺวา ฌาเปตฺวา ตสฺส ขาโรทกํ คเหตฺวา อิมินา จิมินา จ เภสเชฺชน โยเชตฺวา อริฏฺฐํ กตฺวา ปิว, เอเตน เต ผาสุกํ ภวิสฺสตีติฯ โส ตถา กตฺวา นิโรโค พลวา ปาสาทิโก ชาโตฯ

ตตฺถ มหานครํ วิย นิพฺพานนครํ ทฏฺฐพฺพํฯ เวชฺชปณฺฑิโต วิย สมฺมาสมฺพุโทฺธฯ วุตฺตมฺปิ เจ ตํ "ภิสโกฺก สลฺลกโตฺตติ โข, สุนกฺขตฺต, ตถาคตเสฺสตํ อธิวจนํ อรหโต สมฺมาสมฺพุทฺธสฺสา"ติ (ม. นิ. ๓.๖๕) จตูสุ ทฺวารคาเมสุ จตฺตาโร เวชฺชเนฺตวาสิกา วิย จตฺตาโร ทสฺสนวิสุทฺธิปตฺตา ขีณาสวาฯ ปจฺจนฺตวาสี ปฐมปุริโส วิย ปญฺหปุจฺฉโก ภิกฺขุฯ ปจฺจนฺตวาสิโน จตุนฺนํ เวชฺชเนฺตวาสิกานํ กถาย อสนฺตุฏฺฐสฺส อาจริยเมว อุปสงฺกมิตฺวา ปุจฺฉนกาโล วิย อิมสฺส ภิกฺขุโน จตุนฺนํ ทสฺสนวิสุทฺธิปตฺตานํ ขีณาสวานํ กถาย อสนฺตุฏฺฐสฺส สตฺถารํ อุปสงฺกมิตฺวา ปุจฺฉนกาโลฯ

ยถา ยถา อธิมุตฺตานนฺติ เยน เยนากาเรน อธิมุตฺตานํฯ **ทสฺสนํ สุวิสุทฺธนฺ**ติ นิพฺพานทสฺสนํ สุฏฺฐุ วิสุทฺธํฯ **ตถา ตถา โข เตหิ สปฺปุริเสหิ พฺยากตนฺ**ติ เตน เตเนวากาเรน ตุยฺหํ เตหิ สปฺปุริเสหิ กถิตํฯ ยถา หิ ''กาฬโก กึสุโก''ติ กเถนฺโต น อญฺญํ กเถสิ, อตฺตนา ทิฏฺฐนเยน กึสุกเมว กเถสิ, เอวเมว ฉผสฺสายตนานํ วเสน ทสฺสนวิสุทฺธิปตฺตขีณาสโวปิ อิมํ ปญฺหํ กเถนฺโต น อญฺญํ กเถสิ, อตฺตนา อธิคตมเคฺคน ทสฺสนวิสุทฺธิกํ นิพฺพานเมว กเถสิฯ

ยถา จ ''โลหิตโก โอจิรกชาโต พหลปตฺตปลาโส กึสุโก''ติ กเถนฺโตปิ น อญฺญํ กเถสิ, อตฺตนา ทิฏฺฐนเยน กึสุกเมว กเถสิ, เอวเมว ปญฺจุปาทานกฺขนฺธวเสน จตุมหาภูตวเสน เตภูมกธมฺมวเสน ทสฺสนวิสุทฺธิปตฺตขีณาสโวปิ อิมํ ปญฺหํ กเถนฺโต น อญฺญํ กเถสิ, อตฺตนา อธิคตมเคฺคน ทสฺสนวิสุทฺธิกํ นิพฺพานเมว กเถสิฯ

ตตฺถ ยถา กาฬกกาเล กึสุกทสฺสาวิโนปิ ตํ ทสฺสนํ ภูตํ ตจฺฉํ น เตน อญฺญํ ทิฏฺฐํ, กึสุโกว ทิโฏฺฐ, เอวเมว ฉผสฺสายตนวเสน ทสฺสนวิสุทฺธิปตฺตสฺสาปิ ขีณาสวสฺส ทสฺสนํ ภูตํ ตจฺฉํ, น เตน อญฺญํ กถิตํ, อตฺตนา อธิคตมเคฺคน ทสฺสนวิสุทฺธิกํ นิพฺพานเมว กถิตํฯ ยถา จ โลหิตกาเล โอจิรกชาตกาเล พหลปตฺตปลาสกาเล กึสุกทสฺสาวิโนปิ ตํ ทสฺสนํ ภูตํ ตจฺฉํ, น เตน อญฺญํ ทิฏฺฐํ, กึสุโกว ทิโฏฺฐ, เอวเมว ปญฺจุปาทานกฺขนฺธวเสน จตุมหาภูตวเสน เตภูมกธมฺมวเสน ทสฺสนวิสุทฺธิปตฺตสฺสาปิ ขีณาสวสฺส ทสฺสนํ ภูตํ ตจฺฉํ, น เตน อญฺญํ กถิตํ, อตฺตนา อธิคตมเคฺคน ทสฺสนวิสุทฺธิกํ นิพฺพานเมว กถิตํฯ

เสยฺยถาปิ , **ภิกฺขุ รโญฺญ ปจฺจนฺติมํ นครนฺ**ติ อิทํ กสฺมา อารทฺธํ? สเจ เตน ภิกฺขุนา ตํ สลฺลกฺขิตํ, อถสฺส ธมฺมเทสนตฺถํ อารทฺธํฯ สเจ น สลฺลกฺขิตํ, อถสฺส อิมินา นคโรปเมน ตเมฺสวตฺถสฺส ทีปนตฺถาย อาวิภาวนตฺถาย อารทฺธํฯ ตตฺถ ยสฺมา มชฺฌิมปเทเส นครสฺส ปาการาทีนิ ถิรานิ วา โหนฺตุ ทุพฺพลานิ วา, สพฺพโส วา มา โหนฺตุ, โจราสงฺกา น โหนฺติ, ตสฺมา ตํ อคฺคเหตฺวา ''ปจฺจนฺติมํ นคร''นฺติ อาหฯ **ทฬฺหุทฺธาปนฺ**ติ ถิรปาการํฯ **ทฬฺหปาการโตรณนฺ**ติ ถิรปาการเญฺจว ถิรโตรณญฺจฯ โตรณานิ นาม หิ ปุริสุเพฺพธานิ นครสฺส อลงฺการตฺถํ กรียนฺติ, โจรนิวารณตฺถานิปิ โหนฺติเยวฯ อถ วา โตรณนฺติ ปิฏฺฐสงฺฆาฏเสฺสตํ นามํ, ถิรปิฏฺฐสงฺฆาฏนฺติปิ อโตฺถฯ **ฉทฺวารนฺ**ติ นครทฺวารํ นาม เอกมฺปิ โหติ เทฺวปิ สตมฺปิ สหสฺสมฺปิ, อิธ ปน สตฺถา ฉทฺวาริกนครํ ทเสฺสโนฺต เอวมาหฯ **ปณฺฑิโต**ติ ปณฺฑิเจฺจน สมนฺนาคโตฯ **พฺยโตฺต**ติ เวยฺยตฺติเยน สมนฺนาคโต วิสทญาโณฯ **เมธาวี**ติ ฐานุปฺปตฺติกปญฺญาสงฺขาตาย เมธาย สมนฺนาคโตฯ

ปุรตฺถิมาย ทิสายาติอาทิมฺหิ ภูตมตฺถํ กตฺวา เอวมโตฺถ เวทิตโพฺพ – สมิเทฺธ กิร มหานคเร สตฺตรตนสมฺปโนฺน ราชา จกฺกวตฺติ รชฺชํ อนุสาสติ, ตเสฺสตํ ปจฺจนฺตนครํ ราชยุตฺตวิรหิตํ , อถ ปุริสา อาคนฺตฺวา ''อมฺหากํ, เทว, นคเร อายุตฺตโก นตฺถิ, เทหิ โน กิญฺจิ อายุตฺตก''นฺติ อาหํสุฯ ราชา เอกํ ปุตฺตํ ทตฺวา ''คจฺฉถ, เอตํ อาทาย ตตฺถ อภิสิญฺจิตฺวา วินิจฺฉยฏฺฐานาทีนิ กตฺวา วสถา''ติฯ เต ตถา อกํสุฯ ราชปุโตฺต ปาปมิตฺตสํสเคฺคน กติปาเหเยว สุราโสโณฺฑ หุตฺวา, สพฺพานิ วินิจฺฉยฏฺฐานาทีนิ หาเรตฺวา, นครมเชฺฌ ธุเตฺตหิ ปริวาริโต สุรํ ปิวโนฺต นจฺจคีตาทิรติยา วีตินาเมติฯ อถ รโญฺญ อาคนฺตฺวา อาโรจยึสุฯ

ราชา เอกํ ปณฺฑิตํ อมจฺจํ อาณาเปสิ – ''คจฺฉ กุมารํ โอวทิตฺวา, วินิจฺฉยฏฺฐานาทีนิ กาเรตฺวา, ปุน อภิเสกํ กตฺวา, เอหี''ติฯ น สกฺกา, เทว, กุมารํ โอวทิตุํ, จโณฺฑ กุมาโร ฆาเตยฺยาปิ มนฺติฯ อเถกํ พลสมฺปนฺนํ โยธํ อาณาเปสิ – ''ตฺวํ อิมินา สทฺธึ คนฺตฺวา สเจ โส โอวาเทน ติฏฺฐติ, สีสมสฺส ฉินฺทาหี''ติฯ อิติ โส อมโจฺจ โยโธ จาติ อิทํ สีฆํ ทูตยุคํ ตตฺถ คนฺตฺวา โท

วาริกํ ปุจฺฉิ – ‘‘กหํ, โภ, นครสฺส สามิ กุมาโร’’ติฯ เอส มชฺฌสิงฺฆาฏเก สุรํ ปิวโนฺต ธุตฺตปริวาริโต คีตาทิรตึ อนุโภโนฺต นิสิโนฺนติฯ อถ ตํ ทูตยุคํ คนฺตฺวา อมโจฺจ ตาเวตฺถ, ‘‘สามิ, วินิจฺฉยฎฺฐานาทีนิ กิร กาเรตฺวา สาธุกํ รชฺชํ อนุสาสา’’ติ อาหฯ กุมาโร อสุณโนฺต วิย นิสีทิฯ อถ นํ โยโธ สีเส คเหตฺวา, ‘‘สเจ รโญฺญ อาณํ กโรสิ, กร, โน เจ, เอเตฺถว เต สีสํ ปาเตสฺสามี’’ติ ขคฺคํ อพฺพาหิฯ ปริจารกา ธุตฺตา ตาวเทว ทิสาสุ ปลายิํสุฯ กุมาโร ภีโต สาสนํ สมฺปฎิจฺฉิฯ อถสฺส เต ตเตฺถว อภิเสกํ กตฺวา เสตจฺฉตฺตํ อุสฺสาเปตฺวา ‘‘สมฺมา รชฺชํ อนุสาสาหี’’ติ รโญฺญา วุตฺตํ ยถาภูตวจนํ นิยฺยาเตตฺวา ยถาคตมคฺคเมว ปฎิปชฺชิํสุฯ อิมมตฺถํ อาวิกโรโนฺต ภควา ‘‘ปุรตฺถิมาย ทิสายา’’ติ อาหฯ

ตตฺริทํ โอปมฺมสํสนฺทนํ – สมิทฺธมหานครํ วิย หิ นิพฺพานนครํ ทฎฺฐพฺพํ, สตฺตรตนสมนฺนาคโต ราชา จกฺกวตฺติ วิย สตฺตโพชฺฌงฺครตนสมนฺนาคโต ธมฺมราชา สมฺมาสมฺพุโทฺธ, ปจฺจนฺติมนครํ วิย สกฺกายนครํ, ตสฺมิํ นคเร กูฎราชปุโตฺต วิย อิมสฺส ภิกฺขุโน กูฎจิตฺตุปฺปาโท, กูฎราชปุตฺตสฺส ธุเตฺตหิ ปริวาริตกาโล วิย อิมสฺส ภิกฺขุโน ปญฺจหิ นีวรเณหิ สมงฺคิกาโล, เทฺว สีฆทูตา วิย สมถกมฺมฎฺฐานญฺจ วิปสฺสนากมฺมฎฺฐานญฺจ, มหาโยเธน สีเส คหิตกาโล วิย อุปฺปนฺนปฐมชฺฌานสมาธินา นิจฺจลํ กตฺวา จิตฺตคฺคหิตกาโล, โยเธน สีเส คหิตมเตฺต ธุตฺตานํ ทิสาสุ ปลายิตฺวา ทูรีภาโว วิย ปฐมชฺฌานมฺหิ อุปฺปนฺนมเตฺต นีวรณานํ ทูรีภาโว, ‘‘กริสฺสามิ รโญฺญ สาสน’’นฺติ สมฺปฎิจฺฉิตมเตฺต วิสฺสฎฺฐกาโล วิย ฌานโต วุฎฺฐิตกาโล, อมเจฺจน รโญฺญ สาสนํ อาโรจิตกาโล วิย สมาธินา จิตฺตํ กมฺมนิยํ กตฺวา วิปสฺสนากมฺมฎฺฐานสฺส วฑฺฒิตกาโล, ตเตฺถวสฺส เตหิ ทฺวีหิ ทูเตหิ กตาภิเสกสฺส เสตจฺฉตฺตอุสฺสาปนํ วิย สมถวิปสฺสนากมฺมฎฺฐานํ นิสฺสาย อรหตฺตปฺปตฺตสฺส วิมุตฺติเสตจฺฉตฺตุสฺสาปนํ เวทิตพฺพํฯ

นครนฺติ โข ภิกฺขุ อิมเสฺสตํ จาตุมหาภูติกสฺส กายสฺส อธิวจนนฺติอาทีสุ ปน **จาตุมหาภูติกสฺสา**ติอาทีนํ ปทานํ อโตฺถ เหฎฺฐา วิตฺถาริโตวฯ เกวลํ ปน วิญฺญาณราชปุตฺตสฺส นิวาสฎฺฐานตฺตา เอตฺถ กาโย ‘‘นคร’’นฺติ วุโตฺต, ตเสฺสว ทฺวารภูตตฺตา ฉ อายตนานิ ‘‘ทฺวารานี’’ติ, เตสุ ทฺวาเรสุ นิจฺจํ สุปฺปติฎฺฐิตตฺตา สติ ‘‘โทวาริโก’’ติ, กมฺมฎฺฐานํ อาจิกฺขเนฺตน ธมฺมราเชน เปสิตตฺตา สมถวิปสฺสนา ‘‘สีฆํ ทูตยุค’’นฺติฯ เอตฺถ มหาโยโธ วิย สมโถ, ปณฺฑิตามโจฺจ วิย วิปสฺสนา เวทิตพฺพาฯ

มชฺฌ สิงฺฆาฎโกติ นครมชฺฌ สิงฺฆาฎโกฯ **มหาภูตาน**นฺติ หทยวตฺถุสฺส นิสฺสยภูตานํ มหาภูตานํ ฯ วตฺถุรูปสฺส หิ ปจฺจยทสฺสนตฺถเมเวตํ จตุมหาภูตคฺคหณํ กตํฯ นครมชฺฌ ปน โส ราชกุมาโร วิย สรีรมชฺฌ หทยรูปสิงฺฆาฎเก นิสิโนฺน สมถวิปสฺสนาทูเตหิ อรหตฺตาภิเสเกน อภิสิญฺจิตโพฺพ วิปสฺสนาวิญฺญาณราชปุโตฺต ทฎฺฐโพฺพฯ นิพฺพานํ ปน ยถาภูตสภาวํ อกุปฺปํ อธิการีติ กตฺวา **ยถาภูตํ วจน**นฺติ วุตฺตํฯ อริยมโคฺค ปน ยาทิโสว ปุพฺพภาควิปสฺสนามโคฺค, อยมฺปิ อฎฺฐงฺคสมนฺนาคตตฺตา ตาทิโสเยวาติ กตฺวา **ยถาคตมโคฺค**ติ วุโตฺตฯ อิทํ ตาเวตฺถ ธมฺมเทสนตฺถํ อาภตาย อุปมาย สํสนฺทนํฯ

ตเสฺสวตฺถสฺส ปากฎีกรณตฺถํ อาภตปเกฺข ปน อิทํ สํสนฺทนํ – เอตฺถ หิ ฉทฺวารูปมา ฉผสฺสายตนวเสน ทสฺสนวิสุทฺธิปตฺตํ ขีณาสวํ ทเสฺสตุํ อาภตา, นครสามิอุปมา ปญฺจกฺขนฺธวเสน, สิงฺฆาฎกูปมา จตุมหาภูตวเสน, นครูปมา เตภูมกธมฺมวเสน ทสฺสนวิสุทฺธิปตฺตํ ขีณาสวํ ทเสฺสตุํ อาภตาฯ สเงฺขปโต ปนิมสฺมิํ สุเตฺต จตุสจฺจเมว กถิตํฯ สกเลนปิ หิ นครสมฺภาเรน ทุกฺขสจฺจเมว กถิตํ, ยถาภูตวจเนน นิโรธสจฺจํ, ยถาคตมเคฺคน มคฺคสจฺจํ, ทุกฺขสฺส ปน ปภาวิกา ตณฺหา สมุทยสจฺจํฯ เทสนาปริโยสาเน ปญฺหปุจฺฉโก ภิกฺขุ โสตาปตฺติผเล ปติฎฺฐิโตติฯ

๙. วีโณปมสุตฺตวณฺณนา

๒๔๖. นวเม **ยสฺส กสฺสจิ, ภิกฺขเว, ภิกฺขุสฺส วา ภิกฺขุนิยา วา**ติ อิทํ สตฺถา ยถา นาม มหากุฏุมฺพิโก มหนฺตํ กสิกมฺมํ กตฺวา, นิปฺผนฺนสโสฺส ฆรทฺวาเร มณฺฑปํ กตฺวา, อุภโตสงฺฆสฺส ทานํ ปวเตฺตยฺย ฯ กิญฺจาปิ เตน อุภโตสงฺฆสฺส ทานํ ปฏฺฐปิตํ, ทฺวีสุ ปน ปริสาสุ สนฺตปฺปิตาสุ เสสชนมฺปิ สนฺตเปฺปติเยว, เอวเมว ภควา สมธิกานิ จตฺตาริ อสเงฺขฺยยฺยานิ ปารมิโย ปูเรตฺวา โพธิมเณฺฑ สพฺพญฺญุตญฺญาณํ อธิคนฺตฺวา ปวตฺติตวรธมฺมจโกฺก เชตวนมหาวิหาเร นิสิโนฺน ภิกฺขุปริสาย เจว ภิกฺขุนิปริสาย จ มหาธมฺมยาคํ ยชโนฺต วีโณปมสุตฺตํ อารภิ ฯ ตํ เปเนตํ กิญฺจาปิ เทฺว ปริสา สนฺธาย อารทฺธํ, จตุนฺนมฺปิ ปน ปริสานํ อวาริตํ ฯ ตสฺมา สเพฺพหิปิ โสตพฺพเญฺจว สทฺธาตพฺพญฺจ, ปริโยคาหิตฺวา จสฺส อตฺถรโส วินฺทิตโพฺพติ ฯ

ตตฺถ **ฉโนฺท**ติอาทีสุ **ฉโนฺท** นาม ปุพฺพุปฺปตฺติกา ทุพฺพลตณฺหา, โส รเญฺชตุํ น สโกฺกติ ฯ อปราปรํ อุปฺปชฺชมานา ปน พลวตณฺหา **ราโค** นาม, โส รเญฺชตุํ สโกฺกติ ฯ ทณฺฑาทานาทีนิ กาตุํ อสมโตฺถ ปุพฺพุปฺปตฺติโก ทุพฺพลโกโธ **โทโส** นาม ฯ ตานิ กาตุํ สมโตฺถ อปราปรุปฺปตฺติโก พลวโกโธ **ปฏิฆํ** นาม ฯ **โมโห** ปน โมหนสโมฺมหนวเสน อุปฺปนฺนํ อญฺญาณํ ฯ เอวเมตฺถ ปญฺจหิปิ ปเทหิ ตีณิ อกุสลมูลานิ คหิตานิ ฯ เตสุ คหิเตสุ สเพฺพปิ ตมฺมูลกา กิเลสา คหิตาว โหนฺติ ฯ ''ฉโนฺท ราโค''ติ วา ปททฺวเยน อฏฺฐโลภสหคตจิตฺตุปฺปาทา, ''โทโส ปฏิฆ''นฺติ ปททฺวเยน เทฺว โทมนสฺสสหคตจิตฺตุปฺปาทา, โมหปเทน โลภโทสรหิตา เทฺว อุทฺธจฺจวิจิกิจฺฉาสหคตจิตฺตุปฺปาทา คหิตาติ ฯ เอวํ สเพฺพปิ ทฺวาทส จิตฺตุปฺปาทา ทสฺสิตาว โหนฺติ ฯ

สภโยติ กิเลสโจรานํ นิวาสฏฺฐานตฺตา สภโย ฯ **สปฺปฏิภโย**ติ วธพนฺธนาทีนํ การณตฺตา สปฺปฏิภโย ฯ **สกณฺฏโก**ติ ราคาทีหิ กณฺฏเกหิ สกณฺฏโก ฯ **สคหโน**ติ ราคคหนาทีหิ สคหโน ฯ **อุมฺมโคฺค**ติ เทวโลกํ วา มนุสฺสโลกํ วา นิพฺพานํ วา คจฺฉนฺตสฺส อมโคฺค ฯ **กุมฺมโคฺค**ติ กุจฺฉิตเชคุจฺฉิภูตฏฺฐานคมนเอกปทิกมโคฺค วิย อปายสมฺปาปกตฺตา กุมฺมโคฺค ฯ **ทุหิติโก**ติ เอตฺถ อิหิตีติ อิริยนา, ทุกฺขา อิหิติ เอตฺถาติ, **ทุหิติโก** ฯ ยสฺมิญฺหิ มเคฺค มูลผลาทิขาทนียํ วา สายนียํ วา นตฺถิ, ตสฺมิํ อิริยนา ทุกฺขา โหติ, น สกฺกา ตํ ปฏิปชฺชิตฺวา อิจฺฉิตฏฺฐานํ คนฺตุํ ฯ กิเลสมคฺคมฺปิ ปฏิปชฺชิตฺวา น สกฺกา สมฺปตฺติภวํ คนฺตุนฺติ กิเลสมโคฺค ทุหิติโกติ วุโตฺต ฯ ทฺวีหิติโกติปิ ปาโฐ, เอเสวโตฺถ ฯ **อสปฺปุริสเสวิโต**ติ โกกาลิกาทีหิ อสปฺปุริเสหิ เสวิโต ฯ

ตโต จิตฺตํ นิวารเยติ เตหิ จกฺขุวิเญฺญเยฺยหิ รูเปหิ ตํ ฉนฺทาทิวเสน ปวตฺตจิตฺตํ อสุภาวชฺชนาทีหิ อุปาเยหิ นิวารเย ฯ จกฺขุทฺวารสฺมิญฺหิ อิฏฺฐารมฺมเณ ราเค อุปฺปเนฺน อสุภโต อาวชฺชนฺตสฺส จิตฺตํ นิวตฺตติ, อนิฏฺฐารมฺมเณ โทเส อุปฺปเนฺน เมตฺตโต อาวชฺชนฺตสฺส จิตฺตํ นิวตฺตติ, มชฺฌตฺตารมฺมเณ โมเห อุปฺปเนฺน อุเทฺทสปริปุจฺฉํ ครุวาสํ อาวชฺชนฺตสฺส จิตฺตํ นิวตฺตติ ฯ เอวํ อสโกฺกเนฺตน ปน สตฺถุมหตฺตตํ ธมฺมสฺส สฺวากฺขาตตา สงฺฆสฺส สุปฺปฏิปตฺติ จ อาวชฺชิตพฺพา ฯ สตฺถุมหตฺตตํ ปจฺจเวกฺขโตปิ หิ ธมฺมสฺส สฺวากฺขาตตํ สงฺฆสฺส สุปฺปฏิปตฺติํ ปจฺจเวกฺขโตปิ จิตฺตํ นิวตฺตติ ฯ เตน วุตฺตํ ''อสุภาวชฺชนาทีหิ อุปาเยหิ นิวารเย''ติ ฯ

กิฏฺฐนฺติ กิฏฺฐฏฺฐาเน อุปฺปนฺนสสฺสํ ฯ **สมฺปนฺน**นฺติ ปริปุณฺณํ สุนิปฺผนฺนํ ฯ **กิฏฺฐาโท**ติ สสฺสขาทโก ฯ **เอวเมว โข**ติ เอตฺถ สมฺปนฺนกิฏฺฐํ วิย ปญฺจ กามคุณา ทฏฺฐพฺพา, กิฏฺฐาโท โคโณ วิย กูฏจิตฺตํ, กิฏฺฐารกฺขสฺส ปมาทกาโล วิย ภิกฺขุโน ฉสุ ทฺวาเรสุ สติํ ปหาย วิจรณกาโล, กิฏฺฐารกฺขสฺส ปมาทมาคมฺม โคเณน คหิตคพฺภสฺส กิฏฺฐสฺส ขาทิตตฺตา สสฺสสามิโน สสฺสผลานธิคโม วิย ฉทฺวารรกฺขิกาย สติยา วิปฺปวาสมาคมฺม ปญฺจกามคุณํ อสฺสาเทเนฺตน จิเตฺตน กุสลปกฺขสฺส นาสิตตฺตา ภิกฺขุโน สามญฺญผลาธิคมาภาโว เวทิตโพฺพ ฯ

อุปริฆฎายนฺติ ทฺวินฺนํ สิงฺคานํ อนฺตเรฯ **สุนิคฺคหิตํ นิคฺคเณฺหยฺยา**ติ ฆฎาย์ ปติฎฺฐิเต นาสารชฺชุเก สุฎฺฐุ นิคฺคหิตํ กตฺวา นิคฺคเณฺหยฺยฯ **ทเณฺฑนา**ติ มุคฺครสทิเสน ถูลทณฺฑเกนฯ **เอวญฺหิ โส ภิกฺขเว โคโณ**ติ เอว์ โส กิฎฺฐารกฺขสฺส ปมาทมนฺวาย ยสฺมึ ยสฺมึ ขเณ กิฎฺฐํ โอตริตุกาโม โหติ, ตสฺมึ ตสฺมึ ขเณ เอว์ นิคฺคณฺหิตฺวา ตาเฬตฺวา โอสชฺชเนน นิพฺพิเสวนภาว์ อุปนีโต โคโณฯ

เอวเมว โขติ อิธาปิ สมฺปนฺนกิฎฺฐมิว ปญฺจ กามคุณา ทฎฺฐพฺพา, กิฎฺฐาโท วิย กูฎจิตฺตํ, กิฎฺฐารกฺขสฺส อปฺปมาโท วิย อิมสฺส ภิกฺขุโน ฉสุ ทฺวาเรสุ สติยา อวิสฺสชฺชนํ, ทโณฺฑ วิย สุตฺตโนฺต, โคณสฺส กิฎฺฐาภิมุขกาเล ทเณฺฑน ตาฬนํ วิย จิตฺตสฺส พหิทฺธา ปุถุตฺตารมฺมณาภิมุขกาเล อนมตคฺคิยเทวทูตอาทิตฺตอาสีวิสูปมอนาคตภยาทีสุ ตํ ตํ สุตฺตํ อาวเชฺชตฺวา จิตฺตุปฺปาทสฺส ปุถุตฺตารมฺมณโต นิวาเรตฺวา มูลกมฺมฎฺฐาเน โอตารณํ เวทิตพฺพํฯ เตนาหุ โปราณา –

> ‘‘สุภาสิตํ สุตฺวา มโน ปสีทติ,
> ทเมติ นํ ปีติสุขญฺจ วินฺทติ;
> ตทสฺส อารมฺมเณ ติฎฺฐเต มโน,
> โคโณว กิฎฺฐาทโก ทณฺฑตชฺชิโต’’ติฯ

อุทฺชิตนฺติ ตชฺชิตํฯ **สุทฺชิต**นฺติ สุตชฺชิตํ, สุชิตนฺติปิ อโตฺถฯ อุทฺ, สุทูติ อิทํ ปน นิปาตมตฺตเมวฯ **อชฺฌตฺต**นฺติ โคจรชฺฌตฺตํฯ **สนฺติฎฺฐตี**ติอาทีสุ ปฐมชฺฌานวเสน สนฺติฎฺฐติ, ทุติยชฺฌานวเสน สนฺนิสีทติ, ตติยชฺฌานวเสน เอโกทิ โหติ, จตุตฺถชฺฌานวเสน สมาธิยติฯ สพฺพมฺปิ วา เอตํ ปฐมชฺฌานวเสน เวทิตพฺพํฯ เอตฺตาวตา หิ สมฺมาสมฺพุเทฺธน สมถานุรกฺขณอินฺทฺริยสํวรสีลํ นาม กถิตํฯ

รโญฺญ วาติ กสฺสจิเทว ปจฺจนฺตรโญฺญ วาฯ **สทฺทํ สุเณยฺยา**ติ ปจฺจูสกาเล ปพุโทฺธ กุสเลน วีณาวาทเกน วาทิยมานาย มธุรสทฺทํ สุเณยฺยฯ **รชนีโย**ติอาทีสุ จิตฺตํ รเญฺชตีติ **รชนีโย**ฯ กาเมตพฺพตาย **กมนีโย**ฯ จิตฺตํ มทยตีติ **มทนีโย**ฯ จิตฺตํ มุจฺฉิตํ วิย กรณโต มุจฺฉิยตีติ **มุจฺฉนีโย**ฯ อาพนฺธิตฺวา วิย คหณโต พนฺธตีติ **พนฺธนีโยฯ อลํ เม, โภ**ติ วีณาย สณฺฐานํ ทิสฺวา ตํ อนิจฺฉโนฺต เอวมาหฯ **อุปธารเณ**ติ เวฎฺฐเกฯ **โกณ**นฺติ จตุรสฺสํ สารทณฺฑกํฯ

โส ตํ วีณนฺติ โส ราชา ‘‘อาหรถ นํ วีณํ, อหมสฺสา สทฺทํ ปสิสฺสามี’’ติ ตํ วีณํ คเหตฺวาฯ **ทสธา วา**ติอาทีสุ ปฐมํ ตาว ทสธา ผาเลยฺย, อถสฺสา สทฺทํ อปสฺสโนฺต สตธา ผาเลยฺย, ตถาปิ อปสฺสโนฺต สกลิกํ สกลิกํ กเรยฺย, ตถาปิ อปสฺสโนฺต ‘‘สกลิกา ฌายิสฺสนฺติ, สโทฺท ปน นิกฺขมิตฺวา ปลายิสฺสติ, ตทา นํ ปสฺสิสฺสามี’’ติ อคฺคินา ฑเหยฺยฯ ตถาปิ อปสฺสโนฺต ‘‘สลฺลหุกานิ มสิจุณฺณานิ วาเตน ภสฺสิสฺสนฺติ, สโทฺท สารธญฺญํ วิย ปาทมูเล ปติสฺสติ, ตทา นํ ปสฺสิสฺสามี’’ติ มหาวาเต วา โอผุเนยฺยฯ ตถาปิ อปสฺสโนฺต ‘‘มสิจุณฺณานิ ยโถทกํ คมิสฺสนฺติ, สโทฺท ปน ปารํ คจฺฉโนฺต ปุริโส วิย นิกฺขมิตฺวา ตริสฺสติ, ตทา นํ ปสฺสิสฺสามี’’ติ นทิยา วา สีฆโสตาย ปวาเหยฺยฯ

เอวํ วเทยฺยาติ สเพฺพหิปิเมหิ อุปาเยหิ อปสฺสโนฺต เต มนุเสฺส เอวํ วเทยฺยฯ **อสตี กิรายนฺ**ติ อสตี กิร อยํ วีณา, ลามิกาติ อโตฺถฯ อสตีติ ลามกาธิวจนเมตํฯ ยถาห –

> ‘‘อสา โลกิตฺถิโย นาม, เวลา ตาสํ น วิชฺชติ;

สารตฺตา จ ปคพฺภา จ, สิขี สพฺพฌโส ยถา’’ติฯ (ชา. ๑.๑.๖๑);

ยเถวํ ยํกิญฺจิ วีณา นามาติ น เกวลญฺจ วีณาเยว ลามิกา, ยเถว ปน อยํ วีณา นาม, เอวํ ยํกิญฺจิ อญฺญมฺปิ ตนฺติพทฺธํ, สพฺพํ ตํ ลามกเมวาติ อโตฺถฯ **เอวเมว โข**ติ เอตฺถ วีณา วิย ปญฺจกฺขนฺธา ทฎฺฐพฺพา, ราชา วิย โยคาวจโรฯ ยถา โส ราชา ตํ วีณํ ทสธา ผาลนโต ปฎฺฐาย วิจินโนฺต สทฺทํ อทิสฺวา วีณาย อนตฺถิโก โหติ, เอวํ โยคาวจโร ปญฺจกฺขเนฺธ สมฺมส โนฺต อหนฺติ วา มมนฺติ วา คเหตพฺพํ อปสฺสโนฺต ขเนฺธหิ อนตฺถิโก โหติฯ เตนสฺส ตํ ขนฺธสมฺม สนํ ทเสฺสโนฺต **รูปํ สมเนฺวสติ ยาวตา รูปสฺส คตี**ติอาทิมาหฯ

ตตฺถ **สมเนฺวสตี**ติ ปริเยสติฯ **ยาวตา รูปสฺส คตี**ติ ยตฺตกา รูปสฺส คติฯ ตตฺถ **คตี**ติ คติ คติ, สญฺชาติคติ, สลกฺขณคติ, วิภวคติ, เภทคตีติ ปญฺจวิธา โหนฺติฯ ตตฺถ อิทํ รูปํ นาม เหฎฺฐา อวีจิปริยนฺตํ กตฺวา อุปริ อกนิฎฺฐพฺรหฺมโลกํ อโนฺต กตฺวา เอตฺถนฺตเร สํสรติ วตฺตติ, อ ยมสฺส **คติคติ** นามฯ

อยํ ปน กาโย เนว ปทุมคเพฺภ, น ปุณฺฑรีกนีลุปฺปลาทีสุ สญฺชายติ, อามาสยปกฺกาส ยานํ ปน อนฺตเร พหลนฺธกาเร ทุคฺคนฺธปวนวิจริเต ปรมเชคุเจฺฉ โอกาเส ปูติมจฺฉาทีสุ กิมิ วิย สญฺชายติ , อยํ รูปสฺส **สญฺชาติคติ** นามฯ

ทุวิธํ ปน รูปสฺส ลกฺขณํ, ‘‘รุปฺปตีติ โข, ภิกฺขเว, ตสฺมา รูป’’นฺติ (สํ. นิ. ๓.๗๙) เอวํ วุตฺต รุปฺปนสงฺขาตํ ปจฺจตฺตลกฺขณญฺจ อนิจฺจาทิเภทํ สามญฺญลกฺขณญฺจ, อยมสฺส **สลกฺขณคติ** นามฯ

> ‘‘คติ มิคานํ ปวนํ, อากาโส ปกฺขินํ คติ;
> วิภโว คติ ธมฺมานํ, นิพฺพานํ อรหโต คตี’’ติฯ (ปริ. ๓๓๙) –

เอวํ วุโตฺต รูปสฺส อภาโว **วิภวคติ** นามฯ โย ปนสฺส เภโท, อยํ **เภทคติ** นามฯ เวทนาทีสุปิ เอเสว นโยฯ เกวลเญฺหตฺถ อุปริ ยาว ภวคฺคา เตสํ สญฺชาติคติ, สลกฺขณคติยญฺจ เวทยิตสญฺชานนอภิสงฺขรณวิชานนวเสน ปจฺจตฺตลกฺขณํ เวทิตพฺพํฯ

ตมฺปิ ตสฺส น โหตีติ ยเทตํ รูปาทีสุ อหนฺติ วา มมนฺติ วา อสฺมีติ วา เอวํ นิทฺทิฎฺฐํ ทิฎฺฐิตณฺหามานคฺคาหตฺตยํ, ตมฺปิ ตสฺส ขีณาสวสฺส น โหตีติ ยถานุสนฺธินาว สุตฺตาคตํฯ เตน วุตฺตํ มหาอฎฺฐกถายํ –

> ‘‘อาทิมฺหิ สีลํ กถิตํ, มเชฺฌ สมาธิภาวนา;
> ปริโยสาเน จ นิพฺพานํ, เอสา วีโณปมา กถา’’ติฯ

๑๐. ฉปฺปาณโกปมสุตฺตวณฺณนา

๒๔๗. ทสเม **อรุคโตฺต**ติ วณสรีโรฯ เตสํเยว อรูนํ ปกฺกตฺตา **ปกฺกคโตฺตฯ สรวน**นฺติ กณฺฑวนํฯ **เอวเมว โข**ติ อรุคโตฺต ปุริโส วิย ทุสฺสีลปุคฺคโล เวทิตโพฺพฯ ตสฺส กุสกณฺฎเกหิ วิทฺธสฺส สรปเตฺตหิ จ อสิธารูปเมหิ วิลิขิตคตฺตสฺส ภิโยฺยโสมตฺตาย ทุกฺขโทมนสฺสํ วิย ตตฺถ ตตฺถ สพฺรหฺมจารีหิ ‘‘อยํ โส อิเมสญฺจ อิเมสญฺจ กมฺมานํ การโก’’ติ วุจฺจมานสฺส อุปฺปชฺชน ทุกฺขํ เวทิตพฺพํฯ

ลภติ วตฺตารนฺติ ลภติ โจทกํฯ **เอวํการี**ติ เอวรูปานํ เวชฺชกมฺมทูตกมฺมาทีนํ การโกฯ **เอวํสมาจาโร**ติ วิธวา โคจราทิวเสน เอวรูปโคจโรฯ **อสุจิคามกณฺฏโก**ติ อสุทฺธเฏฺฐน อสุจิ, คามวาสีนํ วิชฺฌนเฏฺฐน กณฺฏโกติ คามกณฺฏโกฯ

ปกฺขินฺติ หตฺถิโสณฺฑสกุณํฯ **โอสฺสเชฺชยฺยา**ติ วิสฺสเชฺชยฺยฯ **อาวิเญฺฉยฺยุ**นฺติ อากเฑฺฒยฺยุํฯ **ปเวกฺขามี**ติ ปวิสิสฺสามิฯ **อากาสํ เฑสฺสามี**ติ อากาสํ อุปฺปติสฺสามิฯ

เอเตสุ ปน อหิ ''โภเคหิ มณฺฑลํ พนฺธิตฺวา สุปิสฺสามี''ติ วมฺมิกํ ปวิสิตุกาโม โหติฯ สุสุมาโร ''ทูเร พิลํ ปวิสิตฺวา นิปชฺชิสฺสามี''ติ อุทกํ ปวิสิตุกาโม โหติฯ ปกฺขี ''อชฺฌากาเส สุขํ วิจริสฺสามี''ติ อากาสํ เฑตุกาโม โหติฯ กุกฺกุโร ''อุทฺธนฏฺฐาเน ฉาริกํ พฺยูหิตฺวา อุสฺมํ คณฺหนฺโต นิปชฺชิสฺสามี''ติ คามํ ปวิสิตุกาโม โหติฯ สิงฺคาโล ''มนุสฺสมํสํ ขาทิตฺวา ปิฏฺฐิํ ปสาเรตฺวา สยิสฺสามี''ติ อามกสุสานํ ปวิสิตุกาโม โหติฯ มกฺกโฏ ''อุเจฺจ รุเกฺข อภิรุหิตฺวา ทิสาทิสํ ปกฺขนฺทิสฺสามี''ติ วนํ ปวิสิตุกาโม โหติฯ

อนุวิธาเยยฺยุนฺติ อนุคเจฺฉยฺยุํ, อนุวิธิเยยฺยุนฺติปิ ปาโฐ, อนุวิธานํ อาปเชฺชยฺยุนฺติ อโตฺถฯ ยตฺถ โส ยาติ, ตเตฺถว คเจฺฉยฺยุนฺติ วุตฺตํ โหติฯ **เอวเมวา**ติ เอตฺถ ฉ ปาณกา วิย ฉายตนานิ ทฏฺฐพฺพานิ, ทฬฺหรชฺชุ วิย ตณฺหา, มเชฺฌ คณฺฐิ วิย อวิชฺชาฯ ยสฺมิํ ยสฺมิํ ทฺวาเร อารมฺมณํ พลวํ โหติ, ตํ ตํ อายตนํ ตสฺมิํ ตสฺมิํ อารมฺมเณ อาวิญฺฉติฯ

อิมํ ปน อุปมํ ภควา สริกฺขเกน วา อาหเรยฺย อายตนานํ วา นานตฺตทสฺสนวเสนฯ ตตฺถ **สริกฺขเกน** ตาว วิสุํ อปฺปนากิจฺจํ นตฺถิ, ปาฬิยํเยว อปฺปิตาฯ **อายตนานํ นานตฺตทสฺสเนน** ปน อยํ อปฺปนา – อหิ นาเมส พหิ สิตฺตสมฺมเฏฺฐ ฐาเน นาภิรมติ, สงฺการฏฺฐานติณปณฺณคหนวมฺมิกานิเยว ปน ปวิสิตฺวา นิปนฺนกาเล อภิรมติ, เอกคฺคตํ อาปชฺชติฯ เอวเมว จกฺขุเปตํ วิสมชฺฌาสยํ, มฏฺฐาสุ สุวณฺณภิตฺติอาทีสุ นาภิรมติ, โอโลเกตุมฺปิ น อิจฺฉติ, รูปจิตฺตปุปฺผลตาทิวิจิเตฺตสุเยว ปน อภิรมติฯ ตาทิเสสุ หิ ฐาเนสุ จกฺขุมฺหิ อปฺปโหเนฺต มุขมฺปิ วิวริตฺวา โอโลเกตุกาโม โหติฯ

สุสุมาโรปิ พหิ นิกฺขโนฺต คเหตพฺพํ น ปสฺสติ, อกฺขิํ นิมีเลตฺวา จรติฯ ยทา ปน พฺยามสตมตฺตํ อุทกํ โอคาหิตฺวา พิลํ ปวิสิตฺวา นิปโนฺน โหติ, ตทา ตสฺส จิตฺตํ เอกคฺคํ โหติ, สุขํ สุปติฯ เอวเมว โสตเมฺปตํ พิลชฺฌาสยํ อากาสสนฺนิสฺสิตํ, กณฺณจฺฉิทฺทกูปเกเยว อชฺฌาสยํ กโรติ, กณฺณจฺฉิทฺทากาโสเยว ตสฺส สทฺทสวเน ปจฺจโย โหติฯ อชฺฌากาโสปิ วฏฺฏติเยวฯ อโนฺตเลณสฺมิญฺหิ สชฺฌาเย กยิรมาเน น เลณจฺฉทนํ ภินฺทิตฺวา สโทฺท พหิ นิกฺขมติ, ทฺวารวาตปานฉิเทฺทหิ ปน นิกฺขมิตฺวา ธาตุปรมฺปรา ฆเฏฺฏโนฺต อาคนฺตฺวา โสตปสาทํ ฆเฏฺฏติฯ อถ ตสฺมิํ กาเล ''อสุกํ นาม สชฺฌายตี''ติ เลณปิเฏฺฐ นิสินฺนา ชานนฺติฯ

เอวํ สเนฺต สมฺปตฺตโคจรตา โหติ, กิํ ปเนตํ สมฺปตฺตโคจรนฺติ? อาม สมฺปตฺตโคจรํฯ ยทิ เอวํ ทูเร เภริอาทีสุ วชฺชมาเนสุ ''ทูเร สโทฺท''ติ ชานนํ น ภเวยฺยาติฯ โน น ภวติฯ โสตปสาทสฺมิญฺหิ ฆฏฺฏิเต ''ทูเร สโทฺท, อาสเนฺน สโทฺท, ปรตีเร โอริมตีเร''ติ ตถา ตถา ชานนากาโร โหติ, ธมฺมตา เอสาติฯ กิํ เอตาย ธมฺมตาย? ยโต ยโต ฉิทฺทํ, ตโต ตโต สวนํ โหติ จนฺทิมสูริยาทีนํ ทสฺสนํ วิยาติ อสมฺปตฺตโคจรเมเวตํฯ

ปกฺขีปิ รุเกฺข วา ภูมิยํ วา น รมติฯ ยทา ปน เอกํ วา เทฺว วา เลฑฺฑุปาเต อติกฺกมฺม อชฺฌากาสํ ปกฺขโนฺท โหติ, ตทา เอกคฺคจิตฺตตํ อาปชฺชติฯ เอวเมว ฆานมฺปิ อากาสชฺฌาสยํ

วาตูปนิสฺสยคนฺธโคจรํฯ ตถา หิ คาโว นววุเฏฺฐ เทเว ภูมึ ฆายิตฺวา ฆายิตฺวา อากาสาภิมุโข หุตฺวา วาตํ อากฑฺฒนฺติฯ องฺคุลีหิ คนฺธปิณฺฑํ คเหตฺวาปิ จ อุปสิงฺฆนกาเล วาตํ อนากฑฺฒนฺโต เนว ตสฺส คนฺธํ ชานาติฯ

กุกฺกุโรปิ พหิ จรนฺโต เขมฏฺฐานํ น ปสฺสติ, เลฑฺฑุทณฺฑาทีหิ อุปทฺทุโต โหติฯ อนฺโตคามํ ปวิสิตฺวา อุทฺธนฏฺฐาเน ฉาริกํ พฺยูหิตฺวา นิปนฺนสฺส ปนสฺส ผาสุ โหติฯ เอวเมว ชิวฺหาปิ คามชฺฌาสยา อาโปสนฺนิสฺสิตรสารมฺมณาฯ ตถา หิ ติยามรตฺตึ สมณธมฺมํ กตฺวาปิ ปาโตว ปตฺตจีวรมาทาย คามํ ปวิสิตพฺพํ โหติฯ สุกฺขขาทนียสฺส จ น สกฺกา เขเฬน อเตมิตสฺส รสํ ชานิตุํฯ

สิงฺคาโลปิ พหิ จรนฺโต รตึ น วินฺทติ, อามกสุสาเน มนุสฺสมํสํ ขาทิตฺวา นิปนฺนเสฺสว ปนสฺส ผาสุ โหติฯ เอวเมว กาโยปิ อุปาทิณฺณกชฺฌาสโย ปถวีสนฺนิสฺสิตโผฏฺฐพฺพารมฺมโณฯ ตถา หิ อญฺญํ อุปาทิณฺณกํ อลภมานา สตฺตา อตฺตโนว หตฺถตเล สีสํ กตฺวา นิปชฺชนฺติฯ อชฺฌตฺติกพาหิรา จสฺส ปถวี อารมฺมณคฺคหเณ ปจฺจโย โหติฯ สุสนฺถตสฺสาปิ หิ สยนสฺส เหฏฺฐาฐิตานมฺปิ วา ผลกานํ น สกฺกา อนิสีทเนฺตน วา อนุปฺปีฬเนฺตน วา ถทฺธมุทุภาโว ชานิตุนฺติ อชฺฌตฺติกพาหิรา ปถวี เอตสฺส โผฏฺฐพฺพชานเน ปจฺจโย โหติฯ

มกฺกโฏปิ ภูมิยํ วิจรนฺโต นาภิรมติ, หตฺถสตุเพฺพธํ ปนสฺส รุกฺขํ อารุยฺห วิฏปปิเฏฺฐ นิสีทิตฺวา ทิสาวิทิสา โอโลเกนฺตเสฺสว ผาสุโก โหติฯ เอวํ มโนปิ นานชฺฌาสโย ภวงฺคปจฺจโย, ทิฏฺฐปุเพฺพปิ นานารมฺมณชฺฌาสยํ กโรติเยว มูลภวงฺคํ ปนสฺส ปจฺจโย โหตีติ อยเมตฺถ สเงฺขโป, วิตฺถาเรน ปน อายตนานํ นานตฺตํ วิสุทฺธิมเคฺค อายตนนิเทฺทเส วุตฺตเมวฯ

ตํ จกฺขุ นาวิญฺฉตีติ ตณฺหารชฺชุกานํ อายตนปาณกานํ กายคตาสติถมฺเภ พทฺธานํ นิพฺพิเสวนภาวํ อาปนฺนตฺตา นากฑฺฒตีติ อิมสฺมึ สุเตฺต ปุพฺพภาควิปสฺสนาว กถิตาฯ

๑๑. ยวกลาปิสุตฺตวณฺณนา

๒๔๘. เอกาทสเม **ยวกลาปี**ติ ลายิตฺวา ฐปิตยวปุโญฺชฯ **พฺยาภงฺคิหตฺถา**ติ กาชหตฺถาฯ **ฉหิ พฺยาภงฺคีหิ หเนยฺยุ**นฺติ ฉหิ ปุถุลกาชทณฺฑเกหิ โปเถยฺยุํฯ **สตฺตโม**ติ เตสุ ฉสุ ชเนสุ ยเว โปเถตฺวา ปสิพฺพเก ปูเรตฺวา อาทาย คเตสุ อโญฺญ สตฺตโม อาคเจฺฉยฺยฯ **สุหตตรา อสฺสา**ติ ยํ ตตฺถ อวสิฏฺฐํ อตฺถิ ภุสปลาปมตฺตมฺปิ, ตสฺส คหณตฺถํ สุฏฺฐุตรํ หตาฯ

เอวเมว โขติ เอตฺถ จตุมหาปโถ วิย ฉ อายตนานิ ทฏฺฐพฺพานิ, จตุมหาปเถ นิกฺขิตฺตยวกลาปี วิย สโตฺต, ฉ พฺยาภงฺคิโย วิย อิฏฺฐานิฏฺฐมชฺฌตฺตวเสน อฏฺฐารส อารมฺมณานิ, สตฺตมา พฺยาภงฺคี วิย ภวปตฺถนา กิเลสาฯ ยถา จตุมหาปเถ ฐปิตา ยวกลาปี ฉหิ พฺยาภงฺคีหิ หญฺญติ, เอวมิเม สตฺตา อฏฺฐารสหิ อารมฺมณทณฺฑเกหิ ฉสุ อายตเนสุ หญฺญนฺติฯ ยถา สตฺตเมน สุหตตรา โหนฺติ, เอวํ สตฺตา ภวปตฺถนกิเลเสหิ สุหตตรา โหนฺติ ภเวมูลกํ ทุกฺขํ อนุภวมานาฯ

อิทานิ เนสํ ตํ ภวปตฺถนกิเลสํ ทเสฺสตุํ **ภูตปุพฺพํ, ภิกฺขเว**ติอาทิมาหฯ **ตตฺรา**ติ สุธมฺมายํ ภุมฺมํ, สุธมฺมาย เทวสภาย ทฺวาเรติ อโตฺถฯ **ธมฺมิกา โข เทวา**ติ ธมฺมิกา เอเต เทวา นาม, เยหิ มาทิสํ อสุราธิปตึ คเหตฺวา มยฺหํ เภทนมตฺตมฺปิ น กตนฺติ สนฺธาย วทติฯ **อธมฺมิกา เทวา**ติ อธมฺมิกา เอเต เทวา นาม, เย มาทิสํ อสุราธิปตึ นวคูถสูกรํ วิย กณฺฐปญฺจเมหิ

พนฺธเนหิ พนฺธิตฺวา นิสีทาเปนฺติฯ **เอวํ สุขุมํ โข, ภิกฺขเว, เวปจิตฺติพนฺธน**นฺติ ตํ กิร ปทุมนาฬสุตฺตํ วิย มกฺกฏชาลสุตฺตํ วิย จ สุขุมํ โหติ, เฉตฺตุํ ปน เนว วาสิยา น ผรสุนา สกฺกาฯ ยสฺมา ปน จิเตฺตเนว พชฺฌติ, จิเตฺตน มุจฺจติ, ตสฺมา ‘‘เวปจิตฺติพนฺธน’’นฺติ วุตฺตํฯ

ตโต สุขุมตรํ มารพนฺธนนฺติ กิเลสพนฺธนํ ปเนสํ ตโตปิ สุขุมตรํ, เนว จกฺขุสฺส อาปาถํ คจฺฉติ, น อิริยาปถํ นิวาเรติฯ เตน หิ พทฺธา สตฺตา ปถวิตเลปิ อากาเสปิ โยชนสตมฺปิ โยชนสหสฺสมฺปิ คจฺฉนฺติปิ อาคจฺฉนฺติปิฯ ฉิชฺชมานํ ปเนตํ ญาเณเนว ฉิชฺชติ, น อเญฺญนาติ ‘‘ญาณโมกฺขํ พนฺธน’’นฺติปิ วุจฺจติฯ

มญฺญมาโนติ ตณฺหาทิฎฺฐิมานานํ วเสน ขเนฺธ มญฺญโนฺตฯ **พโทฺธ มารสฺสา**ติ มารพนฺธเนน พโทฺธฯ กรณเตฺถ วา เอตํ สามิวจนํ, กิเลสมาเรน พโทฺธติ อโตฺถฯ **มุโตฺต ปาปิมโต**ติ มารสฺส พนฺธเนน มุโตฺตฯ กรณเตฺถเยว วา อิทํ สามิวจนํ, ปาปิมตา กิเลสพนฺธเนน มุโตฺตติ อโตฺถฯ

อสฺมีติ ปเทน ตณฺหามญฺญิตํ วุตฺตํฯ **อยมหสฺมี**ติ ทิฎฺฐิมญฺญิตํฯ **ภวิสฺส**นฺติ สสฺสตวเสน ทิฎฺฐิมญฺญิตเมวฯ **น ภวิสฺส**นฺติ อุเจฺฉทวเสนฯ **รูปี**ติอาทีนิ สสฺสตเสฺสว ปเภททีปนานิฯ **ตสฺมา**ติ ยสฺมา มญฺญิตํ อาพาธํ อโนฺตโทสนิกนฺตนวเสน โรโค เจว คโณฺฑ จ สลฺลญฺจ, ตสฺมาฯ **อิญฺชิต**นฺติอาทีนิ ยสฺมา อิเมหิ กิเลเสหิ สตฺตา อิญฺชนฺติ เจว ผนฺทนฺติ จ ปปญฺจิตา จ โหนฺติ ปมตฺตาการปตฺตา, ตสฺมา เตสํ อาการทสฺสนตฺถํ วุตฺตานิฯ

มานคตวาเร ปน มานสฺส คตํ **มานคตํ,** มานปวตฺตีติ อโตฺถฯ มาโนเยว มานคตํ คูถคตํ มุตฺตคตํ วิยฯ ตตฺถ **อสฺมี**ติ อิทํ ตณฺหาย สมฺปยุตฺตมานวเสน วุตฺตํฯ **อยมหมสฺมี**ติ ทิฎฺฐิวเสนฯ นนุ จ ทิฎฺฐิสมฺปยุโตฺต นาม มาโน นตฺถีติ? อาม นตฺถิ, มานสฺส ปน อปฺปหีนตฺตา ทิฎฺฐิ นาม โหติฯ มานมูลกํ ทิฎฺฐิํ สนฺธาเยตํ วุตฺตํฯ เสสํ สพฺพตฺถ อุตฺตานเมวาติฯ

อาสีวิสวโคฺคฯ

จตุโตฺถ ปณฺณาสโกฯ

สฬายตนสํยุตฺตวณฺณนา นิฎฺฐิตาฯ

๒. เวทนาสํยุตฺตํ

๑. สคาถาวโคฺค

๑. สมาธิสุตฺตวณฺณนา

๒๔๙. เวทนาสํยุเตฺต สคาถาวคฺคสฺส ปฐเม **สมาหิโต**ติ อุปจาเรน วา อปฺปนาย วา สมาหิโตฯ **เวทนา จ ปชานาตี**ติ เวทนา ทุกฺขสจฺจวเสน ปชานาติฯ **เวทนานญฺจ สมฺภว**นฺติ ตาสํเยว สมฺภวํ สมุทยสจฺจวเสน ปชานาติฯ **ยตฺถ เจตา**ติ ยเตฺถตา เวทนา นิรุชฺฌนฺติ, ตํ นิพฺพานํ นิโรธสจฺจวเสน ปชานาติฯ **ขยคามิน**นฺติ ตาสํเยว เวทนานํ ขยคามินํ มคฺคํ มคฺคสจฺจวเสน ปชานาติฯ **นิจฺฉาโต ปรินิพฺพุโต**ติ นิตฺตโณฺห หุตฺวา กิเลสปรินิพฺพาเนน ปรินิพฺพุโตฯ เอวเมตฺถ สุเตฺต สมฺมสนจารเวทนา กถิตาฯ คาถาสุ ทฺวีหิ ปเทหิ สมถวิปสฺสนา กถิตา, เสเสหิ จตุสจฺจํ กถิตํฯ เอวเมตฺถ สพฺพสงฺคาหิโก จตุภูมกธมฺมปริเจฺฉโท วุโตฺตฯ

๒. สุขสุตฺตวณฺณนา

๒๕๐. ทุติเย **อทุกฺขมสุขํ สหา**ติ อทุกฺขมสุขญฺจ สุขทุเกฺขหิ สหฯ **อชฺฌตฺตญฺจ พหิทฺธา จา**ติ อตฺตโน จ ปรสฺส จฯ **โมสธมฺม**นฺติ นสฺสนสภาวํฯ **ปโลกิน**นฺติ ปลุชฺชนกํ ภิชฺชนสภาวํฯ **ผุสฺส ผุสฺส วยํ ปสฺส**นฺติ ญาเณน ผุสิตฺวา ผุสิตฺวา วยํ ปสฺสโนฺตฯ **เอวํ ตตฺถ วิรชฺชตี**ติ เอวํ ตาสุ เวทนาสุ วิรชฺชติฯ อิธาปิ สุเตฺต สมฺมสนจารเวทนา กถิตา, คาถาสุ ญาณผุสนํฯ

๓. ปหานสุตฺตวณฺณนา

๒๕๑. ตติเย **อเจฺฉจฺฉิ ตณฺห**นฺติ สพฺพมฺปิ ตณฺหํ ฉินฺทิ สมุจฺฉินฺทิฯ **วิวตฺตยิ สํโยชน**นฺติ ทสวิธมฺปิ สํโยชนํ ปริวตฺตยิ นิมฺมูลกมกาสิฯ **สมฺมา**ติ เหตุนา การเณนฯ **มานาภิสมยา**ติ มานสฺส ทสฺสนาภิสมยา, ปหานาภิสมยา จฯ อรหตฺตมโคฺค หิ กิจฺจวเสน มานํ สมฺปสฺสติ, อยมสฺส ทสฺสนาภิสมโยฯ เตน ทิโฎฺฐ ปน โส ตาวเทว ปหียติ, ทิฎฺฐวิเสน ทิฎฺฐสตฺตานํ ชีวิตํ วิยฯ อยมสฺส ปหานาภิสมโยฯ

อนฺตมกาสิ ทุกฺขสฺสาติ เอวํ อรหตฺตมเคฺคน มานสฺส ทิฎฺฐตฺตา จ ปหีนตฺตา จ เย อิเม ‘‘กายพนฺธนสฺส อโนฺต ชีรติ (จูฬว. ๒๗๘) หริตนฺตํ วา’’ติ (ม. นิ. ๑.๓๐๔) เอวํ วุตฺตอนฺติม มริยาทโนฺต จ, ‘‘อนฺตมิทํ, ภิกฺขเว, ชีวิกาน’’นฺติ (อิติวุ. ๙๑; สํ. นิ. ๓.๘๐) เอวํ วุตฺตลามกโนฺต จ, ‘‘สกฺกาโย เอโก อโนฺต’’ติ (อ. นิ. ๖.๖๑; จูฬนิ. ติสฺสเมเตฺตยฺยมาณวปุจฺฉานิเทฺทส ๑๑) เอวํ วุตฺตโกฎฺฐาสโนฺต จ, ‘‘เอเสวโนฺต ทุกฺขสฺส สพฺพปจฺจยสงฺขยา’’ติ (สํ นิ. ๒.๕๑; ๒.๔.๗๑; อุทา. ๗๑) เอวํ วุตฺตโกฎิโนฺต จาติ จตฺตาโร อนฺตา, เตสุ สพฺพเสฺสว วฎฺฎทุกฺขสฺส อทุํ จตุตฺถโกฎิสงฺขาตํ อนฺตมกาสิ, ปริเจฺฉทํ ปริวฎุมํ อกาสิ, อนฺติมสมุสฺสยมตฺตาวเสสํ ทุกฺขมกาสีติ วุตฺตํ โหติฯ

สมฺปชญฺญํ น ริญฺจตีติ สมฺปชญฺญํ น ชหติฯ **สงฺขฺยํ โนเปตี**ติ รโตฺต ทุโฎฺฐ มูโฬฺหติ ปญฺญตฺตึ น อุเปติ, ตํ ปญฺญตฺตึ ปหาย ขีณาสโว นาม โหตีติ อโตฺถฯ อิมสฺมึ สุเตฺต อารมฺมณานุสโย กถิโตฯ

๔. ปาตาลสุตฺตวณฺณนา

๒๕๒. จตุตฺเถ **ปาตาโล**ติ ปาตสฺส อลํ ปริยตฺโต, นตฺถิ เอตฺถ ปติฏฺฐาติ **ปาตาโล**ฯ **อสนฺตํ อวิชฺชมานนฺ**ติ อสมฺภูตตฺถํ อปญฺญายมานตฺถํฯ **เอวํ วาจํ ภาสตี**ติ อตฺถิ มหาสมุทฺเท ปาตาโลติ เอวํ วาจํฯ โส หิ ยํ ตํ พลวามุขํ มหาสมุทฺทสฺส อุทกํ เวเคน ปกฺขนฺทิตฺวา จกฺกวาฬํ วา สิเนรุํ วา อาหจฺจ โยชนทฺวิโยชนทสโยชนปฺปมาณมฺปิ อุคฺคนฺตฺวา ปุน มหาสมุทฺเท ปตติ, ยสฺส ปติตฏฺฐาเน มหานรกปปาโต วิย โหติ, ยํ โลเก พลวามุขนฺติ วุจฺจติฯ ตํ สนฺธาย เอวํ วทติฯ

ยสฺมา ปน ตตฺถ ตถารูปานํ มจฺฉกจฺฉปเทวทานวานํ ปติฏฺฐาปิ โหติ สุขนิวาโสปิ, ตสฺมา อสนฺตํ อสํวิชฺชมานํ ตํ ตํ วาจํ ภาสติ นามฯ ยสฺมา ปน สพฺพปุถุชฺชนา สารีริกาย ทุกฺขเวทนาย ปติฏฺฐาตุํ น สโกฺกนฺติ, ตสฺมา ปาตสฺส อลนฺติ อเตฺถน อยเมว ปาตาโลติ ทเสฺสโนฺต **สารีริกานํ โข เอตํ ภิกฺขเว**ติอาทิมาหฯ

ปาตาเล น ปจฺจุฏฺฐาสีติ ปาตาลสฺมิํ น ปติฏฺฐาสิฯ **คาธนฺ**ติ ปติฏฺฐํฯ **อกฺกนฺทตี**ติ อนิพทฺธํ วิปฺปลาปํ วิลปโนฺต กนฺทติฯ **ทุพฺพโล**ติ ทุพฺพลญาโณฯ **อปฺปถามโก**ติ ญาณถามสฺส ปริตฺตตาย ปริตฺตถามโกฯ อิมสฺมิํ สุเตฺต อริยสาวโกติ โสตาปโนฺนฯ โสตาปโนฺน หิ เอตฺถ ธุรํ, พลวิปสฺสโก น ติกฺขพุทฺธิ อุปฺปนฺนํ เวทนํ อนนุวตฺติตฺวา ปติฏฺฐาตุํ สมโตฺถ โยคาวจโรปิ วฏฺฏติฯ

๕. ทฏฺฐพฺพสุตฺตวณฺณนา

๒๕๓. ปญฺจเม **ทุกฺขโต ทฏฺฐพฺพา**ติ วิปริณามนวเสน ทุกฺขโต ทฏฺฐพฺพาฯ **สลฺลโต**ติ ทุกฺขาปนวินิวิชฺฌนเฏฺฐน สลฺลาติ ทฏฺฐพฺพาฯ **อนิจฺจโต**ติ อทุกฺขมสุขา หุตฺวา อภาวากาเรน อนิจฺจโต ทฏฺฐพฺพาฯ **อทฺทา**ติ อทฺทสฯ **สนฺตนฺ**ติ สนฺตสภาวํฯ

๖. สลฺลสุตฺตวณฺณนา

๒๕๔. ฉเฏฺฐ **ตตฺรา**ติ เตสุ ทฺวีสุ ชเนสุฯ **อนุเวธํ วิเชฺฌยฺยา**ติ ตเสฺสว วณมุขสฺส องฺคุลนฺตเร วา ทฺวงฺคุลนฺตเร วา อาสนฺนปเทเส อนุคตเวธํฯ เอวํ วิทฺธสฺส หิ สา อนุเวธา เวทนา ปฐมเวทนาย พลวตรา โหติ, ปจฺฉา อุปฺปชฺชมานา โทมนสฺสเวทนาปิ เอวเมว ปุริมเวทนาย พลวตรา โหติฯ **ทุกฺขาย เวทนาย นิสฺสรณนฺ**ติ ทุกฺขาย เวทนาย หิ สมาธิมคฺคผลานิ นิสฺสรณํ, ตํ โส น ชานาติ, กามสุขเมว นิสฺสรณนฺติ ชานาติฯ **ตาสํ เวทนานนฺ**ติ ตาสํ สุขทุกฺขเวทนานํฯ **สญฺญุโตฺต นํ เวทยตี**ติ กิเลเสหิ สมฺปยุโตฺตว หุตฺวา ตํ เวทนํ เวทยติ, น วิปฺปยุโตฺตฯ **สญฺญุโตฺต ทุกฺขสฺมา**ติ กรณเตฺถ นิสฺสกฺกํ, ทุเกฺขน สมฺปยุโตฺตติ อโตฺถฯ **สงฺขาตธมฺมสฺสา**ติ วิทิตธมฺมสฺส ตุลิตธมฺมสฺสฯ **พหุสฺสุตสฺสา**ติ ปริยตฺติพหุสฺสุตสฺส ปฏิเวธพหุสฺสุตสฺส จฯ **สมฺมา ปชานาติ ภวสฺส ปารคู**ติ ภวสฺส ปารํ นิพฺพานํ คโต, ตเทว นิพฺพานํ สมฺมา ปชานาติฯ อิมสฺมิมฺปิ สุเตฺต อารมฺมณานุสโยว กถิโตฯ อริยสาวเกสุ จ ขีณาสโว เอตฺถ ธุรํ, อนาคามีปิ วฏฺฏตีติ วทนฺติฯ

๗. ปฐมเคลญฺญสุตฺตวณฺณนา

๒๕๕. สตฺตเม **เยน คิลานสาลา เตนุปสงฺกมี**ติ “สเทวเก โลเก อคฺคปุคฺคโล ตถาคโตปิ คิลานุปฏฺฐานํ คจฺฉติ, อุปฏฺฐาตพฺพยุตฺตกา นาม คิลานาติ ภิกฺขู สทฺทหิตฺวา โอกเปฺปตฺ

วา คิลาเน อุปฏฺฐาตเพฺพ มญฺญิสฺสนฺตี’’ติ จ ‘‘เย ตตฺถ กมฺมฏฺฐานสปฺปายา, เตสํ กมฺมฏฺฐานํ กเถสฺสามี’’ติ จ จินฺเตตฺวา อุปสงฺกมิฯ **กาเย กายานุปสฺสี**ติอาทีสุ ยํ วตฺตพฺพํ, ตํ ปรโต วกฺขามฯ **อนิจฺจานุปสฺสี**ติ อนิจฺจตํ อนุปสฺสโนฺตฯ **วยานุปสฺสี**ติ วยํ อนุปสฺสโนฺตฯ **วิราคานุปสฺสี**ติ วิราคํ อนุปสฺสโนฺตฯ **นิโรธานุปสฺสี**ติ นิโรธํ อนุปสฺสโนฺตฯ **ปฏินิสฺสคฺคานุปสฺสี**ติ ปฏินิสฺสคฺคํ อนุปสฺสโนฺตฯ

เอตฺตาวตา กิํ ทสฺสิตํ โหติ? อิมสฺส ภิกฺขุโน อาคมนียปฏิปทา, สติปฏฺฐานาปิ หิ ปุพฺพภาคาเยว, สมฺปชญฺญมฺปิ อนิจฺจานุปสฺสนา วยานุปสฺสนา วิราคานุปสฺสนาติ จ อิมาปิ ติโสฺส อนุปสฺสนา ปุพฺพภาคาเยว, นิโรธานุปสฺสนาปิ ปฏินิสฺสคฺคานุปสฺสนาปิ อิมา เทฺว มิสฺสกาฯ เอตฺตาวตา อิมสฺส ภิกฺขุโน ภาวนากาโล ทสฺสิโตติฯ เสสํ วุตฺตนยเมวฯ

๘-๙. ทุติยเคลญฺญสุตฺตาทิวณฺณนา

๒๕๖-๒๕๗. อฏฺฐเม **อิมเมว ผสฺสํ ปฏิจฺจา**ติ วุเตฺต พุชฺฌนกานํ อชฺฌาสเยน วุตฺตํ, อตฺถโต ปเนตํ นินฺนานากรณํฯ กาโยว หิ เอตฺถ ผโสฺสติ วุโตฺตฯ นวมํ อุตฺตานเมวฯ

๑๐. ผสฺสมูลกสุตฺตวณฺณนา

๒๕๘. ทสเม **สุขเวทนิย**นฺติ สุขเวทนาย ปจฺจยภูตํฯ เสเสสุปิ เอเสว นโยฯ อนุปทวณฺณนา ปเนตฺถ เหฏฺฐา วิตฺถาริตาวฯ อิมสฺมิํ สุตฺตทฺวเย สมฺมสนจารเวทนา กถิตาฯ

สคาถาวโคฺค ปฐโมฯ

๒. รโหคตวโคฺค

๑. รโหคตสุตฺตวณฺณนา

๒๕๙. รโหคตวคฺคสฺส ปฐเม **ยํ กิญฺจิ เวทยิตํ, ตํ ทุกฺขสฺมิ**นฺติ ยํ กิญฺจิ เวทยิตํ, ตํ สพฺพํ ทุกฺขนฺติ อโตฺถฯ **สงฺขารานํเยว อนิจฺจต**นฺติอาทีสุ ยา เอสา สงฺขารานํ อนิจฺจตา ขยธมฺมตา วยธมฺมตา วิปริณามธมฺมตา, เอตํ สนฺธาย ยํ กิญฺจิ เวทยิตํ, ตํ ทุกฺขนฺติ มยา ภาสิตนฺติ ทีเปติฯ ยา หิ สงฺขารานํ อนิจฺจตา, เวทนานมฺปิ สา อนิจฺจตา เอวฯ อนิจฺจตา จ นาเมสา มรณํ, มรณโต อุตฺตริ ทุกฺขํ นาม นตฺถีติ อิมินา อธิปฺปาเยน สพฺพา เวทนา ทุกฺขาติ วุตฺตาฯ **อถ โข ปน ภิกฺขุ มยา**ติ อิทํ น เกวลํ อหํ เวทนานํเยว นิโรธํ ปญฺญาเปมิ, อิเมสมฺปิ ธมฺมานํ นิโรธํ ปญฺญาเปมีติ ทสฺสนตฺถํ อารทฺธํฯ วูปสโม จ ปสฺสทฺธิโย จ เอวรูปาย เทสนาย พุชฺฌนกานํ อชฺฌาสเยน วุตฺตาฯ สญฺญาเวทยิตนิโรธคฺคหเณน เจตฺถ จตฺตาโร อารุปฺปา คหิตาว โหนฺตีติ เวทิตพฺพาฯ

๒-๓. ปฐมอากาสสุตฺตาทิวณฺณนา

๒๖๐-๒๖๑. ทุติเย **ปุถู วายนฺติ มาลุตา**ติ พหู วาตา วายนฺติฯ เสสํ อุตฺตานตฺถเมวาติฯ ตติยํ วินา คาถาหิ พุชฺฌนฺตานํ อชฺฌาสเยน วุตฺตํฯ

๔. อคารสุตฺตวณฺณนา

๒๖๒. จตุเตฺถ **ปุรตฺถิมา**ติ ปุรตฺถิมายฯ เอวํ สพฺพตฺถฯ **สามิสาปิ สุขา เวทนา**ติอาทีสุ **สามิสา สุขา** นาม กามามิสปฏิสํยุตฺตา เวทนาฯ **นิรามิสา สุขา** นาม ปฐมชฺฌานาทิวเสน วิปสฺสนาวเสน อนุสฺสติวเสน จ อุปฺปนฺนา เวทนาฯ **สามิสา ทุกฺขา** นาม กามามิเสเนว สามิสา เวทนา, **นิรามิสา ทุกฺขา** นาม อนุตฺตเรสุ วิโมเกฺขสุ ปิหํ อุปฏฺฐาปยโต ปิหปจฺจยา อุปฺปนฺนโทมนสฺสเวทนาฯ **สามิสา อทุกฺขมสุขา** นาม กามามิเสเนว สามิสา เวทนาฯ **นิรามิสา อทุกฺขมสุขา** นาม จตุตฺถชฺฌานวเสน อุปฺปนฺนา อทุกฺขมสุขา เวทนาฯ

๕-๘. ปฐมอานนฺทสุตฺตาทิวณฺณนา

๒๖๓-๒๖๖. ปญฺจมาทีนิ จตฺตาริ เหฏฺฐา กถิตนยาเนวฯ ปุริมานิ ปเนตฺถ เทฺว ปริปุณฺณปสฺสทฺธิกานิ, ปจฺฉิมานิ อุปฑฺฒปสฺสทฺธิกานิฯ เทสนาย พุชฺฌนกานํ อชฺฌาสเยน วุตฺตานิฯ

๙-๑๐. ปญฺจกงฺคสุตฺตาทิวณฺณนา

๒๖๗-๒๖๘. นวเม **ปญฺจกโงฺค ถปตี**ติ **ปญฺจกโงฺค**ติ ตสฺส นามํ, วาสิผรสุนิขาทนทณฺฑมุคฺครกาฬสุตฺตนาฬิสงฺขาเตหิ วา ปญฺจหิ อเงฺคหิ สมนฺนาคตตฺตา โส ปญฺจกโงฺคติ ปญฺญาโตฯ **ถปตี**ติ วฑฺฒกีเชฏฺฐโกฯ **อุทายี**ติ ปณฺฑิตอุทายิเตฺถโรฯ **ปริยาย**นฺติ การณํฯ **เทฺวปานนฺทา**ติ เทฺวปิ, อานนฺท, **ปริยาเยนา**ติ การเณนฯ เอตฺถ จ กายิกเจตสิกวเสน เทฺว เวทิตพฺพา, สุขาทิวเสน ติโสฺสปิ, อินฺทฺริยวเสน สุขินฺทฺริยาทิกา ปญฺจ, ทฺวารวเสน จกฺขุสมฺผสฺสชาทิกา ฉ, อุปวิจารวเสน ‘‘จกฺขุนา รูปํ ทิสฺวา โสมนสฺสฏฺฐานิยํ รูปํ อุปวิจรตี’’ติอาทิกา อฏฺฐารส, ฉ เคหสิตานิ โสมนสฺสานิ, ฉ เนกฺขมฺมสิตานิ, ฉ เคหสิตานิ โทมนสฺสานิ, ฉ เนกฺขมฺมสิตานิ, ฉ เคหสิตา อุเปกฺขา, ฉ เนกฺขมฺมสิตาติ เอวํ ฉตฺติํสฯ ตา อตีเต ฉตฺติํส, อนาคเต ฉตฺติํส, ปจฺจุปฺปเนฺน ฉตฺติํสาติ เอวํ อฏฺฐสตํ เวทนา เวทิตพฺพาฯ

ปญฺจิเม อานนฺท กามคุณาติ อยํ ปาฏิเยโกฺก อนุสนฺธิฯ น เกวลญฺหิ เทฺว อาทิํ กตฺวา เวทนา ภควตา ปญฺญตฺตา, ปริยาเยน เอกาปิ เวทนา กถิตา, ตํ ทเสฺสโนฺต ปญฺจกงฺคสฺส ถปติโน วาทํ อุปตฺถเมฺภตุํ อิมํ เทสนํ อารภิฯ **อภิกฺกนฺตตร**นฺติ สุนฺทรตรํฯ **ปณีตตร**นฺติ อตปฺปกตรํฯ เอตฺถ จ จตุตฺถชฺฌานโต ปฏฺฐาย อทุกฺขมสุขา เวทนา, สาปิ สนฺตเฏฺฐน ปณีตเฏฺฐน จ สุขนฺติ วุตฺตาฯ นิโรโธ อเวทยิตสุขวเสน สุขํ นาม ชาโตฯ ปญฺจกามคุณวเสน หิ อฏฺฐสมาปตฺติวเสน จ อุปฺปนฺนํ เวทยิตํ สุขํ นาม, นิโรโธ อเวทยิตสุขํ นามฯ อิติ เวทยิตสุขํ วา โหตุ อเวทยิตสุขํ วา, นิทฺทุกฺขภาวสงฺขาเตน สุขเฏฺฐน เอกนฺตสุขเมว ชาตํฯ

ยตฺถ ยตฺถาติ ยสฺมิํ ยสฺมิํ ฐาเนฯ **สุขํ อุปลพฺภตี**ติ เวทยิตํ สุขํ วา อเวทยิตํ สุขํ วา อุปลพฺภติฯ **ตํ ตํ ตถาคโต สุขสฺมิํ ปญฺญเปติ,** ตํ สพฺพํ ตถาคโต นิทฺทุกฺขภาวํ สุขสฺมิํเยว ปญฺญเปตีติ อิธ ภควา นิโรธสมาปตฺติํ สีสํ กตฺวา เนยฺยปุคฺคลสฺส วเสน อรหตฺตนิกูเฏเนว เทสนํ นิฏฺฐาเปสิฯ ทสมํ อุตฺตานตฺถเมวาติฯ

รโหคตวโคฺค ทุติโยฯ

๓. อฏฺฐสตปริยายวโคฺค

๑. สีวกสุตฺตวณฺณนา

๒๖๙. ตติยวคฺคสฺส ปฐเม **โมฬิยสีวโก**ติ **สีวโก**ติ ตสฺส นามํฯ จูฬา ปนสฺส อตฺถิ, ตสฺมา โมฬิยสีวโกติ วุจฺจติฯ **ปริพฺพาชโก**ติ ฉนฺนปริพฺพาชโกฯ **ปิตฺตสมุฏฺฐานานี**ติ ปิตฺตปจฺจยานิฯ **เวทยิตานี**ติ เวทนาฯ ตตฺถ ปิตฺตปจฺจยา ติโสฺส เวทนา อุปฺปชฺชนฺติฯ กถํ? เอกโจฺจ หิ ‘‘ปิตฺตํ เม กุปิตํ ทุชฺชานํ โข ปน ชีวิต’’นฺติ ทานํ เทติ, สีลํ สมาทิยติ อุโปสถกมฺมํ กโรติ, เอวมสฺส กุสลเวทนา อุปฺปชฺชติฯ เอกโจฺจ ‘‘ปิตฺตเภสชฺชํ กริสฺสามี’’ติ ปาณํ หนติ, อทินฺนํ อาทิยติ, มุสา ภณติ, ทส ทุสฺสีลฺยกมฺมานิ กโรติ, เอวมสฺส อกุสลเวทนา อุปฺปชฺชติฯ เอกโจฺจ ‘‘เอตฺตเกนปิ เม เภสชฺชกรเณน ปิตฺตํ น วูปสมฺมติ, อลํ ยํ โหติ. ตํ โหตู’’ติ มชฺฌโตฺต กายิกเวทนํ อธิวาเสโนฺต นิปชฺชติ, เอวํ อสฺส อพฺยากตเวทนา อุปฺปชฺชติฯ

สามมฺปิ โข เอตนฺติ ตํ ตํ ปิตฺตวิการํ ทิสฺวา อตฺตนาปิ เอตํ เวทิตพฺพํฯ **สจฺจสมฺมต**นฺติ ภูตสมฺมตํฯ โลโกปิ หิสฺส สรีเร สพลวณฺณตาทิปิตฺตวิการํ ทิสฺวา ‘‘ปิตฺตมสฺส กุปิต’’นฺติ ชานาติฯ **ตสฺมา**ติ ยสฺมา สามญฺจ วิทิตํ โลกสฺส จ สจฺจสมฺมตํ อติธาวนฺติ, ตสฺมาฯ **เสมฺหสมุฏฺฐานา**ทีสุปิ เอเสว นโยฯ เอตฺถ ปน **สนฺนิปาติกานี**ติ ติณฺณมฺปิ ปิตฺตาทีนํ โกเปน สมุฏฺฐิตานิฯ **อุตุปริณามชานี**ติ วิสภาคอุตุโต ชาตานิฯ ชงฺคลเทสวาสีนญฺหิ อนุปเทเส วสนฺตานํ วิสภาโค อุตุ อุปฺปชฺชติ, อนุปเทสวาสีนญฺจ ชงฺคลเทเสติ เอวํ มลยสมุทฺทตีราทิวเสนาปิ อุตุวิสภาคตา อุปฺปชฺชติเยวฯ ตโต ชาตาติ อุตุปริณามชาตานิ นามฯ

วิสมปริหารชานีติ มหาภารวหนสุธาโกฏฺฏนาทิโต วา อเวลาย จรนฺตสฺส สปฺปฑํสกูปปาตาทิโต วา วิสมปริหารโต ชาตานิฯ **โอปกฺกมิกานี**ติ ‘‘อยํ โจโร วา ปารทาริโก วา’’ติ คเหตฺวา ชณฺณุกกปฺปรมุคฺคราทีหิ นิโปฺปถนอุปกฺกมํ ปจฺจยํ กตฺวา อุปฺปนฺนานิฯ เอตํ พหิ อุปกฺกมํ ลภิตฺวา โกจิ วุตฺตนเยเนว กุสลํ กโรติ, โกจิ อกุสลํ, โกจิ อธิวาเสโนฺต นิปชฺชติฯ **กมฺมวิปากชานี**ติ เกวลํ กมฺมวิปากโต, ชาตานิฯ เตสุปิ หิ อุปฺปเนฺนสุ วุตฺตนเยเนว โกจิ กุสลํ กโรติ, โกจิ อกุสลํ, โกจิ อธิวาเสโนฺต นิปชฺชติฯ เอวํ สพฺพวาเรสุ ติวิธาว เวทนา โหนฺติฯ

ตตฺถ ปุริเมหิ สตฺตหิ การเณหิ อุปฺปนฺนา สารีริกา เวทนา สกฺกา ปฏิพาหิตุํ, กมฺมวิปากชานํ ปน สพฺพเภสชฺชานิปิ สพฺพปริตฺตานิปิ นาลํ ปฏิฆาตายฯ อิมสฺมิํ สุเตฺต โลกโวหาโร นาม กถิโตติฯ

๒-๑๐. อฏฺฐสตสุตฺตาทิวณฺณนา

๒๗๐-๒๗๘. ทุติเย **อฏฺฐสตปริยาย**นฺติ อฏฺฐสตสฺส การณภูตํฯ **ธมฺมปริยาย**นฺติ ธมฺมการณํฯ **กายิกา จ เจตสิกา จา**ติ เอตฺถ กายิกา กามาวจเรเยว ลพฺภนฺติ, เจตสิกา จตุภูมิกาปิ ฯ **สุขา**ติอาทีสุ สุขา เวทนา อรูปาวจเร นตฺถิ, เสสาสุ ตีสุ ภูมีสุ ลพฺภนฺติ, ทุกฺขา กามาวจราว, อิตรา จตุภูมิกาฯ ปญฺจเก สุขินฺทฺริยทุกฺขินฺทฺริยโทมนสฺสินฺทฺริยานิ กามาวจราเนว, โสมนสฺสินฺทฺริยํ เตภูมกํ, อุเปกฺขินฺทฺริยํ จตุภูมกํฯ ฉเกฺก ปญฺจสุ ทฺวาเรสุ เวทนา กามาวจราว, มโนทฺวาเร จตุภูมิกา, อฏฺฐารสเก ฉสุ อิฏฺฐารมฺมเณสุ โสมนเสฺสน สห อุปวิจรนฺตีติ **โสมนสฺสูปวิจารา**ฯ เสสทฺวเยปิ เอเสว นโยฯ อิติ อยํ เทสนา วิจารวเสน อาคตา, ตํสมฺปยุตฺตานํ ปน โสมนสฺสาทีนํ วเสน อิธ อฏฺฐารส เวทนา เวทิตพฺพาฯ

ฉ เคหสิตานิ โสมนสฺสานีติอาทีสุ ‘‘จกฺขุวิเญฺญยฺยานํ รูปานํ อิฏฺฐานํ กนฺตานํ มนาปานํ มโนรมานํ โลกามิสปฏิสํยุตฺตานํ ปฏิลาภํ วา ปฏิลาภโต สมนุปสฺสโต ปุเพฺพ วา ปฏิลทฺธปุพฺพํ อตีตํ นิรุทฺธํ วิปริณตํ สมนุสฺสรโต อุปฺปชฺชติ โสมนสฺสํฯ ยํ เอวรูปํ โสมนสฺสํ,

อิทํ วุจฺจติ เคหสิตํ โสมนสฺส’’นฺติ (ม. นิ. ๓.๓๐๖)ฯ เอวํ ฉสุ ทฺวาเรสุ วุตฺตกามคุณนิสฺสิตานิ โสมนสฺสานิ **ฉ เคหสิตโสมนสฺสานิ** นามฯ

‘‘รูปานํ เตฺวว อนิจฺจตํ วิทิตฺวา วิปริณามวิราคนิโรธํ ‘ปุเพฺพ เจว รูปา เอตรหิ จ, สเพฺพ เต รูปา อนิจฺจา ทุกฺขา วิปริณามธมฺมา’ติ เอวเมตํ ยถาภูตํ สมฺมปฺปญฺญาย ปสฺสโต อุปฺปชฺชติ โสมนสฺสํฯ ยํ เอวรูปํ โสมนสฺสํ, อิทํ วุจฺจติ เนกฺขมฺมสิตํ โสมนสฺส’’นฺติ (ม. นิ. ๓.๓๐๖) เอวํ ฉสุ ทฺวาเรสุ อิฏฺฐารมฺมเณ อาปาถคเต อนิจฺจตาทิวเสน วิปสฺสนํ ปฏฺฐเปตฺวา อุสฺสุกฺกาเปตุํ สโกฺกนฺตสฺส ‘‘อุสฺสุกฺกิตา เม วิปสฺสนา’’ติ โสมนสฺสชาตสฺส อุปฺปนฺนโสมนสฺสานิ **ฉ เนกฺขมฺมสิตโสมนสฺสานิ** นามฯ

‘‘จกฺขุวิเญฺญยฺยานํ รูปานํ อิฏฺฐานํ กนฺตานํ มนาปานํ มโนรมานํ โลกามิสปฏิสํยุตฺตานํ อปฺปฏิลาภํ วา อปฺปฏิลาภโต สมนุปสฺสโต ปุเพฺพ วา ปฏิลทฺธปุพฺพํ อตีตํ นิรุทฺธํ วิปริณตํ สมนุสฺสรโต อุปฺปชฺชติ โทมนสฺสํฯ ยํ เอวรูปํ โทมนสฺสํ, อิทํ วุจฺจติ เคหสิตํ โทมนสฺส’’นฺติฯ เอวํ ฉสุ ทฺวาเรสุ ‘‘อิฏฺฐารมฺมณํ นานุภวิสฺสามิ นานุภวามี’’ติ วิตกฺกยโต อุปฺปนฺนานิ กามคุณนิสฺสิตโทมนสฺสานิ **ฉ เคหสิตโทมนสฺสานิ** นามฯ

‘‘รูปานํ เตฺวว อนิจฺจตํ วิทิตฺวา วิปริณามวิราคนิโรธํ ‘ปุเพฺพ เจว รูปา เอตรหิ จ , สเพฺพ เต รูปา อนิจฺจา ทุกฺขา วิปริณามธมฺมา’ติ เอวเมตํ ยถาภูตํ สมฺมปฺปญฺญาย ทิสฺวา อนุตฺตเรสุ วิโมเกฺขสุ ปิหํ อุปฏฺฐาเปติ ‘กุทาสฺสุ นามาหํ ตทายตนํ อุปสมฺปชฺช วิหริสฺสามิ, ยทริยา เอตรหิ อายตนํ อุปสมฺปชฺช วิหรนฺตี’’ติฯ อิติ อนุตฺตเรสุ วิโมเกฺขสุ ปิหํ อุปฏฺฐาปยโต อุปฺปชฺชติ ปิหปจฺจยา โทมนสฺสํฯ ยํ เอวรูปํ โทมนสฺสํ, อิทํ วุจฺจติ เนกฺขมฺมสิตํ โทมนสฺสนฺติ; เอวํ ฉสุ ทฺวาเรสุ อิฏฺฐารมฺมเณ อาปาถคเต อนุตฺตรวิโมกฺขสงฺขาตอริยผลธเมฺมสุ ปิหํ อุปฏฺฐาเปตฺวา ตทธิคมาย อนิจฺจตาทิวเสน วิปสฺสนํ ปฏฺฐเปตฺวา อุสฺสุกฺกาเปตุํ อสโกฺกนฺตสฺส ‘‘อิมมฺปิ ปกฺขํ อิมมฺปิ มาสํ อิมมฺปิ สํวจฺฉรํ วิปสฺสนํ อุสฺสุกฺกาเปตฺวา อริยภูมิํ ปาปุณิตุํ นาสกฺขิ’’นฺติ อนุโสจโต อุปฺปนฺนานิ โทมนสฺสานิ **ฉ เนกฺขมฺมสิตโทมนสฺสานิ** นามฯ

‘‘จกฺขุนา รูปํ ทิสฺวา อุปฺปชฺชติ อุเปกฺขา พาลสฺส มูฬฺหสฺส ปุถุชฺชนสฺส อโนธิชินสฺส อวิปากชินสฺส อนาทีนวทสฺสาวิโน อสฺสุตวโต ปุถุชฺชนสฺส ฯ ยา เอวรูปา อุเปกฺขา, รูปํ สา นาติวตฺตติ, ตสฺมา สา อุเปกฺขา เคหสิตาติ วุจฺจตี’’ติ; เอวํ ฉสุ ทฺวาเรสุ อิฏฺฐารมฺมเณ อาปาถคเต คุฬปิณฺฑเก นิลีนมกฺขิกา วิย รูปาทีนิ อนติวตฺตมานา ตเตฺถว ลคฺคา ลคฺคิตา หุตฺวา อุปฺปนฺนกามคุณนิสฺสิตา อุเปกฺขา **ฉ เคหสิตอุเปกฺขา** นามฯ

‘‘รูปานํ เตฺวว อนิจฺจตํ วิทิตฺวา วิปริณามวิราคนิโรธํ ปุเพฺพ เจว รูปา เอตรหิ จ, ‘สเพฺพ เต รูปา อนิจฺจา ทุกฺขา วิปริณามธมฺมา’ติ เอวเมตํ ยถาภูตํ สมฺมปฺปญฺญาย ปสฺสโต อุปฺปชฺชติ อุเปกฺขาฯ ยา เอวรูปา อุเปกฺขา, รูปํ สา อติวตฺตติ, ตสฺมา สา อุเปกฺขา เนกฺขมฺมสิตาติ วุจฺจตี’’ติ; เอวํ ฉสุ ทฺวาเรสุ อิฏฺฐาทิอารมฺมเณ อาปาถคเต อิเฏฺฐ อรชฺชนฺตสฺส อนิเฏฺฐ อทุสฺสนฺตสฺส อสมเปกฺขเน อมุยฺหนฺตสฺส อุปฺปนฺนา วิปสฺสนาญาณสมฺปยุตฺตา อุเปกฺขา **เนกฺขมฺมสิตอุเปกฺขา** นามฯ อิมสฺมิํ สุเตฺต สพฺพสงฺคาหโก จตุภูมกธมฺมปริเจฺฉโท กถิโตฯ ตติยาทีนิ อุตฺตานตฺถาเนวฯ

๑๑. นิรามิสสุตฺตวณฺณนา

๒๗๙. เอกาทสเม **สามิสา**ติ กิเลสามิเสน สามิสาฯ **นิรามิสตรา**ติ นิรามิสายปิ ฌานปีติยา นิรามิสตราวฯ นนุ จ ทฺวีสุ ฌาเนสุ ปีติ มหคฺคตาปิ โหติ โลกุตฺตราปิ, ปจฺจเวกฺขณปีติ โลกิยาว, สา กสฺมา นิรามิสตรา ชาตาติ? สนฺตปณีตธมฺมปจฺจเวกฺขณวเสน อุปฺปนฺนตฺตาฯ ยถา หิ ราชวลฺลโภ จูฬุปฏฺฐาโก อปฺปฏิหาริกํ ยถาสุขํ ราชกุลํ ปวิสนฺโต เสฏฺฐิเสนาปติอาทโย ปาเทน ปหรนฺโตปิ น คเณติฯ กสฺมา? รโญฺญ อาสนฺนปริจารกตฺตาฯ อิติ โส เตหิ อุตฺตริตโร โหติ, เอวมยมฺปิ สนฺตปณีตธมฺมปจฺจเวกฺขณวเสน อุปฺปนฺนตฺตา โลกุตฺตรปีติโตปิ อุตฺตริตราติ เวทิตพฺพาฯ เสสวาเรสุปิ เอเสว นโยฯ

วิโมกฺขวาเร ปน รูปปฏิสํยุตฺโต วิโมโกฺข อตฺตโน อารมฺมณภูเตน รูปามิสวเสเนว สามิโส นาม, อรูปปฏิสํยุตฺโต รูปามิสาภาเวน นิรามิโส นามาติฯ

เวทนาสํยุตฺตวณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

๓. มาตุคามสํยุตฺตํ

๑. ปฐมเปยฺยาลวโคฺค

๑-๒. มาตุคามสุตฺตาทิวณฺณนา

๒๘๐-๒๘๑. มาตุคามสํยุตฺตสฺส ปฐเม **อเงฺคหีติ** อคุณเงฺคหิฯ **น จ รูปวาติ** น รูปสมฺปโนฺน วิรูโป ทุทฺทสิโกฯ **น จ โภควาติ** น โภคสมฺปโนฺน นิทฺธโนฯ **น จ สีลวาติ** น สีลสมฺปโนฺน ทุสฺสีโลฯ **อลโส จาติ** กนฺตนปจนาทีนิ กมฺมานิ กาตุํ น สโกฺกติ, กุสีโต อาลสิโย นิสินฺนฏฺฐาเน นิสิโนฺนว, ฐิตฏฺฐาเน ฐิโตว นิทฺทายติ เอวฯ **ปชญฺจสฺส น ลภตีติ** อสฺส ปุริสสฺส กุลวํสปติฏฺฐาปกํ ปุตฺตํ น ลภติ, วญฺฌิตฺถี นาม โหติฯ สุกฺกปโกฺข วุตฺตวิปริยาเยน เวทิตโพฺพฯ ทุติยํ ปฐเม วุตฺตนเยเนว ปริวเตฺตตพฺพํฯ

๓. อาเวณิกทุกฺขสุตฺตวณฺณนา

๒๘๒. ตติเย **อาเวณิกานีติ** ปาฏิปุคฺคลิกานิ ปุริเสหิ อสาธารณานิฯ **ปาริจริยนฺติ** ปริจาริกภาวํฯ

๔. ตีหิธเมฺมหิสุตฺตาทิวณฺณนา

๒๘๓-๓๐๓. จตุเตฺถ **มเจฺฉรมลปริยุฏฺฐิเตนาติ** ปุพฺพณฺหสมยสฺมิญฺหิ มาตุคาโม ขีรทธิสโงฺคปนรนฺธนปจนาทีนิ กาตุํ อารโทฺธ, ปุตฺตเกหิปิ ยาจิยมาโน กิญฺจิ ทาตุํ น อิจฺฉติฯ เตเนตํ วุตฺตํ ''ปุพฺพณฺหสมยํ มเจฺฉรมลปริยุฏฺฐิเตน เจตสา''ติฯ มชฺฌนฺหิกสมเย ปน มาตุคาโม โกธาภิภูโตว โหติ, อโนฺตฆเร กลหํ อลภโนฺต ปฏิวิสฺสกฆรมฺปิ คนฺตฺวา กลหํ กโรติ, สามิกสฺส จ ฐิตนิสิโนฺนฏฺฐานานิ วิโลเกโนฺต วิจรติฯ เตน วุตฺตํ ''มชฺฌนฺหิกสมยํ อิสฺสาปริยุฏฺฐิเตน เจตสา''ติฯ สายเณฺห ปนสฺสา อสทฺธมฺมปฏิเสวนาย จิตฺตํ นมติฯ เตน วุตฺตํ ''สายนฺหสมยํ กามราคปริยุฏฺฐิเตน เจตสา''ติฯ ปญฺจมาทีนิ อุตฺตานตฺถาเนวฯ

๓. พลวโคฺค

๑. วิสารทสุตฺตวณฺณนา

๓๐๔. ทสเม **รูปพลนฺติ**อาทีสุ รูปสมฺปตฺติ **รูปพลํ,** โภคสมฺปตฺติ **โภคพลํ,** ญาติสมฺปตฺติ **ญาติพลํ,** ปุตฺตสมฺปตฺติ **ปุตฺตพลํ,** สีลสมฺปตฺติ **สีลพลํ**ฯ ปญฺจสีลทสสีลานิ อขณฺฑานิ กตฺวา รกฺขนฺตสฺส หิ สีลสมฺปตฺติเยว สีลพลํ นาม โหติฯ **อิมานิ โข ภิกฺขเว ปญฺจ พลานีติ** อิมานิ ปญฺจ อุปตฺถมฺภนเฏฺฐน พลานิ นาม วุจฺจนฺติฯ

๒-๑๐. ปสยฺหสุตฺตาทิวณฺณนา

๓๐๕-๓๑๓. **ปสยฺหาติ** อภิภวิตฺวาฯ **อภิภุยฺย วตฺตตีติ** อภิภวติ อโชฺฌตฺถรติฯ **เนว รูปพลํ ตายตีติ** เนว รูปพลํ ตายิตุํ รกฺขิตุํ สโกฺกติฯ **นาเสเนฺตว นํ, กุเล น วาเสนฺตีติ** ''ทุสฺสีลา สํภินฺนาจารา อติกฺกนฺตมริยาทา''ติ ญตฺวา คีวายํ คเหตฺวา นีหรนฺติ, น ตสฺมิํ กุเล วาเสนฺติฯ **วาเสเนฺตว นํ กุเล, น นาเสนฺตีติ** ''กิํ รูเปน โภคาทีหิ วา, ปริสุทฺธสีลา เอสา อาจารสมฺปนฺนา''ติ ญตฺวา ญาตกา ตสฺมิํ กุเล วาเสนฺติเยว, น นาเสนฺติฯ เสสํ สพฺพตฺถ อุตฺตานตฺถเมวาติฯ

มาตุคามสํยุตฺตวณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

๔. ชมฺพุขาทกสํยุตฺตํ

๑. นิพฺพานปญฺหาสุตฺตวณฺณนา

๓๑๔. ชมฺพุขาทกสํยุเตฺต **ชมฺพุขาทโก ปริพฺพาชโก**ติ เอวํนาโม เถรสฺส ภาคิเนยฺโย ฉนฺนปริพฺพาชโกฯ **โย โข อาวุโส ราคกฺขโย**ติ นิพฺพานํ อาคมฺม ราโค ขียติ, ตสฺมา นิพฺพานํ ราคกฺขโยติ วุจฺจติฯ **โทสโมหกฺขเยสุปิ** เอเสว นโยฯ

โย ปน อิมินาว สุเตฺตน กิเลสกฺขยมตฺตํ นิพฺพานนฺติ วเทยฺย, โส วตฺตโพฺพ ‘‘กสฺส กิเลสานํ ขโย, กึ อตฺตโน, อุทาหุ ปเรส’’นฺติ? อทฺธา ‘‘อตฺตโน’’ติ วกฺขติฯ ตโต ปุจฺฉิตโพฺพ ‘‘โคตฺรภุญาณสฺส กึ อารมฺมณ’’นฺติ? ชานมาโน ‘‘นิพฺพาน’’นฺติ วกฺขติฯ กึ ปน โคตฺรภุญาณกฺขเณ กิเลสา ขีณา ขียนฺติ ขียิสฺสนฺตีติ? ‘‘ขีณา’’ติ วา ‘‘ขียนฺตี’’ติ วา น วตฺตพฺพา, ‘‘ขียิสฺสนฺตี’’ติ ปน วตฺตพฺพาติฯ กึ ปน เตสุ อขีเณสฺเวว กิเลเสสุ โคตฺรภุญาณํ กิเลสกฺขยํ อารมฺมณํ กโรตีติ? อทฺธา เอวํ วุเตฺต นิรุตฺตโร ภวิสฺสติฯ

มคฺคญาเณนาปิ เจตํ โยเชตพฺพํฯ มคฺคกฺขเณปิ หิ กิเลสา ‘‘ขีณา’’ติ วา ‘‘ขียิสฺสนฺตี’’ติ วา น วตฺตพฺพา, ‘‘ขียนฺตี’’ติ ปน วตฺตพฺพา, น จ อขีเณสฺเวว กิเลเสสุ กิเลสกฺขโย อารมฺมณํ โหติ, ตสฺมา สมฺปฎิจฺฉิตพฺพเมตํฯ ยํ อาคมฺม ราคาทโย ขียนฺติ, ตํ นิพฺพานํฯ ตํ ปเนตํ ‘‘รูปิโน ธมฺมา อรูปิโน ธมฺมา’’ติอาทีสุ (ธ. ส. ทุกมาติกา ๑๑) ทุเกสุ อรูปิโน ธมฺมาติ สงฺคหิตตฺตา น กิเลสกฺขยมตฺตเมวาติฯ

๒. อรหตฺตปญฺหาสุตฺตวณฺณนา

๓๑๕. อรหตฺตปญฺหพฺยากรเณ ยสฺมา อรหตฺตํ ราคโทสโมหานํ ขีณเนฺต อุปฺปชฺชติ, ตสฺมา ‘‘ราคกฺขโย โทสกฺขโย โมหกฺขโย’’ติ วุตฺตํฯ

๓-๑๕. ธมฺมวาทีปญฺหาสุตฺตาทิวณฺณนา

๓๑๖-๓๒๘. **เต โลเก สุคตา**ติ เต ราคาทโย ปหาย คตตฺตา สุฎฺฐุ คตาติ สุคตาฯ **ทุกฺขสฺส โข อาวุโส ปริญฺญตฺถ**นฺติ วฎฺฎทุกฺขสฺส ปริชานนตฺถํฯ **ทุกฺขตา**ติ ทุกฺขสภาโวฯ **ทุกฺขทุกฺขตา**ติอาทีสุ ทุกฺขสงฺขาโต ทุกฺขสภาโว ทุกฺขทุกฺขตาฯ เสสปททฺวเยปิ เอเสว นโยฯ

๑๖. ทุกฺกรปญฺหาสุตฺตวณฺณนา

๓๒๙. **อภิรตี**ติ ปพฺพชฺชาย อนุกฺกณฺฐนตาฯ **นจิรํ อาวุโส**ติ อาวุโส ธมฺมานุธมฺมปฺปฎิปโนฺน ภิกฺขุ ‘‘ปาโต อนุสิโฎฺฐ สายํ วิเสสมธิคมิสฺสติ, สายํ อนุสิโฎฺฐ ปาโต วิเสสมธิคมิสฺสตี’’ติ (ม. นิ. ๒.๓๔๕) วุตฺตตฺตา ฆเฎโนฺต วายมโนฺต นจิรสฺสํ ลหุเยว อรหํ อสฺส, อรหเตฺต ปติฎฺฐเหยฺยาติ ทเสฺสติฯ เสสํ สพฺพตฺถ อุตฺตานตฺถเมวาติฯ

ชมฺพุขาทกสํยุตฺตวณฺณนา นิฎฺฐิตาฯ

๕. สามณฺฑกสํยุตฺตวณฺณนา

๓๓๐-๓๓๑. สามณฺฑกสํยุเตฺตปิ อิมินาว นเยน อโตฺถ เวทิตโพฺพฯ

สามณฺฑกสํยุตฺตวณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

๖. โมคฺคลฺลานสํยุตฺตํ

๑-๘. ปฐมฌานปญฺหาสุตฺตาทิวณฺณนา

๓๓๒-๓๓๙. โมคฺคลฺลานสํยุเตฺต **กามสหคตา**ติ ปญฺจนีวรณสหคตาฯ ตสฺส หิ ปฐมชฺฌานวุฏฺฐิตสฺส ปญฺจ นีวรณานิ สนฺตโต อุปฏฺฐหึสุฯ เตนสฺส ตํ ปฐมชฺฌานํ หานภาคิยํ นาม อโหสิฯ ตํ ปมาทํ ญตฺวา สตฺถา ''มา ปมาโท''ติ โอวาทํ อทาสิฯ ทุติยชฺฌานาทีสุปิ อิมินาว นเยน อโตฺถ เวทิตโพฺพฯ อารมฺมณสหคตเมว เหตฺถ ''สหคต''นฺติ วุตฺตํฯ

๙. อนิมิตฺตปญฺหาสุตฺตวณฺณนา

๓๔๐. **อนิมิตฺตํ เจโตสมาธิ**นฺติ นิจฺจนิมิตฺตาทีนิ ปหาย ปวตฺตํ วิปสฺสนาสมาธิํเยว สนฺธาเยตํ วุตฺตนฺติฯ **นิมิตฺตานุสาริ วิญฺญาณํ โหตี**ติ เอวํ อิมินา วิปสฺสนาสมาธิวิหาเรน วิหรโต วิปสฺสนาญาเณ ติเกฺข สูเร วหมาเนฯ ยถา นาม ปุริสสฺส ติขิเณน ผรสุนา รุกฺขํ ฉินฺทนฺตสฺส ''สุฏฺฐุ วต เม ผรสุ วหตี''ติ ขเณ ขเณ ผรสุธารํ โอโลเกนฺตสฺส เฉชฺชกิจฺจํ น นิปฺผชฺชติ, เอวํ เถรสฺสาปิ ''สูรํ วต เม หุตฺวา ญาณํ วหตี''ติ วิปสฺสนํ อารพฺภ นิกนฺติ อุปฺปชฺชติฯ อถ วิปสฺสนากิจฺจํ สาเธตุํ นาสกฺขิฯ ตํ สนฺธาย วุตฺตํ ''นิมิตฺตานุสาริ วิญฺญาณํ โหตี''ติฯ **สพฺพนิมิตฺตานํ อมนสิการา อนิมิตฺตํ เจโตสมาธิํ อุปสมฺปชฺช วิหาสิ**นฺติ สเพฺพสํ นิจฺจสุขอตฺตนิมิตฺตานํ อมนสิกาเรน อนิมิตฺตํ วุฏฺฐานคามินิวิปสฺสนาสมฺปยุตฺตํ เจโตสมาธิํ นิพฺพานารมฺมณํ อุปริมคฺคผลสมาธิํ อุปสมฺปชฺช วิหาสิํฯ

๑๐-๑๑. สกฺกสุตฺตาทิวณฺณนา

๓๔๑-๓๔๒. **อเวจฺจปฺปสาเทนา**ติ อจลปฺปสาเทนฯ **ทสหิ ฐาเนหี**ติ ทสหิ การเณหิฯ **อธิคณฺหนฺตี**ติ อภิภวนฺติ, อติกฺกมิตฺวา ติฏฺฐนฺติฯ เสสํ สพฺพตฺถ อุตฺตานตฺถเมวาติฯ

โมคฺคลฺลานสํยุตฺตวณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

๗. จิตฺตสํยุตฺตํ

๑. สํโยชนสุตฺตวณฺณนา

๓๔๓. จิตฺตสํยุตฺตสฺส ปฐเม **มจฺฉิกาสเณฺฑ**ติ เอวํนามเก วนสเณฺฑฯ **อยมนฺตรากถา อุทปาที**ติ โปราณกเตฺถรา อติรจฺฉานกถา โหนฺติ, นิสินฺนนิสินฺนฏฺฐาเน ปญฺหํ สมุฏฺฐาเปตฺวา อชานนฺตา ปุจฺฉนฺติ, ชานนฺตา วิสฺสเชฺชนฺติ, เตน เนสํ อยํ กถา อุทปาทิฯ **มิคปถก**นฺติ เอวํนามกํ อตฺตโน โภคคามํฯ โส กิร อมฺพาฏการามสฺส ปิฏฺฐิภาเค โหติฯ **เตนุปสงฺกมี**ติ ‘‘เถรานํ ปญฺหํ วิสฺสเชฺชตฺวา ผาสุวิหารํ กตฺวา ทสฺสามี’’ติ จินฺเตตฺวา อุปสงฺกมิฯ **คมฺภีเร พุทฺธวจเน**ติ อตฺถคมฺภีเร เจว ธมฺมคมฺภีเร จ พุทฺธวจเนฯ **ปญฺญาจกฺขุ กมตี**ติ ญาณจกฺขุ วหติ ปวตฺตติฯ

๒. ปฐมอิสิทตฺตสุตฺตวณฺณนา

๓๔๔. ทุติเย **อายสฺมนฺตํ เถร**นฺติ เตสุ เถเรสุ เชฏฺฐกํ มหาเถรํฯ **ตุณฺหี อโหสี**ติ ชานโนฺตปิ อวิสารทตฺตา น กิญฺจิ พฺยาหริฯ **พฺยากโรมหํ ภเนฺต**ติ ‘‘อยํ เถโร เนว อตฺตนา พฺยากโรติ, น อเญฺญ อเชฺฌสติ, อุปาสโกปิ ภิกฺขุสงฺฆํ วิเหเสติ, อหเมตํ พฺยากริตฺวา ผาสุวิหารํ กตฺวา ทสฺสามี’’ติ จินฺเตตฺวา อาสนโต วุฏฺฐาย เถรสฺส สนฺติกํ คนฺตฺวา เอวํ โอกาสมกาสิ, กตาวกาโส ปน อตฺตโน อาสเน นิสีทิตฺวา พฺยากาสิฯ

สหตฺถาติ สหเตฺถนฯ **สนฺตเปฺปสี**ติ ยาวทิจฺฉกํ เทโนฺต สุฏฺฐุ ตเปฺปสิฯ **สมฺปวาเรสี**ติ ‘‘อลํ อล’’นฺติ หตฺถสญฺญาย เจว วาจาย จ ปฏิกฺขิปาเปสิฯ **โอนีตปตฺตปาณิโน**ติ ปาณิโต อปนีตปตฺตา โธวิตฺวา ถวิกาย โอสาเปตฺวา อํเส ลคฺคิตปตฺตาติ อโตฺถฯ

๓. ทุติยอิสิทตฺตสุตฺตวณฺณนา

๓๔๕. ตติเย **อวนฺติยา**ติ ทกฺขิณาปเถ อวนฺติรเฏฺฐฯ **กลฺยาณํ วุจฺจตี**ติ ‘‘จตูหิ ปจฺจเยหิ ปฏิชคฺคิสฺสามี’’ติ วจนํ นิโทฺทสํ อนวชฺชํ วุจฺจติ ตยา อุปาสกาติ อธิปฺปาเยน วทติฯ

๔. มหกปาฏิหาริยสุตฺตวณฺณนา

๓๔๖. จตุเตฺถ **เสสกํ วิสฺสเชฺชถา**ติ ตสฺส กิร เถเรหิ สทฺธิํเยว กํสถาลํ ปมชฺชิตฺวา ปายาสํ วเฑฺฒตฺวา อทํสุฯ โส ภุตฺตปายาโส เถเรหิเยว สทฺธิํ คนฺตุกาโม จินฺเตสิ ‘‘ฆเร ตาว อุปาสิกา เสสกํ วิจาเรติ, อิธ ปนิเม ทาสกมฺมกรา มยา อวุตฺตา น วิจาเรสฺสนฺติ, เอวายํ ปณีตปายาโส นสฺสิสฺสตี’’ติ เตสํ อนุชานโนฺต เอวมาหฯ **กุถิต**นฺติ กุธิตํ, เหฏฺฐา สนฺตตฺตาย วาลิกาย อุปริ อาตเปน จ อติติขิณนฺติ อโตฺถฯ อิทํ ปน เตปิฏเก พุทฺธวจเน อสมฺภินฺนปทํฯ **ปเวลิยมาเนนา**ติ ปฏิลิยมาเนน **สาธุ ขฺวสฺส ภเนฺต**ติ ‘‘ผาสุวิหารํ กริสฺสามิ เนส’’นฺติ จินฺเตตฺวา เอวมาหฯ

อิทฺธาภิสงฺขารํ อภิสงฺขรีติ อธิฏฺฐานิทฺธิํ อกาสิฯ เอตฺถ จ ‘‘มนฺทมโนฺท สีตกวาโต วายตุ, อพฺภมณฺฑปํ กตฺวา เทโว เอกเมกํ ผุสายตู’’ติ เอวํ นานาปริกมฺมํ – ‘‘สวาโต เทโว วสฺสตู’’ติ เอวํ อธิฏฺฐานํ เอกโตปิ โหติฯ ‘‘สวาโต เทโว วสฺสตูติ เอกโตปริกมฺมํ, มนฺทมโนฺท สีตกวาโต วายตุ, อพฺภมณฺฑปํ กตฺวา เทโว เอกเมกํ ผุสายตู’’ติ เอวํ นานาอธิฏฺฐานํ โหติฯ วุตฺตนเยเนว นานาปริกมฺมํ นานาธิฏฺฐานํ, เอกโต ปริกมฺมํ เอกโต อธิฏฺฐานมฺปิ โหติเยวฯ ยถา

ตถา กโรนฺตสฺส ปน ปาทกชฺฌานโต วุฏฺฐาย กตปริกมฺมสฺส ปริกมฺมานนฺตเรน มหคฺคตอธิฏฺฐานจิเตฺตเนว ตํ อิชฺฌติฯ **โอกาเสสี**ติ วิปฺปกิริฯ

๕. ปฐมกามภูสุตฺตวณฺณนา

๓๔๗. ปญฺจเม **เนลโงฺค**ติ นิโทฺทโสฯ **เสตปจฺฉาโท**ติ เสตปฏิจฺฉาทโนฯ **อนีฆ**นฺติ นิทฺทุกฺขํฯ **มุหุตฺตํ ตุณฺหี หุตฺวา**ติ ตสฺส อตฺถเปกฺขนตฺถํ ตีณิ ปิฏกานิ กเณฺณ กุณฺฑลํ วิย สญฺจาเลนฺต ‘‘อยํ อิมสฺส อโตฺถ, อยํ อิมสฺส อโตฺถ’’ติ อุปปริกฺขณตฺถํ มุหุตฺตํ ตุณฺหี หุตฺวาฯ **วิมุตฺติยา**ติ อรหตฺตผลวิมุตฺติยาฯ อิมํ ปน ปญฺหํ กเถนฺต อุปาสโก ทุกฺกรํ อกาสิฯ สมฺมาสมฺพุโทฺธ หิ ‘‘ปสฺสถ โน ตุเมฺห, ภิกฺขเว, เอตํ ภิกฺขุํ อาคจฺฉนฺตํ โอทาตกํ ตนุกํ ตุงฺคนาสิก’’นฺติ (สํ. นิ. ๒.๒๔๕) อตฺตโน ทิเฏฺฐน กเถสิฯ อยํ ปน นยคฺคาเหน ‘‘อรหโต เอตํ อธิวจน’’นฺติ อาหฯ

๖. ทุติยกามภูสุตฺตวณฺณนา

๓๔๘. ฉเฏฺฐ **กติ นุ โข ภเนฺต สงฺขารา**ติ อยํ กิร, คหปติ, นิโรธํ วลเญฺชติ, ตสฺมา ‘‘นิโรธปาทเก สงฺขาเร ปุจฺฉิสฺสามี’’ติ จิเนฺตตฺวา เอวมาหฯ เถโรปิสฺส อธิปฺปายํ ญตฺวา ปุญฺญาภิสงฺขาราทีสุ อเนเกสุ สงฺขาเรสุ วิชฺชมาเนสุปิ กายสงฺขาราทโยว อาจิกฺขโนฺต **ตโย โข คหปตี**ติอาทิมาหฯ ตตฺถ กายปฺปฏิพทฺธตฺตา กาเยน สงฺขรียติ นิพฺพตฺตียตีติ **กายสงฺขาโร**ฯ วาจาย สงฺขโรติ นิพฺพเตฺตตีติ **วจีสงฺขาโร**ฯ จิตฺตปฺปฏิพทฺธตฺตา จิเตฺตน สงฺขรียติ นิพฺพตฺตียตีติ **จิตฺตสงฺขาโร**ฯ

กตโม ปน ภเนฺตติ อิธ กึ ปุจฺฉติ? ‘‘อิเม สงฺขารา อญฺญมญฺญํ มิสฺสา อาลุฬิตา อวิภูตา ทุทฺทีปนาฯ ตถา หิ กายทฺวาเร อาทานคฺคหณมุญฺจนโจปนานิ ปาเปตฺวา อุปฺปนฺนา อฏฺฐ กามาวจรกุสลเจตนา ทฺวาทส อกุสลเจตนาติ เอวํ กุสลากุสลา วีสติ เจตนาปิ, อสฺสาสปสฺสาสาปิ **กายสงฺขาโร**เตฺวว วุจฺจนฺติฯ วจีทฺวาเร หนุสโญฺจปนํ วจีเภทํ ปาเปตฺวา อุปฺปนฺนา วุตฺตปฺปการาว วีสติ เจตนาปิ วิตกฺกวิจาราปิ **วจีสงฺขาโร**เตฺวว วุจฺจนฺติฯ กายวจีทฺวาเรสุ โจปนํ อปตฺวา รโห นิสินฺนสฺส จินฺตยโต อุปฺปนฺนา กุสลากุสลา เอกูนตึสเจตนาปิ, สญฺญา จ เวทนา จาติ อิเม เทฺว ธมฺมาปิ **จิตฺตสงฺขาโร**เตฺวว วุจฺจนฺติฯ เอวํ อิเม สงฺขารา อญฺญมญฺญํ มิสฺสา อาลุฬิตา อวิภูตา ทุทฺทีปนา, เต ปากเฏ วิภูเต กตฺวา กถาเปสฺสามี’’ติ ปุจฺฉิฯ

กสฺมา ปน ภเนฺตติ อิธ กายสงฺขาราทินามสฺส ปทตฺถํ ปุจฺฉติฯ ตสฺส วิสฺสชฺชเน **กายปฺปฏิพทฺธา**ติ กายนิสฺสิตาฯ กาเย สติ โหนฺติ, อสติ น โหนฺติฯ **จิตฺตปฺปฏิพทฺธา**ติ จิตฺตนิสฺสิตาฯ จิเตฺต สติ โหนฺติ, อสติ น โหนฺติฯ

อิทานิ ‘‘กึ นุ โข เอส สญฺญาเวทยิตนิโรธํ วลเญฺชติ, โน วลเญฺชติ, จิณฺณวสี วา ตตฺถ โน จิณฺณวสี’’ติ ชานนตฺถํ ปุจฺฉโนฺต **กถํ ปน ภเนฺต สญฺญาเวทยิตนิโรธสมาปตฺติ โหตี**ติ อาหฯ ตสฺส วิสฺสชฺชเน **สมาปชฺชิสฺส**นฺติ วา **สมาปชฺชามี**ติ วา ปททฺวเยน เนวสญฺญานาสญฺญายตนสมาปตฺติกาโล กถิโตฯ **สมาปโนฺน**ติ ปเทน อโนฺตนิโรโธฯ ตตฺถ ปุริเมหิ ทฺวีหิ ปเทหิ สจิตฺตกกาโล กถิโต, ปจฺฉิเมน อจิตฺตกกาโลฯ

ปุเพฺพว ตถา จิตฺตํ ภาวิตํ โหตีติ นิโรธสมาปตฺติโต ปุเพฺพ อทฺธานปริเจฺฉทกาเลเยว ‘‘เอตฺตกํ กาลํ อจิตฺตโก ภวิสฺสามี’’ติ อทฺธานปริเจฺฉทํ จิตฺตํ ภาวิตํ โหติฯ **ยํ ตํ ตถตฺตาย อุปเนตี**ติ ยํ ปน เอวํ ภาวิตํ จิตฺตํ, ตํ ปุคฺคลํ ตถตฺตาย อจิตฺตกภาวาย อุปเนติฯ **วจีสงฺขาโร ปฐมํ**

นิรุชฺฌตีติ เสสสงฺขาเรหิ ปฐมํ ทุติยชฺฌาเนเยว นิรุชฺฌติฯ **ตโต กายสงฺขาโร**ติ ตโต ปรํ กายสงฺขาโร จตุตฺถชฺฌาเน นิรุชฺฌติฯ **ตโต จิตฺตสงฺขาโร**ติ ตโต ปรํ จิตฺตสงฺขาโร อโนฺตนิโรเธ นิรุชฺฌติฯ **อายู**ติ รูปชีวิตินฺทฺริยํฯ **วิปริภินฺนานี**ติ อุปหตานิ วินฏฺฐานิฯ

ตตฺถ เกจิ ‘‘นิโรธสมาปนฺนสฺส ‘จิตฺตสงฺขาโร จ นิรุโทฺธ’ติ วจนโต จิตฺตํ อนิรุทฺธํ โหติ, ตสฺมา สจิตฺตกาปิ อยํ สมาปตฺตี’’ติ วทนฺติฯ เต วตฺตพฺพา – ‘‘วจีสงฺขาโรปิสฺส นิรุโทฺธ’’ติ วจนโต วาจา อนิรุทฺธา โหติ, ตสฺมา นิโรธสมาปเนฺนน ธมฺมมฺปิ กเถเนฺตน สชฺฌายมฺปิ กโรเนฺตน นิสีทิตพฺพํ สิยาฯ โย จายํ มโต กาลงฺกโต, ตสฺสาปิ จิตฺตสงฺขาโร นิรุโทฺธติ วจนโต จิตฺตํ อนิรุทฺธํ ภเวยฺย, ตสฺมา กาลงฺกเต มาตาปิตโร วา อรหเนฺต วา ฌาเปเนฺตน อานนฺตริยกมฺมํ กตํ ภเวยฺยฯ อิติ พฺยญฺชเน อภินิเวสํ อกตฺวา อาจริยานํ นเย ฐตฺวา อโตฺถ อุปปริกฺขิตโพฺพฯ อโตฺถ หิ ปฏิสรณํ, น พฺยญฺชนํฯ

อินฺทฺริยานิ วิปฺปสนฺนานีติ กิริยมยปวตฺตสฺมิญฺหิ วตฺตมาเน พหิทฺธารมฺมเณสุ ปสาเทฆเฏฺฏเนฺตสุ อินฺทฺริยานิ กิลมนฺติ, อุปหตานิ มกฺขิตฺตานิ วิย โหนฺติ วาตาทีหิ อุฎฺฐิตรเชน จตุมหาปเถ ฐปิตอาทาโส วิยฯ ยถา ปน ถวิกาย ปกฺขิปิตฺวา มญฺชูสาทีสุ ฐปิโต อาทาโส อโนฺตเยว วิโรจติ, เอวํ นิโรธสมาปนฺนสฺส ภิกฺขุโน อโนฺตนิโรเธ ปญฺจ ปสาทา อติวิย วิโรจนฺติฯ เตน วุตฺตํ ‘‘อินฺทฺริยานิ วิปฺปสนฺนานี’’ติฯ

วุฎฺฐหิสฺสนฺติ วา **วุฎฺฐหามี**ติ วา ปททฺวเยน อโนฺตนิโรธกาโล กถิโต, **วุฎฺฐิโต**ติ ปเทน ผลสมาปตฺติกาโลฯ ตถา ปุริเมหิ ทฺวีหิ ปเทหิ อจิตฺตกกาโล กถิโต, ปจฺฉิเมน สจิตฺตกกาโลฯ **ปุเพฺพว ตถา จิตฺตํ ภาวิตํ โหตี**ติ นิโรธสมาปตฺติโต ปุเพฺพ อทฺธานปริเจฺฉทกาเลเยว ‘‘เอตฺตกํ กาลํ อจิตฺตโก หุตฺวา ตโต ปรํ สจิตฺตโก ภวิสฺสามี’’ติ อทฺธานปริเจฺฉทํ จิตฺตํ ภาวิตํ โหติฯ **ยํ ตํ ตถตฺตาย อุปเนตี**ติ ยํ เอวํ ภาวิตํ จิตฺตํ, ตํ ปุคฺคลํ ตถตฺตาย สจิตฺตกภาวาย อุปเนติฯ อิติ เหฎฺฐา นิโรธสมาปชฺชนฺนกาโล คหิโต, อิธ นิโรธโต วุฎฺฐานกาโลฯ

อิทานิ นิโรธกถํ กเถตุํ กาโลติ นิโรธกถา กเถตพฺพา สิยาฯ สา ปเนสา ‘‘ทฺวีหิ พเลหิ สมนฺนาคตตฺตา ตโย จ สงฺขารานํ ปฏิปสฺสทฺธิยา โสฬสหิ ญาณจริยาหิ นวหิ สมาธิจริยาหิ วสีภาวตาปญฺญา นิโรธสมาปตฺติยํ ญาณ’’นฺติ มาติกํ ฐเปตฺวา สพฺพากาเรน วิสุทฺธิมเคฺค กถิตา, ตสฺมา ตตฺถ กถิตนเยเนว คเหตพฺพาฯ โก ปนายํ นิโรโธ นาม? จตุนฺนํ ขนฺธานํ ปฏิสงฺขา อปฺปวตฺติฯ อถ กิมตฺถเมตํ สมาปชฺชนฺตีติ? สงฺขารานํ ปวเตฺต อุกฺกณฺฐิตา สตฺตาหํ อจิตฺตกา หุตฺวา สุขํ วิหริสฺสาม, ทิฎฺฐธมฺมนิพฺพานํ นาเมตํ ยทิทํ นิโรโธติ เอตทตฺถํ สมาปชฺชนฺติฯ

จิตฺตสงฺขาโร ปฐมํ อุปฺปชฺชตีติ นิโรธา วุฎฺฐหนฺตสฺส หิ ผลสมาปตฺติจิตฺตํ ปฐมํ อุปฺปชฺชติฯ ตํสมฺปยุตฺตํ สญฺญญฺจ เวทนญฺจ สนฺธาย ‘‘จิตฺตสงฺขาโร ปฐมํ อุปฺปชฺชตี’’ติ อาหฯ **ตโต กายสงฺขาโร**ติ ตโต ปรํ ภวงฺคสมเย กายสงฺขาโร อุปฺปชฺชติฯ

กึ ปน ผลสมาปตฺติ อสฺสาสปสฺสาเส น สมุฎฺฐาเปตีติ? สมุฎฺฐาเปติฯ อิมสฺส ปน จตุตฺถชฺฌานิกา ผลสมาปตฺติ, สา น สมุฎฺฐาเปติฯ กึ วา เอเตน? ผลสมาปตฺติ ปฐมชฺฌานิกา วา โหตุ ทุติยตติยจตุตฺถชฺฌานิกา วา, สนฺตสมาปตฺติโต วุฎฺฐิตสฺส ภิกฺขุโน อสฺสาสปสฺสาสา อโพฺพหาริกา โหนฺติ, เตสํ อโพฺพหาริกภาโว **สญฺชีวเตฺถรวตฺถุนา** เวทิตโพฺพฯ สญฺชีวเตฺถรสฺส หิ สมาปตฺติโต วุฎฺฐาย กึสุกปุปฺผสทิเส วีตจฺจิตงฺคาเร มทฺทมานสฺส คจฺฉโต จีวเร อํสุมตฺตมฺปิ น ฌายิ, อุสฺมาการมตฺตมฺปิ นาโหสิฯ สมาปตฺติพลํ นาเมตนฺติ วทนฺติฯ เอวเมว สนฺตาย ผลสมา

ปตฺติยา วุฏฺฐิตสฺส ภิกฺขุโน อสฺสาสปสฺสาสา อโพฺพหาริกา โหนฺตีติ ภวงฺคสมเยเนเวตํ กถิตนฺติ เวทิตพฺพํฯ

ตโต วจีสงฺขาโรติ ตโต ปรํ กิริยมยปวตฺตวลญฺชนกาเล วจีสงฺขาโร อุปฺปชฺชติฯ กึ ภวงฺคํ วิตกฺกวิจาเร น สมุฏฺฐาเปตีติ? สมุฏฺฐาเปติฯ ตํสมุฏฺฐานา ปน วิตกฺกวิจารา วาจํ อภิสงฺขาตุํ น สโกฺกนฺตีติ กิริยมยปวตฺตวลญฺชนกาเลเนเวตํ กถิตํฯ

สุญฺญโต ผโสฺสติอาทโย สคุเณนาปิ อารมฺมเณนาปิ กเถตพฺพาฯ **สคุเณน** ตาว สุญฺญตา นาม ผลสมาปตฺติ, ตาย สหชาตผสฺสํ สนฺธาย ''สุญฺญโต ผโสฺส''ติ วุตฺตํฯ อนิมิตฺตปฺปณิหิเตสุปิ เอเสว นโยฯ **อารมฺมเณน** ปน นิพฺพานํ ราคาทีหิ สุญฺญตฺตา สุญฺญตา นาม, ราคนิมิตฺตาทีนํ อภาวา อนิมิตฺตํ, ราคโทสโมหปฺปณิธีนํ อภาวา อปฺปณิหิตํ, สุญฺญตํ นิพฺพานํ อารมฺมณํ กตฺวา อุปฺปนฺนผลสมาปตฺติสมฺผโสฺส สุญฺญโต นามฯ อนิมิตฺตปฺปณิหิเตสุปิ เอเสว นโยฯ

อปรา อาคมนิยกถา นาม โหติฯ สุญฺญตอนิมิตฺตอปฺปณิหิตาติ หิ วิปสฺสนาปิ วุจฺจติฯ ตตฺถ โย ภิกฺขุ สงฺขาเร อนิจฺจโต ปริคฺคเหตฺวา อนิจฺจโต ทิสฺวา อนิจฺจโต วุฏฺฐาติ, ตสฺส วุฏฺฐานคามินิวิปสฺสนา อนิมิตฺตา นาม โหติฯ โย ทุกฺขโต ปริคฺคเหตฺวา ทุกฺขโต ทิสฺวา ทุกฺขโต วุฏฺฐาติ, ตสฺส อปฺปณิหิตา นามฯ โย อนตฺตโต ปริคฺคเหตฺวา อนตฺตโต ทิสฺวา อนตฺตโต วุฏฺฐาติ, ตสฺส สุญฺญตา นามฯ ตตฺถ อนิมิตฺตวิปสฺสนาย มโคฺค อนิมิโตฺต นาม, อนิมิตฺตมคฺคสฺส ผลํ อนิมิตฺตํ นาม, อนิมิตฺตผลสมาปตฺติสหชาเต ผเสฺส ผุสเนฺต ''อนิมิโตฺต ผโสฺส ผุสตี''ติ วุจฺจติฯ อปฺปณิหิตสุญฺญเตสุปิ เอเสว นโยฯ อาคมนิเยน กถิเต ปน สุญฺญโต วา ผโสฺส อนิมิโตฺต วา ผโสฺส อปฺปณิหิโต วา ผโสฺสติ วิกโปฺป อาปเชฺชยฺย, ตสฺมา สคุเณน เจว อารมฺมเณน จ กเถตพฺพํฯ เอวญฺหิ ตโย ผสฺสา ผุสนฺตีติ สเมติฯ

วิเวกนินฺนนฺติอาทีสุ นิพฺพานํ วิเวโก นามฯ ตสฺมึ วิเวเก นินฺนํ โอนตนฺติ วิเวกนินฺนํฯ **วิเวกโปณ**นฺติ อญฺญโต อคนฺตฺวา เยน วิเวโก, เตน วงฺกํ วิย หุตฺวา ฐิตนฺติ วิเวกโปณํฯ เยน วิเวโก, เตน ปตมานํ วิย ฐิตนฺติ **วิเวกปพฺภารํ**ฯ

๗. โคทตฺตสุตฺตวณฺณนา

๓๔๙. สตฺตเม **นานตฺถา เจว นานาพฺยญฺชนา จา**ติ พฺยญฺชนมฺปิ เนสํ นานํ, อโตฺถปิฯ ตตฺถ พฺยญฺชนสฺส นานตา ปากฏาฯ อโตฺถ ปน อปฺปมาณา เจโตวิมุตฺติ ภูมนฺตรโต มหคฺคตา โหติ รูปาวจรา, อารมฺมณโต สตฺตปณฺณตฺติอารมฺมณาฯ อากิญฺจญฺญา ภูมนฺตรโต มหคฺคตา อรูปาวจรา, อารมฺมณโต นวตฺตพฺพารมฺมณาฯ สุญฺญตา ภูมนฺตรโต กามาวจรา, อารมฺมณโต สงฺขารารมฺมณาฯ วิปสฺสนา หิ เอตฺถ สุญฺญตาติ อธิเปฺปตาฯ อนิมิตฺตา ภูมนฺตรโต โลกุตฺตรา, อารมฺมณโต นิพฺพานารมฺมณาฯ

ราโค โข ภเนฺต ปมาณกรโณติอาทีสุ ยถา ปพฺพตปาเท ปูติปณฺณกสฏอุทกํ นาม โหติ กาฬวณฺณํ, โอโลเกนฺตานํ พฺยามสตคมฺภีรํ วิย ขายติ, ยฏฺฐึ วา รชฺชุํ วา คเหตฺวา มินนฺตสฺส ปิฏฺฐิปาโทตฺถรณมตฺตมฺปิ น โหติ; เอวเมว ยาว ราคาทโย นุปฺปชฺชนฺติ, ตาว ปุคฺคลํ สญฺชานิตุํ น สกฺกา โหติ, โสตาปโนฺน วิย สกทาคามี วิย อนาคามี วิย จ ขายติฯ ยทา ปนสฺส ราคาทโย อุปฺปชฺชนฺติ, ตทา รโตฺต ทุโฏฺฐ มูโฬฺหติ ปญฺญายติฯ อิติ เต ''เอตฺตโก อย''นฺติ ปุคฺคลสฺส ปมาณํ ทเสฺสนฺตาว อุปฺปชฺชนฺตีติ ปมาณกรณา นาม วุตฺตาฯ

ยาวตา โข ภเนฺต อปฺปมาณา เจโตวิมุตฺติโยติ ยตฺตกา อปฺปมาณา เจโตวิมุตฺติโยฯ กิตฺตกา ปน ตา? จตฺตาโร พฺรหฺมวิหารา, จตฺตาโร มคฺคา, จตฺตาริ ผลานีติ ทฺวาทสฯ ตตฺร พฺรหฺมวิหารา ผรณอปฺปมาณตาย อปฺปมาณา, เสสา ปมาณการกานํ กิเลสานํ อภาเวน นิพฺพานมฺปิ อปฺปมาณเมว, เจโตวิมุตฺติ ปน น โหติ, ตสฺมา น คหิตํฯ **อกุปฺปา**ติ อรหตฺตผลเจโตวิมุตฺติฯ สา หิ ตาสํ สพฺพเชฏฺฐิกา, ตสฺมา ''อคฺคมกฺขายตี''ติ วุตฺตาฯ **ราโค โข ภเนฺต กิญฺจน**นฺติ ราโค อุปฺปชฺชิตฺวา ปุคฺคลํ กิญฺจติ มทฺทติ ปลิพุนฺธติ, ตสฺมา กิญฺจนนฺติ วุตฺโตฯ มนุสฺสา กิร โคเณหิ ขลํ มทฺทาเปนฺตา ''กิเณฺจหิ กปิล กิเณฺจหิ กาฬกา''ติ วทนฺติฯ เอวํ มทฺทนโฏฺฐ กิญฺจนโฏฺฐติ เวทิตโพฺพฯ **โทสโมเหสุปิ**เอเสว นโยฯ

อากิญฺจญฺญา เจโตวิมุตฺติโย นาม นว ธมฺมา อากิญฺจญฺญายตนํ มคฺคผลานิ จฯ ตตฺถ อากิญฺจญฺญายตนํ กิญฺจนํ อารมฺมณํ อสฺส นตฺถีติ **อากิญฺจญฺญํ**ฯ มคฺคผลานิ กิญฺจนานํ มทฺทนปลิพุนฺธนกิเลสานํ นตฺถิตาย อากิญฺจญฺญานิ, นิพฺพานมฺปิ อากิญฺจญฺญํ, เจโตวิมุตฺติ ปน น โหติ, ตสฺมา น คหิตํฯ

ราโค โข ภเนฺต นิมิตฺตกรโณติอาทีสุ ยถา นาม ทฺวินฺนํ กุลานํ สทิสา เทฺว วจฺฉกา โหนฺติฯ ยาว เตสํ ลกฺขณํ น กตํ โหติ, ตาว ''อยํ อสุกกุลสฺส วจฺฉโก, อยํ อสุกกุลสฺสา''ติ น สกฺกา โหติ ชานิตุํฯ ยทา ปน เตสํ ติสูลาทีสุ อญฺญตรํ ลกฺขณํ กตํ โหติ, ตทา สกฺกา โหติ ชานิตุํฯ เอวเมว ยาว ปุคฺคลสฺส ราโค นุปฺปชฺชติ, ตาว น สกฺกา โหติ ชานิตุํ ''อริโย วา ปุถุชฺชโน วา''ติฯ ราโค ปนสฺส อุปฺปชฺชมาโนว ''สราโค นาม อยํ ปุคฺคโล''ติ สญฺชานนนิมิตฺตํ กโรโนฺต วิย อุปฺปชฺชติ, ตสฺมา นิมิตฺตกรโณติ วุโตฺตฯ **โทสโมเหสุปิ** เอเสว นโยฯ

อนิมิตฺตา เจโตวิมุตฺติโย นาม เตรส ธมฺมา วิปสฺสนา, จตฺตาโร อารุปฺปา, จตฺตาโร มคฺคา, จตฺตาริ ผลานิฯ ตตฺถ วิปสฺสนา นิจฺจนิมิตฺตํ สุขนิมิตฺตํ อตฺตนิมิตฺตํ อุคฺฆาเฏตีติ **อนิมิตฺตา** นามฯ จตฺตาโร อารุปฺปา รูปนิมิตฺตสฺส อภาวา อนิมิตฺตา นามฯ มคฺคผลานิ นิมิตฺตกรานํ กิเลสานํ อภาเวน อนิมิตฺตานิ, นิพฺพานมฺปิ อนิมิตฺตเมว, ตํ ปน เจโตวิมุตฺติ น โหติ, ตสฺมา น คหิตํฯ อถ กสฺมา สุญฺญตา เจโตวิมุตฺติ น คหิตาติ? สา ''สุญฺญา ราเคนา''ติอาทิวจนโต สพฺพตฺถ อนุปวิฏฺฐาว, ตสฺมา วิสุํ น คหิตาติฯ

เอกตฺถาติ อารมฺมณวเสน เอกตฺถา ''อปฺปมาณํ อากิญฺจญฺญํ สุญฺญตํ อนิมิตฺต''นฺติ หิ สพฺพาเนตานิ นิพฺพานเสฺสว นามานิฯ อิติ อิมินา ปริยาเยน เอกตฺถาฯ อญฺญสฺมิํ ปน ฐาเน อปฺปมาณาปิ โหติ, อญฺญสฺมิํ อากิญฺจญฺญา, อญฺญสฺมิํ สุญฺญตา, อญฺญสฺมิํ อนิมิตฺตาติ อิมินา ปริยาเยน นานาพฺยญฺชนาติฯ

๘. นิคณฺฐนาฏปุตฺตสุตฺตวณฺณนา

๓๕๐. อฏฺฐเม **เตนุปสงฺกมี**ติ สยํ อาคตาคโม วิญฺญาตสาสโน อนาคามี อริยสาวโก สมาโน กสฺมา นคฺคโภคฺคํ นิสฺสิริกํ นิคณฺฐํ อุปสงฺกมีติ? อุปวาทโมจนตฺถเญฺจว วาทาโรปนตฺถญฺจฯ นิคณฺฐา กิร ''สมณสฺส โคตมสฺส สาวกา ถทฺธขทิรขาณุกสทิสา, เกนจิ สทฺธิํ ปฏิสนฺถารมฺปิ น กโรนฺตี''ติ อุปวทนฺติ, ตสฺส อุปวาทสฺส โมจนตฺถญฺจ, ''วาทญฺจสฺส อาโรเปสฺสามี''ติ อุปสงฺกมิฯ **น ขฺวาหํ เอตฺถ ภเนฺต ภควโต สทฺธาย คจฺฉามี**ติ ยสฺส ญาเณน อสจฺฉิกตํ โหติฯ โส ''เอวํ กิเรต''นฺติ อญฺญสฺส สทฺธาย คเจฺฉยฺย, มยา ปน ญาเณเนตํ สจฺฉิกตํ, ตสฺมา นาหํ เอตฺถ ภควโต สทฺธาย คจฺฉามีติ ทีเปโนฺต เอวมาหฯ

อุโลฺลเกตฺวาติ กายํ อุนฺนาเมตฺวา กุจฺฉึ นีหริตฺวา คีวํ ปคฺคยฺห สพฺพํ ทิสํ เปกฺขมาโน อุโลฺลเกตฺวาฯ **พาเธตพฺพํ มเญฺญยฺยา**ติ ยถา วินิวิชฺฌิตฺวา น นิกฺขมติ, เอวํ ปฏิพาหิตพฺพํ มเญฺญยฺย พนฺธิตพฺพํ วาฯ **สหธมฺมิกา**ติ สการณาฯ **อถ มํ ปฏิหเรยฺยาสิ สทฺธึ นิคณฺฐปริสายา**ติ เอเตสํ อเตฺถ ญาเต อถ เม นิคณฺฐปริสาย สทฺธึ อภิคเจฺฉยฺยาสิ, ปตีหารสฺส เม สนฺติกํ อาคนฺตฺวา อตฺตโน อาคตภาวํ ชานาเปยฺยาสีติ อโตฺถฯ **เอโก ปโญฺห**ติ เอโก ปญฺหมโคฺค, เอกํ ปญฺหคเวสนนฺติ อโตฺถฯ **เอโก อุเทฺทโส**ติ เอกํ นาม กินฺติ? อยํ เอโก อุเทฺทโสฯ **เอกํ เวยฺยากรณ**นฺติ ‘‘สเพฺพ สตฺตา อาหารฏฺฐิติกา’’ติ (ขุ. ปา. ๔.๑; อ. นิ. ๑๐.๒๗) อิทํ เอกํ เวยฺยากรณํฯ เอวํ สพฺพตฺถ อโตฺถ เวทิตโพฺพฯ

๙. อเจลกสฺสปสุตฺตวณฺณนา

๓๕๑. นวเม **กีวจิรํ ปพฺพชิตสฺสาติ** กีวจิโร กาโล ปพฺพชิตสฺสาติ อโตฺถฯ **อุตฺตริ มนุสฺสธมฺมา**ติ มนุสฺสธโมฺม นาม ทสกุสลกมฺมปถา, ตโต มนุสฺสธมฺมโต อุตฺตริฯ **อลมริยญาณทสฺสนวิเสโส**ติ อริยภาวํ กาตุํ สมตฺถตาย อลมริโยติ สงฺขาโต ญาณทสฺสนวิเสโสฯ **นเคฺคยฺยา**ติ นคฺคภาวโตฯ **มุเณฺฑยฺยา**ติ มุณฺฑภาวโตฯ **ปวาฬนิโปฺผฏนายา**ติ ปาวฬนิโปฺผฏนโต, ภูมิยํ นิสีทนฺตสฺส อานิสทฏฺฐาเน ลคฺคานํ ปํสุรชวาลิกานํ โผฏนตฺถํ คหิตโมรปิญฺฉมตฺตโตติ อโตฺถฯ

๑๐. คิลานทสฺสนสุตฺตวณฺณนา

๓๕๒. ทสเม **อารามเทวตา**ติ ปุปฺผารามผลาราเมสุ อธิวตฺถา เทวตาฯ **วนเทวตา**ติ วนสเณฺฑสุ อธิวตฺถา เทวตาฯ **รุกฺขเทวตา**ติ มตฺตราชกาเล เวสฺสวโณ จ เทวตาติ เอวํ เตสุ เตสุ รุเกฺขสุ อธิวตฺถา เทวตาฯ **โอสธิติณวนปฺปตีสู**ติ หรีตกามลกีอาทีสุ มุญฺชปพฺพชาทีสุ วนเชฏฺฐรุเกฺขสุ จ อธิวตฺถา เทวตาฯ **สํคมฺมา**ติ สนฺนิปติตฺวาฯ **สมาคมฺมา**ติ ตโต ตโต สมาคนฺตฺวาฯ **ปณิเธหี**ติ ปตฺถนาวเสน ฐเปหิฯ **อิชฺฌิสฺสติ สีลวโต เจโตปณิธี**ติ สมิชฺฌิสฺสติ สีลวนฺตสฺส จิตฺตปตฺถนาฯ **ธมฺมิโก**ติ ทสกุสลธมฺมสมนฺนาคโต อคติคมนรหิโตฯ **ธมฺมราชา**ติ ตเสฺสว เววจนํ, ธเมฺมน วา ลทฺธรชฺชตฺตา ธมฺมราชาฯ **ตสฺมา**ติ ‘‘ยสฺมา เตน หิ, อยฺยปุตฺต, อเมฺหปิ โอวทาหี’’ติ วทถ, ตสฺมาฯ **อปฺปฏิวิภตฺต**นฺติ ‘‘อิทํ ภิกฺขูนํ ทสฺสาม, อิทํ อตฺตนา ภุญฺชิสฺสามา’’ติ เอวํ อวิภตฺตํ ภิกฺขูหิ สทฺธึ สาธารณเมว ภวิสฺสตีติฯ

จิตฺตสํยุตฺตวณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

๘. คามณิสํยุตฺตํ

๑. จณฺฑสุตฺตวณฺณนา

๓๕๓. คามณิสํยุตฺตสฺส ปฐเม **จโณฺฑ คามณี**ติ ธมฺมสงฺคาหกเตฺถเรหิ จโณฺฑติ คหิตนาโม เอโก คามณิฯ **ปาตุกโรตี**ติ ภณฺฑนฺตํ ปฏิภณฺฑโนฺต อโกฺกสนฺตํ ปจฺจโกฺกสโนฺต ปหรนฺตํ ปฏิปหรโนฺต ปากฏํ กโรตีติ ทเสฺสติฯ **น ปาตุกโรตี**ติ อกฺกุโฏฺฐปิ ปหโฐปิ กิญฺจิ ปจฺจนีกํ อกโรโนฺตติ ทเสฺสติฯ

๒. ตาลปุฏสุตฺตวณฺณนา

๓๕๔. ทุติเย **ตาลปุโฏ**ติ เอวํนามโกฯ ตสฺส กิร พนฺธนา ปมุตฺตตาลปกฺกวโณฺณ วิย มุขวโณฺณ วิปฺปสโนฺน อโหสิ, เตนสฺส ตาลปุโฏติ นามํ อกํสุฯ สฺวายํ อภินีหารสมฺปโนฺน ปจฺฉิมภวิกปุคฺคโลฯ ยสฺมา ปน ปฏิสนฺธิ นาม อนิยตา อากาเส ขิตฺตทณฺฑสทิสา, ตสฺมา เอส นฏกุเล นิพฺพตฺติฯ วุฑฺฒิปฺปโตฺต ปน นฏสิเปฺป อโคฺค หุตฺวา สกลชมฺพุทีเป ปากโฏ ชาโตฯ ตสฺส ปญฺจ สกฏสตานิ ปญฺจ มาตุคามสตานิ ปริวาโร, ภริยายปิสฺส ตาวตกาวาติ มาตุคามสหเสฺสน เจว สกฏสหเสฺสน จ สทฺธิํ ยํ ยํ นครํ วา นิคมํ วา ปวิสติ, ตตฺถสฺส ปุเรตรเมว สตสหสฺสํ เทนฺติฯ สมชฺชเวสํ คณฺหิตฺวา ปน มาตุคามสหเสฺสน สทฺธิํ กีฬํ กโรนฺตสฺส ยํ หตฺถูปคปาทูปคาทิอาภรณชาตํ ขิปนฺติ, ตสฺส ปริยโนฺต นตฺถิฯ โส ตํทิวสํ มาตุคามสหสฺสปริวาริโต ราชคเห กีฬํ กตฺวา ปริปกฺกญาณตฺตา สปริวาโรว เยน ภควา เตนุปสงฺกมิฯ

สจฺจาลิเกนาติ สเจฺจน จ อลิเกน จฯ **ติฏฺฐเตต**นฺติ ติฏฺฐตุ เอตํฯ **รชนียา**ติ ราคปฺปจฺจยา มุขโต ปญฺจวณฺณสุตฺตนีหรณวาตวุฏฺฐิทสฺสนาทโย อเญฺญ จ กามสฺสาทสํยุตฺตาการทสฺสนกา อภินยาฯ **ภิโยฺยโสมตฺตายา**ติ อธิกปฺปมาณตฺตายฯ **โทสนียา**ติ โทสปฺปจฺจยา หตฺถปาทเจฺฉทาทิทสฺสนาการาฯ **โมหนียา**ติ โมหปฺปจฺจยา อุทกํ คเหตฺวา เตลกรณํ, เตลํ คเหตฺวา อุทกกรณนฺติ เอวมาทโย มายาปเภทาฯ

ปหาโส นาม นิรโยติ วิสุํ ปหาสนามโก นิรโย นาม นตฺถิ, อวีจิเสฺสว ปน เอกสฺมิํ โกฏฺฐาเส นจฺจนฺตา วิย คายนฺตา วิย จ นฏเวสํ คเหตฺวาว ปจฺจนฺติ, ตํ สนฺธาเยตํ วุตฺตํฯ **นาหํ, ภเนฺต, เอตํ โรทามี**ติ อหํ, ภเนฺต, เอตํ ภควโต พฺยากรณํ น โรทามีติ เอวํ สกมฺมกวเสเนตฺถ อโตฺถ เวทิตโพฺพ, น อสฺสุวิโมจนมเตฺตนฯ ‘‘มตํ วา อมฺมโรทนฺตี’’ติอาทโย เจตฺถ อเญฺญปิ โวหารา เวทิตพฺพาฯ

๓-๕. โยธาชีวสุตฺตาทิวณฺณนา

๓๕๕-๓๕๗. ตติเย **โยธาชีโว**ติ ยุเทฺธน ชีวิกํ กปฺปนโก ธมฺมสงฺคาหกเตฺถเรหิ เอวํ คหิตนาโมฯ **อุสฺสหติ วายมตี**ติ อุสฺสาหํ วายามํ กโรติฯ **ปริยาปาเทนฺตี**ติ มรณํ ปฏิปชฺชาเปนฺติฯ **ทุกฺกฏ**นฺติ ทุฏฺฐุ กตํฯ **ทุปฺปณิหิต**นฺติ ทุฏฺฐุ ฐปิตํฯ **ปรชิโต นาม นิรโย**ติ อยมฺปิ น วิสุํ เอโก นิรโย, อวีจิเสฺสว ปน เอกสฺมิํ โกฏฺฐาเส ปญฺจาวุธสนฺนทฺธา ผลกหตฺถา หตฺถิอสฺสรเถ อารุยฺห สงฺคาเม ยุชฺฌนฺตา วิย ปจฺจนฺติ, ตํ สนฺธาเยตํ วุตฺตํฯ จตุตฺถปญฺจเมสุปิ เอเสว นโยฯ

๖. อสิพนฺธกปุตฺตสุตฺตวณฺณนา

๓๕๘. ฉฏฺฐ **ปจฺฉาภูมกา**ติ ปจฺฉาภูมิวาสิโนฯ **กามณฺฑลุกา**ติ สกมณฺฑลุโนฯ **เสวาลมาลิกา**ติ ปาโตว อุทกโต เสวาลเญฺจว อุปฺปลาทีนิ จ คเหตฺวา อุทกสุทฺธิกภาวชานนตฺถาย มาลํ กตฺวา ปิฬนฺธนกาฯ **อุทโกโรหกา**ติ สายํปาตํ อุทกํ โอโรหนกาฯ **อุยฺยาเปนฺตี**ติ อุปริ ยาเปนฺติฯ **สญฺญาเปนฺตี**ติ สมฺมา ญาเปนฺติฯ **สคฺคํ นาม โอกฺกาเมนฺตี**ติ ปริวาเรตฺวา ฐิตา ''คจฺฉ, โภ, พฺรหฺมโลกํ, คจฺฉ, โภ, พฺรหฺมโลก''นฺติ วทนฺตา สคฺคํ ปเวเสนฺติฯ **อนุปริสเกฺกยฺยา**ติ อนุปริคเจฺฉยฺยฯ **อุมฺมุชฺชา**ติ อุมฺมุชฺช อุฎฺฐหฯ **ถลมุปฺลวา**ติ ถลมภิรุหฯ **ตตฺร ยาสฺสา**ติ ตตฺร ยา ภเวยฺยฯ **สกฺขรา วา กฐลา วา**ติ สกฺขรา จ กฐลา จ ฯ **สา อโธคามี อสฺสา**ติ สา อโธ คเจฺฉยฺย, เหฎฺฐาคามี ภเวยฺยฯ **อโธคจฺฉา**ติ เหฎฺฐา คจฺฉฯ

๗. เขตฺตูปมสุตฺตวณฺณนา

๓๕๙. สตฺตเม **ชงฺคล**นฺติ ถทฺธํ น มุทุฯ **อูสร**นฺติ สญฺชาตโลณํฯ **ปาปภูมี**ติ ลามกภูมิภาคํฯ **มํทีปา**ติอาทีสุ อหํ ทีโป ปติฎฺฐา เอเตสนฺติ มํทีปาฯ อหํ เลโณ อลฺลียนฎฺฐานํ เอเตสนฺติ **มํเลณา**ฯ อหํ ตาณํ รกฺขา เอเตสนฺติ **มํตาณา**ฯ อหํ สรณํ ภยนาสนํ เอเตสนฺติ **มํสรณาฯ วิหรนฺตี**ติ มํ เอวํ กตฺวา วิหรนฺติฯ

โคภตฺตมฺปีติ ธญฺญผลสฺส อภาเวน ลายิตฺวา กลาปกลาปํ พนฺธิตฺวา ฐปิตํ คิมฺหกาเล คุนฺนมฺปิ ขาทนํ ภวิสฺสตีติ อโตฺถฯ **อุทกมณิโก**ติ กุจฺฉิยํ มณิกเมขลาย เอวํ ลทฺธนาโม ภาชนวิเสโสฯ **อหารี อปริหารี**ติ อุทกํ น หรติ น ปริหรติ, น ปริยาทิยตีติ อโตฺถฯ อิติ อิมสฺมิํ สุเตฺต สกฺกจฺจธมฺมเทสนาว กถิตาฯ พุทฺธานญฺหิ อสกฺกจฺจธมฺมเทสนา นาม นตฺถิฯ สีหสมานวุตฺติโน หิ พุทฺธา, ยถา สีโห ปภินฺนวรวารณสฺสปิ สสพิฬาราทีนมฺปิ คหณตฺถาย เอกสทิสเมว เวคํ กโรติ, เอวํ พุทฺธาปิ เอกสฺส เทเสนฺตาปิ ทฺวินฺนํ พหูนํ ภิกฺขุปริสาย ภิกฺขุนิอุปาสกอุปาสิกาปริสายปิ ติตฺถิยานมฺปิ เทเสนฺตา สกฺกจฺจเมว เทเสนฺติฯ จตโสฺส ปน ปริสา สทฺทหิตฺวา โอกเปฺปตฺวา สุณนฺตีติ ตาสํ เทสนา สกฺกจฺจเทสนา นาม ชาตาฯ

๘. สงฺขธมสุตฺตวณฺณนา

๓๖๐. อฎฺฐเม **ยํพหุลํ ยํพหุล**นฺติ อิมินา นิคโณฺฐ อตฺตนาว อตฺตโน วาทํ ภินฺทติฯ ตสฺมา ภควา **เอวํ สเนฺต น โกจิ อาปายิโก**ติอาทิมาหฯ ปุริมานิ ปน จตฺตาริ ปทานิ ทิฎฺฐิยา ปจฺจยา โหนฺติฯ ตสฺมา เตสุปิ อาทีนวํ ทเสฺสโนฺต **อิธ, คามณิ, เอกโจฺจ สตฺถา เอวํวาที โหตี**ติอาทิมาหฯ ตตฺถ **อหมฺปมฺหี**ติ อหมฺปิ อมฺหิฯ

เมตฺตาสหคเตนาติอาทีสุ ยํ วตฺตพฺพํ, ตํ สพฺพํ สทฺธิํ ภาวนานเยน วิสุทฺธิมเคฺค วุตฺตเมวฯ **เสยฺยถาปิ, คามณิ, พลวา สงฺขธโม**ติอาทิ ปน อิธ อปุพฺพํฯ ตตฺถ **พลวา**ติ พลสมฺปโนฺนฯ **สงฺขธโม**ติ สงฺขธมโกฯ **อปฺปกสิเรนา**ติ อกิเจฺฉน อทุเกฺขนฯ ทุพฺพโล หิ สงฺขธโม สงฺขํ ธมโนฺตปิ น สโกฺกติ จตโสฺส ทิสา สเรน วิญฺญาเปตุํ, นาสฺส สงฺขสโทฺท สพฺพโต ผรติ, พลวโต ปน วิปฺผาริโก โหติ, ตสฺมา ''พลวา''ติ อาหฯ

เมตฺตาย เจโตวิมุตฺติยาติ เอตฺถ ''เมตฺตา''ติ วุเตฺต อุปจาโรปิ อปฺปนาปิ วฎฺฎติ, ''เจโตวิมุตฺตี''ติ วุเตฺต ปน อปฺปนาว วฎฺฎติฯ **ยํ ปมาณกตํ กมฺม**นฺติ ปมาณกตํ กมฺมํ นาม กามาวจรํ วุจฺจติ, อปฺปมาณกตํ กมฺมํ นาม รูปาวจรํฯ ตญฺหิ ปมาณํ อติกฺกมิตฺวา โอธิสกอโนธิสกทิสาผรณวเสน วเฑฺฒตฺวา กตตฺตา อปฺปมาณกตนฺติ วุจฺจติฯ

น ตํ ตตฺราวสิสฺสติ, น ตํ ตตฺราวติฏฺฐตีติ ตํ กามาวจรกมฺมํ ตสฺมึ รูปารูปาวจรกมฺเม น โอหียติ น ติฏฺฐติฯ กึ วุตฺตํ โหติ? ตํ กามาวจรกมฺมํ ตสฺส รูปารูปาวจรกมฺมสฺส อนฺตรา ลคฺคิตุํ วา ฐาตุํ วา รูปารูปาวจรกมฺมํ ผริตฺวา ปริยาทิยิตฺวา อตฺตโน โอกาสํ คเหตฺวา ปติฏฺฐาตุํ วา น สโกฺกติฯ อถ โข รูปารูปาวจรกมฺมเมว กามาวจรํ มโหโฆ วิย ปริตฺตํ อุทกํ ผริตฺวา ปริยาทิยิตฺวา อตฺตโน โอกาสํ กตฺวา ติฏฺฐติ, ตสฺส วิปากํ ปฏิพาหิตฺวา สยเมว พฺรหฺมสหพฺยตํ อุปเนตีติฯ อิติ อิทํ สุตฺตํ อาทิมฺหิ กิเลสวเสน วุฏฺฐาย อวสาเน พฺรหฺมวิหารวเสน คหิตตฺตา ยถานุสนฺธินาว คตํฯ

๙. กุลสุตฺตวณฺณนา

๓๖๑. นวเม **ทุพฺภิกฺขา**ติ ทุลฺลภภิกฺขาฯ **ทฺวีหิติกา**ติ ‘‘ชีวิสฺสาม นุ โข น นุ โข’’ติ เอวํ ปวตฺตอีหิติกาฯ ‘‘ทุหิติกา’’ติปิ ปาโฐฯ อยเมว อโตฺถฯ ทุกฺขา อีหิติ เอตฺถ น สกฺกา โกจิ ปโยโค สุเขน กาตุนฺติ **ทุหิติกา**ฯ ตตฺถ ตตฺถ มตมนุสฺสานํ วิปฺปกิณฺณานิ เสตานิ อฏฺฐิกานิ เอตฺถาติ **เสตฏฺฐิกาฯ สลากาวุตฺตา**ติ สลากมตฺตวุตฺตา, ยํ ตตฺถ วุตฺตํ วาปิตํ, ตํ สลากมตฺตเมว อโหสิ, ผเล น ชนยตีติ อโตฺถฯ

อุคฺคิลิตุนฺติ เทฺว อเนฺต โมเจตฺวา กเถตุํ อสโกฺกโนฺต อุคฺคิลิตุํ พหิ นีหริตุํ น สกฺขีติ ฯ **โอคิลิตุ**นฺติ ปุจฺฉาย โทสํ ทิสฺวา หาเรตุํ อสโกฺกโนฺต โอคิลิตุํ อโนฺต ปเวเสตุํ น สกฺขีติฯ

อิโต โส คามณิ เอกนวุติกเปฺปติ ภควา กถยมาโนว ยาว นิกฺขโนฺต นาสิกวาโต น ปุน ปวิสติ, ตาวตเกน กาเลน เอกนวุติกเปฺป อนุสฺสริ ‘‘อตฺถิ นุ โข กิญฺจิ กุเล ปกฺกภิกฺขาทาเนน อุปหตปุพฺพ’’นฺติ ปริชานนตฺถํฯ อเถกมฺปิ อปสฺสโนฺต ‘‘อิโต โส, คามณี’’ติอาทิมาหฯ อิทานิ ทานาทีนํ อานิสํสํ กเถโนฺต **อถ โข ยานิ ตานิ กุลานิ อฑฺฒานี**ติ ธมฺมเทสนํ อารภิฯ ตตฺถ **ทานสมฺภูตานี**ติ ทาเนน สมฺภูตานิ นิพฺพตฺตานิฯ เสสปททฺวเยปิ เอเสว นโยฯ เอตฺถ ปน **สจฺจํ นาม** สจฺจวาทิตาฯ **สามญฺญํ นาม** เสสสีลํฯ **วิกิรตี**ติ อโยเคน วฬญฺชโนฺต วิปฺปกิรติฯ **วิธมตี**ติ ธเมโนฺต วิย นาเสติฯ **วิทฺธํเสตี**ติ นาเสติฯ **อนิจฺจตา**ติ หุตฺวา อภาโว พหุนาปิ กาเลน สงฺคตานํ ขเณเนว อนฺตรธานํฯ

๑๐. มณิจูฬกสุตฺตวณฺณนา

๓๖๒. ทสเม **ตํ ปริสํ เอตทโวจา**ติ ตสฺส กิร เอวํ อโหสิ ‘‘กุลปุตฺตา ปพฺพชนฺตา ปุตฺตทารญฺจ ชาตรูปรชตญฺจ ปหาเยว ปพฺพชนฺติ, น จ สกฺกา ยํ ปหาย ปพฺพชิตา, ตํ เตหิ คเหตุ’’นฺติ นยคฺคาเห ฐตฺวา ‘‘มา อเยฺย’’ติอาทิวจนํ อโวจฯ **เอกํเสเนต**นฺติ เอตํ ปญฺจกามคุณกปฺปนํ อสฺสมณธมฺม อสกฺยปุตฺติยธมฺมฺมติ เอกํเสน ธาเรยฺยาสิฯ

ติณนฺติ เสนาสนจฺฉทนติณํฯ **ปริเยสิตพฺพ**นฺติ ติณจฺฉทเน วา อิฏฺฐกจฺฉทเน วา เคเห ปลุชฺชเนฺต เยหิ ตํ การิตํ, เตสํ สนฺติกํ คนฺตฺวา ‘‘ตุเมฺหหิ การิตเสนาสนํ โอวสฺสติ, น สกฺกา ตตฺถ วสิตุ’’นฺติ อาจิกฺขิตพฺพํฯ มนุสฺสา สโกฺกนฺตา กริสฺสนฺติ, อสโกฺกนฺตา ‘‘ตุเมฺห วฑฺฒกึ คเหตฺวา การาเปถ, มยํ เต สญฺญาเปสฺสามา’’ติ วกฺขนฺติฯ เอวํ วุเตฺต กาเรตฺวา เตสํ อาจิกฺขิตพฺพํฯ มนุสฺสา วฑฺฒกีนํ ทาตพฺพํ ทสฺสนฺติฯ สเจ อาวาสสามิกา นตฺถิ, อเญฺญสมฺปิ ภิกฺขาจารวเตฺตน อาโรเจตฺวา กาเรตุํ วฏฺฏติฯ อิทํ สนฺธาย ‘‘ปริเยสิตพฺพ’’นฺติ วุตฺตํฯ

ทารุนฺติ เสนาสเน โคปานสิอาทีสุ ปลุชฺชมาเนสุ ตทตฺถาย ทารุํฯ **สกฏ**นฺติ คิหิวิกตํ กตฺวา ตาวกาลิกสกฏํฯ น เกวลญฺจ สกฏเมว, อญฺญมฺปิ วาสิผรสุกุทฺทาลาทิอุปกรณํ เอวํ ปริเยสิตุํ วฏฺฏติฯ **ปุริโส**ติ หตฺถกมฺมวเสน ปุริโส ปริเยสิตโพฺพฯ ยํกิญฺจิ หิ ปุริสํ ''หตฺถกมฺมํ , อาวุโส, กตฺวา ทสฺสสี''ติ วตฺวา ''ทสฺสามิ, ภเนฺต,''ติ วุเตฺต ''อิทญฺจิทญฺจ กโรหี''ติ ยํ อิจฺฉติ, ตํ กาเรตุํ วฏฺฏติฯ **น เตฺววาหํ, คามณิ, เกนจิ ปริยาเยนา**ติ ชาตรูปรชตํ ปนาหํ เกนจิปิ การเณน ปริเยสิตพฺพนฺติ น วทามิฯ

๑๑. ภทฺรกสุตฺตวณฺณนา

๓๖๓. เอกาทสเม **มเลฺลสู**ติ เอวํนามเก ชนปเทฯ **วเธนา**ติ มารเณนฯ **ชานิยา**ติ ธนชานิยาฯ **อกาลิเกน ปเตฺตนา**ติ น กาลนฺตเรน ปเตฺตน, กาลํ อนติกฺกมิตฺวาว ปเตฺตนาติ อโตฺถฯ **จิรวาสี นาม กุมาโร**ติ เอวํนามโก ตสฺส ปุโตฺตฯ **พหิ อาวสเถ ปฏิวสตี**ติ พหินคเร กิญฺจิ เทว สิปฺปํ อุคฺคณฺหโนฺต วสติฯ อิมสฺมึ สุเตฺต วฏฺฏทุกฺขํ กถิตํฯ

๑๒. ราสิยสุตฺตวณฺณนา

๓๖๔. ทฺวาทสเม **ราสิโย**ติ ราสึ กตฺวา ปญฺหสฺส ปุจฺฉิตตฺตา ราสิโยติ เอวํ ธมฺมสงฺคาหกเตฺถเรหิ คหิตนาโมฯ **ตปสฺสิ**นฺติ ตปนิสฺสิตกํฯ **ลูขชีวิ**นฺติ ลูขชีวิกํฯ **อนฺตา**ติ โกฏฺฐาสาฯ **คาโม**ติ คาโมฺมฯ คโมฺมติปิ ปาโฐ, คามวาสีนํ ธโมฺมติ อโตฺถฯ **อตฺตกิลมถานุโยโค**ติ อตฺตโน กิลมถานุโยโค, สรีรทุกฺขกรณนฺติ อโตฺถฯ

กสฺมา ปเนตฺถ กามสุขลฺลิกานุโยโค คหิโต, กสฺมา อตฺตกิลมถานุโยโค, กสฺมา มชฺฌิมา ปฏิปทาติ? กามสุขลฺลิกานุโยโค ตาว กามโภคีนํ ทสฺสนตฺถํ คหิโต, อตฺตกิลมถานุโยโค ตปนิสฺสิตกานํ, มชฺฌิมา ปฏิปทา ติณฺณํ นิชฺชรวตฺถูนํ ทสฺสนตฺถํ คหิตาฯ กึ เอเตสํ ทสฺสเน ปโยชนนฺติ? อิเม เทฺว อเนฺต ปหาย ตถาคโต มชฺฌิมาย ปฏิปทาย สมฺมาสโมฺพธึ ปโตฺตฯ โส กามโภคิโนปิ น สเพฺพ ครหติ น ปสํสติ, ตปนิสฺสิตเกปิ น สเพฺพ ครหติ น ปสํสติ, ครหิตพฺพยุเตฺต เกเยว ครหติ, ปสํสิตพฺพยุเตฺตเก ปสํสตีติ อิมสฺสตฺถสฺส ปกาสนํ เอเตสํ ทสฺสเน ปโยชนนฺติ เวทิตพฺพํฯ

อิทานิ ตมตฺถํ ปกาเสโนฺต **ตโย โขเม, คามณิ, กามโภคิโน**ติอาทิมาหฯ ตตฺถ **สาหเสนา**ติ สาหสิกกเมฺมนฯ **น สํวิภชตี**ติ มิตฺตสหายสนฺทิฏฺฐสมฺภตฺตานํ สํวิภาคํ น กโรติฯ **น ปุญฺญานิ กโรตี**ติ อนาคตภวสฺส ปจฺจยภูตานิ ปุญฺญานิ น กโรติฯ **ธมฺมาธเมฺมนา**ติ ธเมฺมน จ อธเมฺมน จฯ **ฐาเนหี**ติ การเณหิฯ **สจฺฉิกโรตี**ติ กถํ อตฺตานํ อาตาเปโนฺต ปริตาเปโนฺต สจฺฉิกโรติ? จตุรงฺควีริยวเสน จ ธุตงฺควเสน จฯ **ติโสฺส สนฺทิฏฺฐิกา นิชฺชรา**ติ เอตฺถ เอโกปิ มโคฺค ติณฺณํ กิเลสานํ นิชฺชรณตาย ติโสฺส นิชฺชราติ วุโตฺตติฯ

๑๓. ปาฏลิยสุตฺตวณฺณนา

๓๖๕. เตรสเม **ทูเตยฺยานี**ติ ทูตกมฺมานิ ปณฺณานิ เจว มุขสาสนานิ จฯ **ปาณาติปาตญฺจาห**นฺติ อิทํ กสฺมา อารทฺธํ? น เกวลํ อหํ มายํ ชานามิ, อญฺญมฺปิ อิทญฺจิทญฺจ ชานามีติ สพฺพญฺญุภาวทสฺสนตฺถํ อารทฺธํฯ **สนฺติ หิ, คามณิ, เอเก สมณพฺราหฺมณา**ติ อิทํ เสส สมณพฺราหฺมณานํ ลทฺธึ ทเสฺสตฺวา ตสฺสา ปชหาปนตฺถํ อารทฺธํฯ

มาลี กุณฺฑลีติ มาลาย มาลี, กุณฺฑเลหิ กุณฺฑลีฯ **อิตฺถิกาเมหี**ติ อิตฺถีหิ สทฺธึ กามา อิตฺถิกามา, เตหิ อิตฺถิกาเมหิฯ **อาวสถาคาร**นฺติ กุลฆรสฺส เอกสฺมึ ฐาเน เอเกกเสฺสว สุขนิวาสตฺถาย กตํ วาสาคารํฯ **เตนาหํ ยถาสตฺติ ยถาพลํ สํวิภชามี**ติ ตสฺสาหํ อตฺตโน สตฺติอนุรูเปน เจว พลานุรูเปน จ สํวิภาคํ กโรมิฯ **อล**นฺติ ยุตฺตํฯ **กงฺขนิเย ฐาเน**ติ กงฺขิตเพฺพ การเณฯ **จิตฺตสมาธิ**นฺติ ตสฺมึ ธมฺมสมาธิสฺมึ ฐิโต ตฺวํ สห วิปสฺสนาย จตุนฺนํ มคฺคานํ วเสน จิตฺตสมาธึ สเจ ปฏิลเภยฺยาสีติ ทเสฺสติฯ **อปณฺณกตาย มยฺห**นฺติ อยํ ปฏิปทา มยฺหํ อปณฺณกตาย อนปราธกตาย เอว สํวตฺตตีติ อโตฺถฯ **กฏคฺคาโห**ติ ชยคฺคาโหฯ

อยํ โข, คามณิ, ธมฺมสมาธิ, ตตฺร เจ ตฺวํ จิตฺตสมาธึ ปฏิลเภยฺยาสีติ เอตฺถ **ธมฺมสมาธี**ติ ทสกุสลกมฺมปถธมฺมา, **จิตฺตสมาธี**ติ สห วิปสฺสนาย จตฺตาโร มคฺคาฯ อถ วา ‘‘ปาโมชฺชํ ชายติ, ปมุทิตสฺส ปีติ ชายตี’’ติ (อ. นิ. ๕.๒๖) เอวํ วุตฺตา ปาโมชฺชปีติปสฺสทฺธิสุขสมาธิสงฺขาตา ปญฺจ ธมฺมา ธมฺมสมาธิ นาม, จิตฺตสมาธิ ปน สห วิปสฺสนาย จตฺตาโร มคฺคาฯ อถ วา ทสกุสลกมฺมปถา จตฺตาโร พฺรหฺมวิหารา จาติ อยํ ธมฺมสมาธิ นาม, ตํ ธมฺมสมาธึ ปูเรนฺตสฺส อุปฺปนฺนา จิเตฺตกคฺคตา จิตฺตสมาธิ นามฯ **เอวํ ตฺวํ อิมํ กงฺขาธมฺมํ ปชเหยฺยาสี**ติ เอวํ ตฺวํ อิมสฺมึ วุตฺตปฺปเภเท ธมฺมสมาธิสฺมึ ฐิโต สเจ เอวํ จิตฺตสมาธึ ปฏิลเภยฺยาสิ, เอกํเสเนตํ กงฺขํ ปชเหยฺยาสีติ อโตฺถฯ เสสํ สพฺพตฺถ วุตฺตนยเมวาติฯ

คามณิสํยุตฺตวณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

๙. อสงฺขตสํยุตฺตํ

๑. ปฐมวคฺค

๑-๑๑. กายคตาสติสุตฺตาทิวณฺณนา

๓๖๖-๓๗๖. อสงฺขตสํยุตฺต **อสงฺขต**นฺติ อกตํฯ **หิเตสินา**ติ หิตํ เอสเนฺตนฯ **อนุกมฺป เกนา**ติ อนุกมฺปมาเนนฯ **อนุกมฺปํ อุปาทายา**ติ อนุกมฺปํ จิเตฺตน ปริคฺคเหตฺวา, ปฏิจฺจาติปิ วุตฺตํ โหติฯ **กตํ โว ตํ มยา**ติ ตํ มยา อิมํ อสงฺขตญฺจ อสงฺขตมคฺคญฺจ เทเสเนฺตน ตุมฺหากํ กตํฯ เอตฺตกเมว หิ อนุกมฺปกสฺส สตฺถุ กิจฺจํ, ยทิทํ อวิปรีตธมฺมเทสนาฯ อิโต ปรํ ปน ปฏิปตฺติ นาม สาวกานํ กิจฺจํฯ เตนาห **เอตานิ, ภิกฺขเว, รุกฺขมูลานิ…เป…. อมฺหากํ อนุสาสนี**ติ อิมินา รุกฺขมูลเสนาสนํ ทเสฺสติฯ **สุญฺญาคารานี**ติ อิมินา ชนวิวิตฺตํ ฐานํฯ อุภเยน จ โยคานุรูปํ เสนาสนํ อาจิกฺขติ, ทายชฺชํ นิยฺยาเตติฯ

ฌายถาติ อารมฺมณูปนิชฺฌาเนน อฎฺฐตึสารมฺมณานิ, ลกฺขณูปนิชฺฌาเนน จ อนิจฺจาทิโต ขนฺธายตนาทีนิ อุปนิชฺฌายถ, สมถญฺจ วิปสฺสนญฺจ วเฑฺฒถาติ วุตฺตํ โหติฯ **มา ปมาทตฺถา**ติ มา ปมชฺชิตฺถฯ **มา ปจฺฉา วิปฺปฏิสาริโน อหุวตฺถา**ติ เย หิ ปุเพฺพ ทหรกาเล อโรคกาเล สตฺตสปฺปายาทิสมฺปตฺติกาเล สตฺถุ สมฺมุขีภาวกาเล จ โยนิโสมนสิการรหิตา รตฺตินฺทิวํ มงฺกุลภตฺตํ หุตฺวา เสยฺยสุขํ มิทฺธสุขํ อนุโภนฺตา ปมชฺชนฺติ, เต ปจฺฉา ชรากาเล โรคกาเล มรณกาเล วิปตฺติกาเล สตฺถุ ปรินิพฺพุตกาเล จ ตํ ปุเพฺพ ปมาทวิหารํ อนุสฺสรนฺตา สปฺปฏิสนฺธิกาลกิริยญฺจ ภาริยํ สมฺปสฺสมานา วิปฺปฏิสาริโน โหนฺติฯ ตุเมฺห ปน ตาทิสา มา อหุวตฺถาติ ทเสฺสโนฺต อาห ‘‘มา ปจฺฉา วิปฺปฏิสาริโน อหุวตฺถา’’ติฯ

อยํ โว อมฺหากํ อนุสาสนีติ อยํ อมฺหากํ สนฺติกา ‘‘ฌายถ มา ปมาทตฺถา’’ติ ตุมฺหากํ อนุสาสนี, โอวาโทติ วุตฺตํ โหติฯ

๒. ทุติยวคฺค

๑-๓๓. อสงฺขตสุตฺตาทิวณฺณนา

๓๗๗-๔๐๙. **กาเย กายานุปสฺสี**ติอาทีสุ ยํ วตฺตพฺพํ, ตํ ปรโต วกฺขามฯ

อนตนฺติอาทีสุ ตณฺหานติยา อภาเวน อนตํฯ จตุนฺนํ อาสวานํ อภาเวน **อนาสวํ**ฯ ปรมตฺถสจฺจตาย **สจฺจํ**ฯ วฏฺฏสฺส ปรภาคเฏฺฐน **ปารํ**ฯ สณฺหเฏฺฐน **นิปุณํ**ฯ สุฏฺฐุ ทุทฺทสตาย **สุทุทฺทสํ**ฯ ชราย อชริตตฺตา **อชชฺชรํ**ฯ ถิรเฏฺฐน **ธุวํ**ฯ อปลุชฺชนตาย **อปโลกิตํ**ฯ จกฺขุวิญฺญาเณน อปสฺสิตพฺพตฺตา **อนิทสฺสนํ**ฯ ตณฺหามานทิฏฺฐิปปญฺจานํ อภาเวน **นิปฺปปญฺจํ**ฯ

สนฺตภาวเฏฺฐน **สนฺตํ**ฯ มรณาภาเวน **อมตํ**ฯ อุตฺตมเฏฺฐน **ปณีตํ**ฯ สสฺสิริกเฏฺฐน **สิวํ**ฯ นิรุปทฺทวตาย **เขมํ**ฯ ตณฺหากฺขยสฺส ปจฺจยตฺตา **ตณฺหกฺขยํ**ฯ

วิมฺหาปนียเฏฺฐน อจฺฉรํ ปหริตพฺพยุตฺตกนฺติ **อจฺฉริยํ**ฯ อภูตเมว ภูตํ อชาตํ หุตฺวา อตฺถีติ วา **อพฺภุตํ**ฯ นิทฺทุกฺขตฺตา **อนีติกํ**ฯ นิทฺทุกฺขสภาวตฺตา **อนีติกธมฺมํ**ฯ วานาภาเวน **นิพฺพานํ**ฯ พฺยาพชฺฌาภาเวเนว **อพฺยาพชฺฌํ**ฯ วิราคาธิคมสฺส ปจฺจยโต **วิราคํ**ฯ ปรมตฺถสุทฺธิ

ตาย **สุทฺธิ**ฯ ตีหิ ภเวหิ มุตฺตตาย **มุตฺติ**ฯ กามาลยานํ อภาเวน **อนาลยํ**ฯ ปติฏฺฐเฏฺฐน **ทีปํ**ฯ อลฺลียิตพฺพยุตฺตเฏฺฐน **เลณํ**ฯ ตายนเฏฺฐน **ตาณํ**ฯ ภยสรณเฏฺฐน **สรณํ**, ภยนาสนนฺติ อ โตฺถฯ ปรํ อยนํ คติ ปติฏฺฐาติ **ปรายณํ**ฯ เสสเมตฺถ วุตฺตนยเมวาติฯ

อสงฺขตสํยุตฺตวณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

๑๐. อพฺยากตสํยุตฺตํ

๑. เขมาสุตฺตวณฺณนา

๔๑๐. อพฺยากตสํยุตฺตสฺส ปฐเม **เขมา**ติ คิหิกาเล พิมฺพิสารสฺส อุปาสิกา สทฺธาปพฺพชิตา มหาเถรี ‘‘เอตทคฺคํ, ภิกฺขเว, มม สาวิกานํ ภิกฺขุนีนํ มหาปญฺญานํ ยทิทํ เขมา’’ติ เอวํ ภควตา มหาปญฺญตาย เอตทคฺเค ฐปิตาฯ **ปณฺฑิตา**ติ ปณฺฑิเจฺจน สมนฺนาคตาฯ **วิยตฺตา**ติ เวยฺยตฺติเยน สมนฺนาคตาฯ **เมธาวินี**ติ เมธาย ปญฺญาย สมนฺนาคตาฯ **พหุสฺสุตา**ติ ปริยตฺติพาหุสเจฺจนปิ ปฏิเวธพาหุสเจฺจนปิ สมนฺนาคตาฯ

คณโกติ อจฺฉิทฺทกคณนาย กุสโลฯ **มุทฺทิโก**ติ องฺคุลิมุทฺทาย คณนาย กุสโลฯ **สงฺขายโก**ติ ปิณฺฑคณนาย กุสโลฯ **คมฺภีโร**ติ จตุราสีติโยชนสหสฺสคมฺภีโรฯ **อปฺปเมโยฺย**ติ อาฬฺหกคณนาย อปฺปเมโยฺยฯ **ทุปฺปริโยคาโห**ติ อาฬฺหกคณนาย ปมาณคหณตฺถํ ทุโรคาโหฯ **เยน รูเปน ตถาคต**นฺติ เยน รูเปน ทีโฆ รโสฺส สาโม โอทาโตติ สตฺตสงฺขาตํ ตถาคตํ ปญฺญเปยฺยฯ **ตํ รูปํ ตถาคตสฺส ปหีน**นฺติ ตํ วุตฺตปฺปการรูปํ สมุทยปฺปหาเนน สพฺพญฺญุตถาคตสฺส ปหีนํฯ **รูปสงฺขาย วิมุโตฺต**ติ อายตึ รูปสฺส อนุปฺปตฺติยา รูปารูปโกฏฺฐาเสนปิ เอว รูโป นาม ภวิสฺสตีติ โวหารสฺสปิ ปฏิปสฺสทฺธตฺตา รูปปณฺณตฺติยาปิ วิมุโตฺตฯ **คมฺภีโร**ติ อชฺฌาสย คมฺภีรตาย จ คุณคมฺภีรตาย จ คมฺภีโรฯ ตสฺส เอวํ คุณคมฺภีรสฺส สโต สพฺพญฺญุตถาคตสฺส ยํ อุปาทาย สตฺตสงฺขาโต ตถาคโตติ ปญฺญตฺติ โหติ, ตทภาเวน ตสฺสา ปญฺญตฺติยา อภาวํ ปสฺสนฺตสฺส อยํ สตฺตสงฺขาโต **โหติ ตถาคโต ปรํ มรณา**ติ อิทํ วจนํ น อุเปติ น ยุชฺชติ, **น โหติ ตถาคโต ปรํ มรณา**ติอาทิวจนมฺปิ น อุเปติ น ยุชฺชตีติ อโตฺถฯ

สํสนฺทิสฺสตีติ เอกํ ภวิสฺสติฯ **สเมสฺสตี**ติ นิรนฺตรํ ภวิสฺสติฯ **น วิโรธยิสฺสตี**ติ น วิรุทฺธํ ปทํ ภวิสฺสติฯ **อคฺคปทสฺมิ**นฺติ เทสนายฯ เทสนา หิ อิธ อคฺคปทนฺติ อธิเปฺปตาฯ

๒. อนุราธสุตฺตวณฺณนา

๔๑๑. ทุติยํ **ขนฺธิยวเคฺค** วิตฺถาริตเมว, อพฺยากตาธิการโต ปน อิธ วุตฺตํฯ

๓-๘. ปฐมสาริปุตฺตโกฏฺฐิกสุตฺตาทิวณฺณนา

๔๑๒-๔๑๗. ตติเย **รูปคตเมต**นฺติ รูปมตฺตเมตํฯ เอตฺถ รูปโต อโญฺญ โกจิ สโตฺต นาม น อุปลพฺภติ, รูเป ปน สติ นามมตฺตํ เอตํ โหตีติ ทเสฺสติฯ **เวทนาคตเมต**นฺติอาทีสุปิ เอเสว นโยฯ **อยํ โข อาวุโส เหตู**ติ อยํ รูปาทีนิ มุญฺจิตฺวา อนุปลพฺภิยสภาโว เหตุ, เยเนตํ อพฺยากตํ ภควตาติฯ จตุตฺถาทีนิ อุตฺตานตฺถาเนวฯ

๙. กุตูหลสาลาสุตฺตวณฺณนา

๔๑๘. นวเม **กุตูหลสาลาย**นฺติ กุตูหลสาลา นาม ปเจฺจกสาลา นตฺถิ, ยตฺถ ปน นานาติตฺถิยา สมณพฺราหฺมณา นานาวิธํ กถํ ปวเตฺตนฺติ, สา พหูนํ ‘‘อยํ กึ วทติ, อยํ กึ วทตี’’ติ กุตูหลุปฺปวตฺติฏฺฐานโต กุตูหลสาลาติ วุจฺจติฯ **ทูรมฺปิ คจฺฉตี**ติ ยาว อาภสฺสรพฺรหฺมโลกา คจฺฉติฯ **อิมญฺจ กายํ นิกฺขิปตี**ติ จุติจิเตฺตน นิกฺขิปติฯ **อนุปปโนฺน โหตี**ติ จุติกฺขเณเยว ปฏิสนฺธิจิตฺตสฺส อนุปฺปนฺนตฺตา อนุปปโนฺน โหติฯ

๑๐. อานนฺทสุตฺตวณฺณนา

๔๑๙. ทสเม **เตสเมตํ สทฺธึ อภวิสฺสา**ติ เตสํ ลทฺธิยา สทฺธึ เอตํ อภวิสฺส ฯ **อนุโลมํ อภวิสฺส ญาณสฺส อุปฺปาทาย สเพฺพ ธมฺมา อนตฺตา**ติ ยํ เอตํ ‘‘สเพฺพ ธมฺมา อนตฺตา’’ติ วิปสฺสนาญาณํ อุปฺปชฺชติ, อปิ นุ เม ตสฺส อนุโลมํ อภวิสฺสาติ อโตฺถฯ

๑๑. สภิยกจฺจานสุตฺตวณฺณนา

๔๒๐. เอกาทสเม **เอตเมตฺตเกน เอตฺตกเมวา**ติ อาวุโส ยสฺสาปิ เอตํ เอตฺตเกน กาเลน ‘‘เหตุมฺหิ สติ รูปีติอาทิ ปญฺญาปนา โหติ, อสติ น โหตี’’ติ พฺยากรณํ ภเวยฺย, ตสฺส เอตฺตกเมว พหุฯ **โก ปน วาโท อติกฺกเนฺต**ติ อติกฺกเนฺต ปน อติมนาเป ธมฺมเทสนานเย วาโท เยว โก, นตฺถิ วาโท, ฉินฺนา กถาติฯ

อพฺยากตสํยุตฺตวณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

อิติ สารตฺถปฺปกาสินิยา สํยุตฺตนิกาย-อฏฺฐกถาย

สฬายตนวคฺควณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ